

**T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**KAYIT DIŞI EKONOMİNİN MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELERE
ETKİLERİ VE SEÇİLMİŞ ÜLKE ÖRNEKLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Serkan AVCIOĞLU

**İŞletme Ana Bilim Dalı
İŞletme Yönetimi Programı**

EYLÜL, 2021

**T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**KAYIT DIŞI EKONOMİNİN MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELERE
ETKİLERİ VE SEÇİLMİŞ ÜLKE ÖRNEKLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Serkan AVCIOĞLU
(Y1812.040021)**

**İŞletme Ana Bilim Dalı
İŞletme Yönetimi Programı**

DanıŐman: Dr. Öğr. Üyesi Beyhan Hilal YASLIDAĞ

EYLÜL, 2021

ONAYFORMU

ONUR SÖZÜ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Kayıt Dışı Ekonominin Makro Ekonomik Göstergelere Etkileri Ve Seçilmiş Ülke Örnekleri” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim. (03/08/2021)

Serkan AVCIOĞLU

ÖNSÖZ

Ülke ekonomileri içerisinde ciddi bir sorun olan kayıt dışı ekonomi kavramı, milli gelir hesaplamalarının içerisinde yansımayan, tam olarak ölçülmesi mümkün olmayan, kanuni ve kanuni olmayan yöntemlerden yararlanarak belirli bir çıkar veya fayda elde etmek için başvuru olan ekonomik işlem ve faaliyetlerin tamamını kapsamaktadır. Hem gelişmiş ülkeler arasında hem de gelişmekte olan ülkeler arasında bu kavramın boyutlarının tespit edilmesi, uygulanacak olan politikaların bizlere sağlayacağı etkinlik açısından büyük bir önem arz etmektedir. Özellikle kamu gelirlerinin içeriğine bakıldığında vergi gelirleri en önemli gelir kalemi olarak görülmektedir vergi gelirlerinin ise kayıt dışı ekonomik faaliyetler konusu sebebiyle toplanamaması halinde ülke içerisinde ciddi sorunlar ortaya çıkmakta ve bu kapsam içerisinde gerekli olan önlemlerin zamanında ve doğru bir şekilde alınması hayati önem arz etmektedir.

Yoğun bir çalışma ve araştırma sürecini kapsayan bu tez çalışmasının ortaya çıkmasında tecrübelerini ve bilgisini eksik etmeyen sayın hocam ve danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Beyhan Hilal YASLIDAĞ' a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Bugünlere gelmemde ise üzerimde büyük emekleri bulunan, maddi ve manevi desteklerini benden hiçbir zaman esirgemeyen değerli ailem, sevgili annem Nafiye Avcıoğlu, babam Ahmet Avcıoğlu ve ablam Sibel Avcıoğlu' na sonsuz şükranlarımı sunarım.

Eylül ,2021

Serkan AVCIOĞLU

KAYIT DIŞI EKONOMİNİN MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELERE ETKİLERİ VE SEÇİLMİŞ ÜLKE ÖRNEKLERİ

ÖZET

Karmaşık bir sisteme sahip olan kayıt dışı ekonomi olgusu bütün dünya ülkelerinin çözüm üretebilmek için çaba sarf ettiği uluslararası bir sorundur. Kanuni veya kanuni olmayan yöntemlerle, devletin bilgisi olmadan gerçekleştirilen bu faaliyetler, nedenleri ve sonuçları ile ilgili olarak her ülke içerisinde farklı bir biçimde görülmektedir. Özellikle kamu harcamalarını gerçekleştirebilmek için vergi gelirlerini ön planda tutan devletler, yürürlükte olan ağır vergi oranları ve vergi yükünün fazla olması sebebiyle bireyler ve firmaları kayıt dışı ekonomik faaliyetler içerisinde bulunmaya sevk etmektedir. Bu durumun gerçekleŐmesi ile kamu kesiminin elde ettiği vergi gelirleri azalmaktadır.

Kayıt dışı ekonominin ülke ekonomisi içerisinde ulaştığı boyutların tam olarak tespit edilmesi mümkün olmadığı gibi ülke ekonomilerinin gelişmişlik seviyelerine göre de kayıt dışı ekonominin boyutları düşük veya yüksek bir seviyede olabilir. Gelişmekte olan ülkeler için kayıt dışı ekonomi konusu ciddi bir problem olarak görülmektedir. Azaltılabilmesi için ise ülke içerisinde oturmuş bir vergi sistemi ve hükümetler tarafından ülke ekonomisi içerisinde etkili olabilecek planların hazırlanıp uygulanması ile mümkün olabilir.

Bu alıŐma kapsamında Türkiye ekonomisi içerisinde kayıt dışı ekonominin sebepleri, boyutları ve ekonomi içerisinde yaratmış olduğu sorunlar üzerinde durulacak ve bu konunun dünyadaki boyutlarına bakılacaktır. Ayrıca seçilmiş dünya ülkelerinden Almanya, Şili ve Azerbaycan’ daki kayıt dışı ekonominin boyutları ile Türkiye’ deki boyutlarının karşılaştırılması yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kayıt Dışı Ekonomi, Vergi Kaybı, Kayıt Dışı İŐtihadam, Gelir Dağılımı, Türkiye, Almanya, Şili, Azerbaycan.

THE EFFECTS OF THE INFORMAL ECONOMY ON MACRO-ECONOMIC INDICATORS AND EXAMPLES OF SELECTED COUNTRIES

ABSTRACT

The informal economy phenomenon, which has a complex system, is an international problem that all countries of the world strive to find a solution for. These activities, which are carried out by legal or illegal methods and without the knowledge of the state, are seen differently in each country regarding their causes and consequences. In particular, states that prioritize tax revenues in order to realize public expenditures encourage individuals and companies to engage in informal economic activities due to the heavy tax rates in force and the high tax burden. With the realization of this situation, the tax revenues of the public sector decrease.

It is not possible to determine the exact dimensions of the informal economy in the country's economy, and the dimensions of the informal economy may be at a low or high level according to the development levels of the country's economies. Informal economy is seen as a serious problem for developing countries. In order to reduce it, it can be possible with an established tax system in the country and the preparation and implementation of plans that can be effective in the country's economy by governments.

Within the scope of this study, the reasons and dimensions of the informal economy in the Turkish economy and the problems it has created in the economy will be emphasized and the dimensions of this issue in the world will be examined. In addition, the dimensions of the informal economy in Germany, Chile and Azerbaijan, which are among the selected world countries, will be compared with the dimensions in Turkey.

Keywords: Informal Economy, Tax Loss, Informal Employment, Income distribution, Turkey, Germany, Chile, Azerbaijan

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ONUR SÖZÜ	i
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
ÇİZELGE LİSTESİ.....	xv
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xix
I. GİRİŞ KAYIT DIŞI EKONOMİ.....	1
A. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı	1
B. Kayıt Dışı Ekonominin Özellikleri.....	3
C. Kayıt Dışı Ekonominin Ortaya Çıkmasına Neden Olan Faktörler	5
1. Ekonomik ve Mali Faktörler	6
2. Ekonomik Faktörler	7
a. İşletme büyüklüğü	7
b. Ekonomi politikaları	9
c. Enflasyon	10
d. Nakit Ekonomisi	11
3. Mali Faktörler	12
a. Gelir dağılımı.....	13
b. Yüksek girdi maliyetleri	14
c. Yüksek işgücü maliyetleri	15

d. Vergiye karşı direnç	17
4. İdari ve Hukuki Faktörler	18
a. Karmaşık mevzuat ve sık yapılan düzenlemeler	18
b. Vergi afları ve muafiyetler	19
c. Yolsuzluk ve rüşvet	20
d. Vergi Denetimleri	21
e. Muhasebe ve mali müşavirlik hizmetlerinin yetersizliği	22
f. Kurumlar arası koordinasyon eksikliği ve bürokrasinin yavaşlığı	23
5. Sosyal ve Psikolojik Faktörler	24
a. Devlete karşı koyma güdüsü	25
b. Yardım programlarından yararlanma	26
c. Güven sıkıntısı ve bilinçsizlik	27
d. Kırsaldan kente göç ve nüfus politikaları	28
6. Siyasal Faktörler	29
D. Kayıt Dışı Ekonominin Sınıflandırılması	31
E. Kayıt Dışı Ekonomiye Ölçme Yöntemleri	34
1. Doğrudan Ölçme Yöntemi	35
2. Dolaylı Ölçme Yöntemi	37
a. İstihdam yöntemi	38
b. Vergi denetimi yönetimi	38
c. GSMH Yöntemi	39
d. Parasalcı yaklaşım	40
3. Mod	43
4. el Yaklaşımlar	43
II. DÜNYADA KAYIT DIŞI EKONOMİ RAKAMLARI	45
A. Dünyada Kayıt Dışı Ekonomi	45

1. Dünya’da Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçmeye Yönelik Çalışmalar	47
2. Gelişmiş Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonomiyi Hesaplamaya Yönelik Çalışmalar	52
3. Avrupa Birliği Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu	53
4. Geçiş Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi	55
5. Asya Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi	58
B. Seçilmiş Dünya Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye İle Karşılaştırılması	60
1. Almanya	61
2. Şili	68
3. Azerbaycan	74
III. DÜNYADA VE TÜRKİYE’ DE KAYIT DIŞI EKONOMİYİ ÖNLEMeye YÖNELİK İZLENEN POLİTİKALAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ.....	79
A. Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonomiyi Hesaplamaya Yönelik Çalışmalar	80
B. Dünyada Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik İzlenen Politikalar	84
C. Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik İzlenen Politikalar	92
1. Gelir İdaresi Başkanlığının Kurulması	93
2. Vergi Daireleri Tam Otomasyon Projesi (VEDOP)	94
3. Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı’ nın Oluşturulması	96
4. Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı.....	97
5. Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Projesi (KADİM).....	99
6. Mali Suçlarla Araştırma Kurulu Başkanlığı’ nın Görev ve Yetkilerinin Yeniden Belirlenmesi (MASAK).....	100
7. Tütün ve Tütün Mamulleri Kaçakçılığı Eylem Planı.....	101
8. AB’ ye Katılım Öncesi Ekonomik Programlar	102
9. Orta Vadeli Programlarda Kayıt Dışı Ekonomi.....	103
10. Kalkınma Planlarında Kayıt Dışı Ekonomi.....	105
11. Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Sigorta Politikaları.....	107

12. Kayıt Dışı Ekonomide e-Dönüşüm	108
13. Bazı Varlıkların Milli Ekonomiye Kazandırılması Hakkında Kanun (5811 sayılı) Uygulamaya Konulması.....	108
14. Kredi Kartı Kullanımının Teşvik Edilmesi	109
15. Kayıt Dışı Ekonomi Mücadelesinde GZFT Analizi.....	110
D. Türkiye’ de 2000-2017 Yılları arasında Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Yöntemleri.....	112
1. Plan ve Programlarda Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele	113
a. Kalkınma planlarında kayıt dışı ekonomiyle mücadele.....	113
b. Stratejik eylem planlarında kayıt dışı ekonomi ile mücadele	118
c. Orta vadeli planlarda kayıt dışı ekonomi ile mücadele	121
E. Kayıt Dışı Ekonominin Makro Ekonomik Göstergelere Etkileri	125
1. İşsizlik	125
2. Türkiye’ de Vergi Denetim Sonuçları.....	127
3. Kayıt Dışı Ekonominin Olumlu ve Olumsuz Etkisi.....	131
4. Türkiye’ de Kayıt Dışı İstihdam	140
5. İşveren Açısından.....	141
6. Çalışanlar Açısından	141
7. Devlet Açısından.....	142
F. Dünya’ da Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Çözüm Önerileri	143
G. Kayıt Dışı Ekonomiye Karşı Alınması Gereken Tedbirler ve Çözüm Önerileri 144	
1. Sık Sık Vergi Affı Çıkarılmamalı	144
2. Devlete Güvenin Artırılması.....	145
3. Merdiven Altı Üretimin Önlenmesi	146
4. Kredi Kartı ve Benzeri Banka Kartı Kullanımı Artırılmalı	146
5. Yoksullukla İşsizlikle Mücadele Edilmeli	147

6. Servet Üzerinden Vergi Alınmalı	148
7. İç ve Dış Ticarete Milli Para Kullanılmalı.....	149
8. Halkta Vergi Bilinci Oluşturulmalı.....	149
9. Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadele Okullarda Ders Müfredatı İçinde Yer Almalı.....	150
10. Vergi Yükü ve Vergi Oranları Azaltılmalı.....	152
11. Devlet Kurumlarında Gereksiz Harcamaların Önlenmesi	153
12. Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavirlerin Sorumlulukları, Görev ve Yetkileri Arttırılmalı	154
13. Şehir Planlaması Yapılmalı.....	155
14. Vergi Mevzuatı Sık Sık Değiştirilmemeli Açık, Anlaşılır ve Sade Olmalı	156
15. Sigortasız İşçi Çalıştıran İşletmelere Yaptırımlar Getirilmeli.....	157
16. Uzlaşma Müessesesi Yeniden Gözden Geçirilmeli.....	157
IV. SONUÇ.....	159
V. KAYNAKÇA	163
ÖZGEÇMİŞ.....	173

ÇİZELGE LİSTESİ

	Sayfa
Çizelge 1. 2009-2013 yılları arasındaki TÜFE ve ÜFE rakamları.....	11
Çizelge 2. Fert gelirlerine göre %20'lik Gruplara İlişkin Bulgular	14
Çizelge 3. GSYH Yüzdesi Olarak Kayıt Dışı Ekonomi.....	47
Çizelge 4. Dünya' da Kayıt Dışı Ekonomi Hakkında Yapılan Çalışmalar	50
Çizelge 5. 1960/2005 Dönemi OECD Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi Tahminleri (%)	53
Çizelge 6. 2003-2015 Yılları Arasında 28 Avrupa Birliği Ülkesinin Kayıt Dışı Ekonomi Boyutu (GSYH%)	54
Çizelge 7. 2003-2015 Yılları Arasında Seçilmiş Beş Büyük Ülkede Kayıt Dışı Ekonomi (GSYH%)	55
Çizelge 8. Geçiş Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu.....	57
Çizelge 9. Asya Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi Tahminleri (%).....	59
Çizelge 10. 1999-2017 Yılları Arasında Orta ve Güney Amerika Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi Boyutları	60
Çizelge 11. Türkiye' de Gelir Vergisinin Vergi Gelirleri İçindeki Payının Almanya ile Karşılaştırılması(%).....	62
Çizelge 12. Türkiye' de Kurumlar Vergisinin Vergi Gelirleri İçindeki Payının Almanya ile Karşılaştırılması(%).....	63
Çizelge 13. Türkiye ve Almanya' nın Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Payı(1990-2017)(%)	64
Çizelge 14. Türkiye ve Almanya' nın Vergi ve Transfer Öncesi ve Sonrası Gini Katsayıları(2007-2016)	66

Çizelge 15.	Türkiye ve Almanya' nın Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini Büyüklüğü (2003-2015), (GSYH%)	67
Çizelge 16.	Türkiye' de Gelir Vergisinin Vergi Gelirleri İçindeki Payının Şili ile Karşılaştırılması	70
Çizelge 17.	Türkiye' de Kurumlar Vergisinin Vergi Gelirleri İçindeki Payının Şili ile Karşılaştırılması.....	70
Çizelge 18.	Türkiye ve Şili Ülkelerinde Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Payı....	71
Çizelge 19.	Türkiye ve Şili' nin Vergi ve Transfer Öncesi ve Sonrası Gini Katsayıları (2007-2016)	72
Çizelge 20.	Türkiye ve Şili' nin Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini Büyüklüğü (1989-2012), (GSYH%)	73
Çizelge 21.	Türkiye ve Azerbaycan' da Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini Büyüklüğü (1991-2015), (GSYH%)	75
Çizelge 22.	Türkiye' de Kayıt Dışı Ekonomi Tahminleri (2000 Yılı Öncesi)	81
Çizelge 23.	Türkiye' de Kayıt Dışı Ekonomi Tahminleri (2000 Yılı Sonrası)	82
Çizelge 24.	Kayıt Dışı İstihdamı Önlemede Kullanılan Politika Yaklaşımları ve Önlemleri	91
Çizelge 25.	Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadelede Uygulamayı Güçlendirmeye Yönelik Politikalar	92
Çizelge 26.	Kayıt Dışı Ekonomiye Yönelik Hedefler	107
Çizelge 27.	Kayıt Dışı Ekonomi Mücadelesinde GZFT Analizi 1	110
Çizelge 28.	Kayıt Dışı Ekonomi Mücadelesinde GZFT Analizi 2	111
Çizelge 29.	Türkiye' de Kayıt Dışı İstihdam Oranları (%)	126
Çizelge 30.	01.01.2018-31.12.2018 Dönemi Elektronik Yoklama İstatistikleri	127
Çizelge 31.	31.12.2018 İtibariyle Faal Mükellef Türleri ile Sayıları	128
Çizelge 32.	Vergi Türleri İtibariyle 2018 Yılı İnceleme Sonuçları (GİB).....	129
Çizelge 33.	Türkiye Genelindeki Mükelleflerin Sayısı ve İnceleme Oranları ..	130
Çizelge 34.	Yıllar İtibariyle Mükellef Başına İnceleme Sonuçları.....	130

Çizelge 35.	Vergi Türleri İtibariyle 2018 Yılı İnceleme Sonuçları (VDK).....	131
Çizelge 36.	Gelir, Kurumlar ve Katma Değer Vergilerinin Genel Bütçe Gelirleri İçindeki Payı (2005-2017) (%).....	152

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 1. Türkiye’ de KOBİ’lerin Banka Kredisine Erişimi	8
Şekil 2. Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçme Yöntemleri.....	35

I. GİRİŞ KAYIT DIŞI EKONOMİ

A. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı

Kayıt dışı ekonomi tanımı 1970' li yılların sonunda yayınlanan makaleler ile birlikte ekonomik literatürün içine girmiş olduğuna dair yaygın bir görüş bulunmasına rağmen bu konu hakkındaki çalışmalar 1940' yılların başlarından itibaren yapılmaya başlanmıştır. (Çetintaş ve Vergil, 2003: 16). Kayıt dışı ekonomi hakkında yapılan ilk bilimsel çalışma 1958 yılında Philip Cagan tarafından yapılmıştır. Cagan, Amerika Birleşik Devletleri' nin İkinci dünya savaşı sırasında ve sonrasında mükellefler tarafından beyan edilmeyen gelirlerini parasal yöntemlerle tespit etmeye çalışmıştır. (Ilgın, 1999: 1)

1970' li yılların başından itibaren Keith Hart' ın Gana' daki işsizlik ve yolsuzluk ile alakalı yapmış olduğu çalışmalar sonucunda bu antropolog kayıt dışı ekonominin tanınmasına ve gelişmesine önemli katkıları olmuştur. (Akarsu, 2015: 16).

Kayıt dışı ekonominin uluslararası arenada bir olgu olarak ortaya çıkması ise 1980' li yılların başında olmuştur. 1983 yılında Almanya' nın Biefeld şehrinde kayıt dışı ekonomi kavramına ilişkin bir tanım ve bunun sonucunda ortaya çıkan problemlerin tespiti için uluslararası bir konferans düzenlenmiŐtir. Konferans sonucunda birbirlerinden çok farklı tanımlar ortaya çıkmış ve katılımcılar bir tanım üzerinde mutabık kalamamıŐlardır. Ancak katılımcıların mutabık kaldığı bazı ortak noktalar da bulunmaktadır. Bunlar: kayıt dışı ekonominin dünya ekonomisinin önemli bir bölümünü oluşturduğu ve uluslararası hesaplar bütünlüğü açısından tehlike oluŐturduĐudur. (Kırcı, 2006: 3)

Kayıt dışı ekonomi kavramının üzerinde ortak bir mutabakat sağlanamamasının temel nedeni konunun çok boyutlu olması ve farklı bilim dallarının inceleme ve araştırma alanının içine dahil olmasıdır. Kayıt dışı ekonomi ile iktisatçılar, maliyeciler, hukukçular, istatistikçiler, antropologlar, sosyologlar, siyasetçiler de ilgilenmiŐlerdir ve her biri konuya kendi bakış açısına

göre yaklaşmaktadır. Örneğin maliyeciler vergi kaybını, iktisatçılar ve istatistikçiler makro ve mikro ekonomik göstergeler üzerindeki etkisini, hukukçular kayıt dışı istihdam ve çalışanların güvenliğini, para ve finans piyasaların da çalışanlar ise para piyasalarına etkisini ve kontrol edilmesi zor olan kayıt dışı para miktarını ön plana çıkartmışlardır. (Aydemir, 1995: 21)

Türkçe’ de genel olarak ‘‘kayıt dışı ekonomi’’ kavramı kullanılmasına rağmen ekonomik literatürde çeşitli adları da bulunmaktadır. Bunlar:

- Vergi dışı ekonomi (untaxed economy)
- Gizli ekonomi (hidden economy)
- Gölge ekonomi (shadow economy)
- Yeraltı ekonomisi (underground economy)
- Yasadışı ekonomi (illegal economy)
- İkinci ekonomi (second economy)
- Batık ekonomi (submerged economy)
- Gözlem dışı ekonomi (unobserved economy)
- Gizli ekonomi (submerge economy)
- Düzensiz ekonomi (irregular economy)
- Marjinal ekonomi (marginal economy)
- Gri/ Kara ekonomi (grey/black economy)

Birden çok kavram ile ifade edilmektedir. Çoğu zaman birbirleri ile eşanlamlı olarak görünmesine rağmen bu kavramların hepsinin kendine has kullanım alanları vardır. Fakat kayıt dışı ekonomi kavramı bu kavramlar arasında genel kabul görmektedir. (Savaşan, 2011: 7)

Yukarıdaki kavramların fazlalığına rağmen kayıt dışı ekonomi ile ilgili çeşitli tanımlamalar geliştirilmiştir. Bunlar;

Ekonomiyi düzenleyen yasalara ve yönetmeliklere aykırı olarak gerçekleştirilen, herhangi bir belgeye bağlanmamış ekonomik işlemler kayıt dışı faaliyetler olarak tanımlanmaktadır. (Altuğ, 1994; 4)

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler vergi kaçakçılığı, faturasız alışveriş, haksız muafiyet ya da sübvansiyonlardan faydalanma, sigortasız çalışma, ikinci bir işte çalışma, kaçakçılık, uyuşturucu ticareti, falcılık, bireyin vücudunu ya da organlarını satması gibi kanuni düzenlemelere aykırı faaliyetler olabileceği gibi; komşuya yardım, çocuk bakıcılığı, ev işlerinin icra edilmesi gibi masum faaliyetleri de kapsayabilmektedir. (Özsoylu, 1996: 10)

Kayıt dışı ekonomi kavramı ve içeriği ile resmi GSMH' yi tahmin etmek için kullanılan mevcut istatistiksel yöntemlerle tespit edilemeyen ve bu sebeple resmi GSMH hesapları dışında kalan gelir yaratıcı ekonomik faaliyetler sonucudur. (Yılmaz, 2006:26)

Kayıt dışılık, sadece çalınmış mal ya da uyuşturucu ticareti, kumar, kara para, sahtecilik ya da vergi kaçırmak amacıyla muhasebe kayıtlarında yer almayan ve maliye' den gizlenen işlemler şeklindeki yasal olmayan faaliyetler bütünü değil, aynı zamanda piyasaya çıkmayan ve örneğin evlerde aile fertleri ya da fertlerin yakınlarınca icra edilen gelir getirici faaliyetler, ikinci iş yapma, mal ve hizmet takasları gibi çeşitli tanımlar altında çalışanlara yapılan ancak vergiye tabi tutulmayan ödemeler gibi yasal faaliyetler de bu durumun içine dahil edilmektedir. (Kızılot ve Çomaklı, 2004: 1)

B. Kayıt Dışı Ekonominin Özellikleri

Ekonomik literatürde ve piyasalarda kayıt dışı olarak tanımlanan ekonomik faaliyetler, ekonomik faaliyetlere nazaran farklılıklar barındırdığı için kendine has karakteristik özelliklere sahiptir. Kayıt dışı ekonomi ile ilgili yapılmış olan tanımlardan yola çıkarak sahip olduğu özellikleri şu şekilde sıralayabilir:

- **İstatistiksel Olarak Ölçülememesi:**

Eğer yapılan faaliyet tam olarak ölçülemiyorsa ve bunun neticesinde milli gelir hesaplarının içine dahil edilemiyorsa, bu faaliyet kanunlara bakılmaksızın kayıt dışı bir tanımlamanın içerisine dahil edilir. Örneğin, komşulara yapılan yardımlar, kendi ihtiyaçlarımızı giderecek kadar tarım üretimi, ev hanımlarının yapmış oldukları işler bunlar ölçülmesi pek mümkün olmayan kayıt dışı ekonomik faaliyetlerdir.

- **Elde Edilen Gelirin Gizlenmesi**

Yarı kayıtlı ekonomik faaliyetler olarak isimlendirilen farklı bir takım işlerden elde edilen gelirler yürürlükte olan kanuni düzenlemeler gereği suç olarak sayılmamakla beraber bu faaliyetler neticesinde elde ettiğimiz gelirlerin tümü veya belirli bir kısmı ödememiz gereken verginin dışında tutulması durumu olarak tanımlanabilir. (Önder, 2012:9)

Bu şekilde ödemesi gereken vergi tutarının altında veya hiç vergi ödemeyerek elde ettiği gelirin gizlenmesi kayıt dışı ekonominin kapsamının içerisine girmektedir.

Mükelleflerin mali açıdan zor durumda olması veya daha fazla kazanma istekleri için az vergi ödemesi, kanuni yükümlülüklerinden kaçınması, bilgisizlik gibi nedenler dolayısıyla gelirlerini idareden gizleme yolunu tercih etmektedirler.

- **Kanunlarca Yasaklanmış Faaliyetler**

Kanuni düzenlemeler açısından ele alınacak olursa, kayıt dışı ekonomi faaliyeti yapanlara ve bu fiili eylemi işleyenlere vergi kanunlarında belirtilen bazı cezalar uygulanırken, yasa dışı faaliyet icra edenler vergi cezalarının yanı sıra hapis cezası gibi bir takım cezalar ile cezalandırılmaktadır. (Aydemir, 1995:14)

Kanunlarca aykırı ve cezai yaptırımları bulunan faaliyetlerin üretimi sonucunda oluşan ekonomi, bir başka ifade ile suç ekonomisi olarak tanımlanmıştır. Suç ekonomisindeki temel husus kanun koyucular tarafından yasaklanmış olan faaliyetlerin denetleyiciler tarafından yasal olarak tanınmamasıdır.

Bu açıklamalar sonucunda suç ekonomisi olarak tanımlanan kavramın içerisinde sayılabilecek ve bu faaliyete örnek teşkil edebilecek olayların başında tartışmasız eroin ticareti gelmektedir, kanunlar ile yasaklanmış bir faaliyet olan eroin çok geniş ve yaygın bir alanda ve büyük çapta kayıt dışı ekonomiyi oluşturmaktadır. (Muller, 2013:507)

Devletin buradaki asıl amacı yeraltı ekonomisinde oluşan üretim ve paranın kayıt altına alınmasını sağlamak değil, asıl amaç bu faaliyetlerin tamamen ortadan kaldırılmasıdır. Bu sebeple ‘suç ekonomisi’ veya yeraltı ekonomisi ve faaliyetleri kayıt dışı ekonomi’ nin içerisine girmediğini söylemek mümkündür.

- **Kayıt Dışı İstihdam**

Boyutları az çok tahmin edilebilen ve kayıt dışı ekonominin önemli bir kısmını oluşturan ve kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasındaki en önemli faktörlerden birisi de kayıt dışı istihdamdır. Kayıt dışı istihdamın dünyadaki bütün ülkelerde oluşmasına sebep olan çok fazla sebep bulunmaktadır. Kayıt dışı istihdamın genellikle gelişmiş ülkelere nazaran gelişmekte olan ve geri kalmış ülkelerde, aile şirketlerinin sayısının fazla olduğu, talep fazlasının olduğu, eğitim seviyesinin düşük bir seviyede kaldığı, hem ülke içerisinde hem de ülke dışarısından gelen göçler nedeni ile çokça yer bulduğu ülkelerde görüldüğü belirlenmiştir.

Kayıt dışı istihdam oranının yüksek olduğu ülkeler genel olarak enflasyonun yüksek olduğu, adil gelir dağılımının bulunmadığı, etkili ve verimli ekonomik denetimlerin uygulanmasının düşük veya zor olduğu yani gelişmekte olan ülkelerdir. (Dura, 1997:6)

Bireyler hem hayatlarını idame ettirebilmek için hem de temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için düşük ücret ve sigortasız çalışma koşullarını kabul etmektedir. Bu durum da kayıt dışı işçi çalıştırarak kazançlarını arttırmak isteyen işverenler açısından kendi çıkarlarına hitap edecek şekilde kullanılmaktadır.

- **Ahlaki Normlara Uymaması:**

Bazı ekonomik işlem ve faaliyetler kanuni düzenlemelere göre aykırı olmamasına karşılık, etik kurallara yani ahlaki normlara aykırı bir şekilde karşımıza çıkabilmektedir. Bir bireyin vücudunu ve sahip olduğu organlarını satması bu durumu açıklamaya örnek olarak gösterilebilir. (Özsoylu, 1996:11)

C. Kayıt Dışı Ekonominin Ortaya Çıkmasına Neden Olan Faktörler

Kayıt dışı ekonominin sebeplerini ekonomik faktörler, idari faktörler ve diğer faktörlere bağlı olarak bölgeden bölgeye hatta ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bu çerçevede, ülkelerin ekonomik sistemleri, ekonominin gelişmiş ya da azgelişmiş olması, ekonomi politikaları, istikrarsızlıklar, krizler, kayıtlı ekonomide istihdam ve gelir imkanlarının kısıtlı ve yüksek maliyetli olması gibi pek çok etken kayıt dışılığı etkileyen temel unsurlar olarak görülmektedir. (US,2004:16)

Ülkeden ülkeye farklılıklar gösteren kayıt dışı ekonomi bir ülke içerisinde yıllara göre de farklılıklar gösterebilmektedir. Kayıt dışı ekonominin oluşmasındaki önemli sebepler arasında ise vergi ahlakı, vergi yükü, sosyal güvenlik katkı payları gibi farklı veya benzer etkenler önemli rol oynamaktadırlar. Hem işveren hem de çalışan kesim elde etmiş oldukları gelirlerinin azalmamasını arzu ettikleri için bu yolu fazla tercih etmektedir. Bu yöntem ile beraber gerçekleştirdikleri faaliyetler ile birlikte vergi ödemeyerek veya daha az ödeyerek gelirlerinde bir artış meydana gelmekte, bunları gerçekleştirirken de faaliyetlerin bir bölümünü ya da tamamını kayıt dışılığa almanın yollarını aramaktadırlar. (Sarılı,2002:38)

Ülkelerin gelişmişlik düzeylerine bağlı olarak da ekonomiye hakim olan sektörlerin ağırlığı da farklılık göstermektedir. Gelişmekte olan ülke ekonomileri içerisinde yaygın olan balıkçılık, tarım, inşaat ve hizmetler sektörü, izleme ve denetim açısından sıkıntılı ve zor olması nedeni ile kayıt dışılığın yoğun olarak içinde bulunduğu sektörlerdir. Ayrıca bu faaliyetler kayıt dışılığın sektör içerisinde bulunması için gerekli olan rahat bir yapı sunmaktadır. (Yılmaz, 2006: 102)

Kayıt dışı ekonominin birbirleri ile iç içe geçmiş ve birbirlerini destekleyen nedenlerini ayırmak zor olsa da mali, ekonomik, hukuki, sosyal ve siyasi nedenler olarak inceleyebiliriz.

1. Ekonomik ve Mali Faktörler

Ülke ekonomileri kendi içerisindeki sistemden kaynaklanan sebeplerden dolayı kayıt dışı ekonominin oluşması için gerekli olan şartları kendiliğinden ortaya çıkartabilmektedir. Ülke ekonomisinin gelişmişlik seviyesi, sigortalı ve kayıt altında çalışan istihdam şartlarının olmaması, yabancı yatırımcı ve yerli yatırımcı için gerekli olan kalkınma hızının yeterli bir seviyede olmaması, kamu kesiminin ekonomi içerisindeki payı ve yapılan kanuni düzenlemeler ile ekonomi içerisindeki sınırlamaların fazla olması ile birlikte kayıt dışı ekonominin boyutunun artmasındaki önemli unsurlardan bazılarıdır.

Vergi yükünün hem dikey hem de yatay bir şekilde çeşitlendirilememesinin sonucu bütçe açıkları çalışan üzerinden karşılandığı için gelir dağılımında adaletsizlikler yaratmaktadır. Çalışan kesimin maliyetlerinin yüksek olması ile

toplumda vergiye karşı bir direnç ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Politika belirleyiciler tarafından oluşturulan ekonomi politikaları da ülke ekonomilerinin özelliklerine göre belirlenmektedir. Bu iki faktörün bir araya gelmesi ile birlikte ekonomik ve mali faktörler oluşmaktadır. Bu faktörler aşağıda başlıklar halinde incelenecektir.

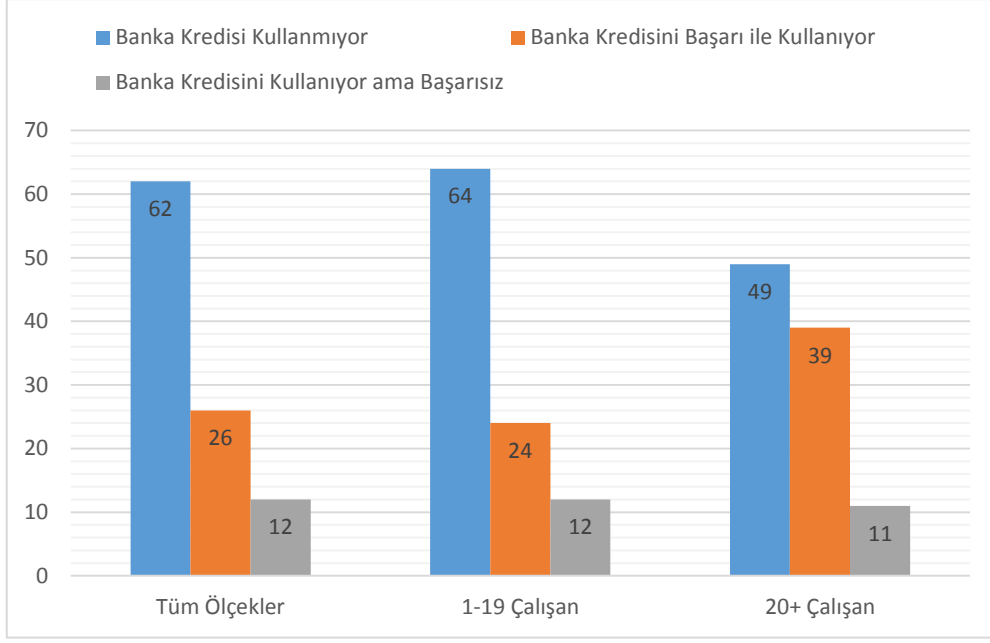
2. Ekonomik Faktörler

Kayıt dışı ekonominin nedenlerinden birisi olan ekonomik nedenleri; işletme büyüklüğü, ekonomi politikaları, enflasyon, nakit ekonomisi olarak sıralayabiliriz.

a. İşletme büyüklüğü

Gelişmekte olan ülke ekonomilerinde kayıt dışı ekonominin oluşmasında ki en önemli faktörlerden birisi hemen hemen bütün sektörlerde küçük ve orta boyuttaki işletmelerin yaygın olmasıdır.

Türkiye içerisinde sayıları 3.1 milyon' a ulaşan KOBİ' ler ülke içerisindeki işletme sayısının %99,8 gibi ciddi bir bölümünü oluşturmakta ve ülke içerisindeki istihdam' ın ise yaklaşık olarak dörtte üçünü oluşturmaktadır. Türkiye içerisinde işletmeler çoğunlukla mikro ölçekli firmalardır. 10 bireyden az istihdam eden işletmelerin oranı %93.4 iken küçük ölçekli firmaların oranı ise %5.5' tir. İşletmelerin yalnızca %1.0' ı orta ölçekli firmalardır. Her ne kadar tanımsal olarak farklılıklar bulunsa da Türkiye ekonomisinde KOBİ' lere ait istatistikler ile Avrupa Birliği verileri birbirine paralellik göstermektedir. Avrupa Birliği içerisinde 24 milyon KOBİ bulunurken onların istihdam ettikleri birey sayısı ise 93 milyon ile beraber ekonominin temelini oluşturmaktadır.(TSKB 2019)

Şekil 1. Türkiye’ de KOBİ’lerin Banka Kredisine Erişimi

Kaynak: Türkiye Verimlilik Gelişim Haritası, Verimlilik Genel Müdürlüğü, Mayıs 2018, TSKB Ekonomik Araştırmalar

T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’ na bağlı Verimlilik Genel Müdürlüğü tarafından Mayıs 2018’ de yayınlanan Türkiye Verimlilik Gelişim Haritası dahilinde işletmelerin finans kaynaklarına ulaşımını tespit edebilmek için 2015 yılından 2016 yılının Eylül ayına kadar ki dönemi kapsayan süreç içerisinde 10 bin 63 imalatçı girişimine ulaştırılan geniş kapsamlı bir anket çalışması yapılmıştır. Ankete katılan firmalara son 3 yıl içerisinde banka kredilerinden yararlanıp yararlanılmadığı sorulmuş ve iktisat yazını ile uyumlu bir şekilde bankalar yolu ile finansmana erişimlerinin kısıtlı olduğuna ve bu durumun ise küçük ölçekli firmalar için de daha sınırlayıcı olduğuna dair bazı bulgular elde edilmiştir. Çalışma sonucunda 20’ nin altında çalışan istihdam eden işletmelerin %64’ ü, 20 kişiden fazla istihdam yaratan firmaların ise %49’u banka kredilerinden faydalanmadıklarına ilişkin geri dönüş sağlamıştır. Bu bilgilerin yanı sıra işletmeler arasında bankadan kredi başvurusu yapıp olumsuz geri dönüş alan firmaların oranı ise %7.4 ile sınırlı kalmaktadır. Ülkemiz içerisinde bankalardan kredi kullanma ile ilgili bir farkındalık sorunu bulunmamasına karşılık anket çalışması sonuçlarına bakıldığında kredi başvurularının olumsuz karşılık alma oranı çok düşük çıkmasına karşılık kredilerden faydalanma oranının

düşük bir seviyede kalması, işletmelerin kredi koşullarını yeteri kadar cazip bulmamakla birlikte veya faiz oranlarının yüksek olmasıyla açıklanabilir.

Özellikle hizmetler ve tarım sektöründe küçük işletmelerin yaygın olması ve denetim ve izlenmesinde yasal düzenlemelerin kapsamına alınmaması sonucu kayıt dışı istihdam oluşumu için zemin oluşturan sektörlerin başında gelmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler klasmanında olduğu için ülkemiz de tüm sektörlerde küçük ve orta ölçekli firmaların yaygın olması ile kayıt dışılığa ortam hazırlamaktadır. Bu durumda firmaların pek çok konuda yasal düzenlemelerin dışında kalmasına sebep olmaktadır; iş, sosyal güvenlik, vergi vb. gibi konulardaki düzenlemeler bu tür küçük ve orta ölçekli işletmeleri kapsamamaktadır.

b. Ekonomi politikaları

Kamu kesimi tarafından ekonomi politikaları belirlenirken öncelikle makroekonomik dengelerin hangi yönde ve hangi araçların kullanılarak nasıl bir değişiklik göstereceğine ilişkin yaklaşımları kapsayan bir daldır. Örneğin büyüme rakamlarını daha fazla arttırabilmek için cari açığı, bütçe açığını ve işsizliği azaltabilmek veya enflasyon gibi istikrarsızlık olabilecek alanlarla mücadele edebilmek için ekonominin kendi içerisindeki dengelerinde değişikliğe gidilebilir. Bu değişiklikleri yapabilmek için uygulanacak olan planlara ise ekonomi politikası ismi verilmektedir (Kumcu: 2016, 19).

Kayıt dışı ekonominin temel nedenleri incelendiğinde, ülke ekonomilerinin sahip olduğu kendine has yapısal özellikleri, kayıt dışı ekonominin oluşmasında ve artmasındaki önemli faktörlerden birisi olduğu görülecektir. Ekonomi politikaları ülkelerin istatistik kurumları tarafından açıklanmış olan makro ve mikro verilere göre karar verilip şekillendirilmektedir. Bu açıklanmış olan veriler yanlış veya asıl göstermesi gereken ekonominin sorunlarını göstermez ise politika belirleyicileri sahip oldukları kaynakları verimsiz noktalara transfer ederek kaynak yönetimi konusunda sorun yaşanmasına sebep olacaktır ve bugün çözülmesi gereken sorunlar gelecekte karşımıza daha büyük sorunlar yumağı olarak karşımıza çıkabilirler.

c. Enflasyon

Enflasyon tabirinin kullanılması ile birlikte aklımıza gelen ilk olgu, kullanmış olduğumuz mal ve hizmetlerin fiyatlarında meydana gelmiş olan artışlardır. Ancak dikkat edilmesi gereken önemli bir husus meydana gelmektedir . Enflasyon kavramı ile birlikte; bir veya birden fazla mal ve hizmetin fiyatlarında meydana gelen artışlar değil, enflasyon sepeti içerisinde yer almakta olan bu ürünlerin fiyatlarının artış meydana gelmesidir. Dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli husus ise; meydana gelen fiyat artışlarının bir seferlik değil, sürekli bir şekilde artış içerisinde olmasıdır. (Eğilmez, 2015)

Enflasyon rakamlarının sürekli olarak artması, kayıt dışı rakamlarını arttırmakta, kayıt dışı rakamlarının artması da enflasyon rakamlarının artmasını sağlayarak bir sarmal ilişkinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bu sarmaldan çıkabilmek için ise etkin ve verimli bir kamu denetimi ile birlikte kayıt dışı ekonomi ve enflasyon ile mücadele edecek güçlü bir siyasi irade ile birlikte plan ve programa ihtiyaç vardır.

Enflasyon rakamlarının yüksek olduğu ülkelerde kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin arttığı gözlemlenmektedir. Ekonomik krizlerin yaşandığı dönemlerde, işsiz kitleler kayıtlı ekonomide bulamadıkları istihdam imkanlarını kayıt dışı ekonomi alanlarında aramaktadırlar. İşletmeler de krizin olumsuz etkilerini azaltmak için üretimlerini kayıt dışı alanlarda yaparak ve istihdamı kayıt dışı yollardan sağlayarak, buna bağlı olarak maliyetlerini azaltmaya çalışmaktadırlar. Kriz nedeniyle kayıtlı ekonomide istihdam edilmesi zor ya da mümkün olmayan niteliksiz işçiler, kayıt dışı ekonomide daha kolay iş bulabilmektedirler. Kayıt dışında daha düşük ücretlerle çalıştırılan bu işçiler işletmelerin üretim maliyetlerini azaltmaktadırlar. (GİB,2011:3)

Çizelge 1. 2009-2013 yılları arasındaki TÜFE ve ÜFE rakamları

Yıllar	TÜFE(%)	ÜFE(%)
2019	11.8	7.3
2018	20.3	33.6
2017	11.9	15.4
2016	8.5	9.9
2015	8.8	5.7
2014	8.1	6.3
2013	7.4	6.9
2012	6.1	2.4
2011	10.4	13.3
2010	6.4	8.8
2009	6.5	5.9

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

Yukarıdaki tabloda 2009-2019 yılları arasında Türkiye ekonomisi içerisinde yer alan TÜFE ve ÜFE rakamları yer almaktadır. Türkiye' nin 2009-2019 yılları arasında TÜFE rakamlarının ortalaması %8.9 olarak hesaplanmıştır. 2009 yılında 6.5 olan bu rakam 2019 yılı sonu itibariyle 11.8' e çıkmıştır. Bu süreç içerisinde TÜFE rakamları dalgalı bir seyir izlemesine rağmen bir artış trendi içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. 2009-2019 yılları arasında ÜFE rakamlarına bakıldığında ise ortalamasının %9.6 olduğu hesaplanmıştır. 2009 yılında 5.9 olan ÜFE rakamı 2019 yılı sonu itibariyle 7.3' e yükselmiştir. 2009-2019 yılları arasında en yüksek seviyeyi ise 2018 yılında 33.6 ile görmüştür. ÜFE rakamları da tıpkı TÜFE rakamları gibi 2009-2019 yılları arasında hem dalgalı bir seyir içerisinde olmuştur hem de düzenli bir artış eğiliminde devam etmektedir.

d. Nakit Ekonomisi

Ticaret' de veya günlük hayatta nakit paranın kullanımı ile birlikte, kayıt dışı faaliyetlerin artmasında önemli bir rolü bulunmaktadır. Nakit para kullanımı ile birlikte kayıt dışı ekonomiden sağlanmış olan paranın ekonomik faaliyetler de tercih edilmesi sağlanmış olur bu yöntem ile birlikte ödeme delilleri ortadan kalkmış olurlar.

Ülke ekonomisi içerisinde ticaret yapılırken nakit işlem kullanımının artış göstermesi kayıt dışı ekonomik faaliyetleri arttırıcı bir etki oluşturmaktadır. Ayrıca nakit para kullanımının izinin sürülmesinin daha zor olması ile kayıt dışı ekonominin ödeme aracı olarak tercih edilmektedir. Yapılan işlemlerin nakit para

veya takas yolu ile gerçekleştirilmesi sonucu yapılan ticarete ait deliller ortadan kaldırılmış olmaktadır (Karabudak, 2015:11).

Kredi kartı ve banka kartlarının kullanımı sonucunda ödeme yöntemlerinde geriye dönük takip edebilme imkanı nakit para kullanımına göre daha kolaydır. Bu kullanım yöntemi kayıt dışı ekonomi ile mücadele de etkinliğin sağlanması noktasında çok önemlidir (Göksu, 2015:15)

Ödeme yöntemi olarak banka kartları ve kredi kartlarının kullanımının arttırılması sonucu kayıt dışı ekonomi ile mücadele de önemli bir adım olarak görmek mümkündür. Kredi kartları ile yapılan ödemelerin enflasyonu düşürücü bir etkisi de bulunmaktadır. Para arzında meydana gelen artış ile birlikte ülke enflasyonu üzerinde 0.13 oranında bir artış gösterirken, kredi kartı ile yapılan ödemeler sonucunda aynı dönem enflasyon da 0.13 oranında düşürmektedir.

Ülke ekonomilerinde para ve mal hareketlerinin takibi üzerinden gerçekleşen iki yönlü bir akım bulunmaktadır. Gelişmiş ülkeler de vergi denetimleri yapılırken para hareketleri takip edilerek yapılmaktadır bunun sebebi gelişmiş bir finansal ve mali sistem ile birlikte ödemeler bankalar üzerinden kayıt altına alındığı için takip edilmesi daha kolaydır ve bu nedenle üzerinden zaman geçse bile bu hareketlerin takip edilmesi mümkündür. Gelişmemiş ülkelerde ise vergi denetimleri mal hareketleri üzerinden yapılmaktadır. Mal hareketleri elden yapılan ödemeler ile yapıldığı için takip edilmesi ve izi sürülmesi mümkün değildir ancak bu işlemlerin anında tespit edilmesi gerekmektedir bu da son derece düşük bir ihtimaldir. Gelişmemiş ülkelerde bu yönteminin tercih edilme sebebi ise finans sektörü gelişmemiştir ve banka üzerinden yapılan ödemeler iz bıraktığı için pek tercih edilmez ve ekonomileri nakit para hareketlerine dayalı olarak yürümektedir.

3. Mali Faktörler

Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasındaki bir diğer önemli neden ise ağır vergi yüküdür. Yüksek vergi oranları ile birlikte, üreticiler ve tüketicilerin karar ve davranışları üzerinde etkili olmaktadır. Yapılan çalışmalar ile birlikte kayıt dışı ekonomi ile vergi oranları arasında doğru orantı olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır. Yapılan çalışmalar ile yüksek vergi oranları sonucunda kişiler ve kurumlar gelirlerini koruyabilmek için kayıt dışı ekonomiye yöneldikleri, vergi

oranlarındaki azalma ile birlikte ise kayıt dışı ekonominin azaldığını ortaya çıkarmıştır.

a. Gelir dağılımı

Gelir dağılımı, ülke içerisindeki bireylerin yapılan üretim sonucunda elde etmiş oldukları gelirin, toplum içerisinde yaşayan bireyler arasında bölünmesidir. Ülke içerisinde gelir dağılımında adalet sağlandığı zaman toplumun ihtiyacı olan, eğitim, sağlık, kültür, ekonomik kategoriler içerisinde gelişmişlik ve başarı düzeylerinin de zaman içerisinde artış göstermektedir. Ayrıca toplum içerisinde gelir dağılımı adaletinin sağlanması ile birlikte yoksulluğun azalış göstermesinde, toplumsal refah ile birlikte toplum içerisindeki birliğin artmasında etkin bir rolü bulunmaktadır.(Acar: 2015,44)

Gelir dağılımındaki adaletin tam olarak sağlanamaması gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülke ekonomilerinde ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin makro ve mikro ekonomik göstergelerine baktığımız zaman oldukça adaletsiz bir dağılım olduğunu görürüz. Gelir dağılımı ile kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişki ise milli gelirden düşük pay alan grupların yaşamlarını devam ettirecek gelirleri şekilde yaşamak için kayıt dışı çalışarak bu ihtiyaçlarını karşılamak yolunu tercih etmeleridir ayrıca nitelik ve eğitim düzeyi sınırlı olan vatandaşlar maaşlarından yapılan kesintileri önlemek için de kayıt dışında kalmayı tercih etmektedirler.

Gelişmekte olan ülkelerde özellikle orta sınıfın az olması ile alt sınıf ile üst sınıf arasındaki milli gelirden aldıkları paylar arasındaki farkında fazla olması ile birlikte kayıt dışı ekonomi için gerekli şartları oluşturmaktadır.

Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler de sermayenin az olması sonucu küçük aile şirketlerinin fazla olmasını sağlamaktadır. Küçük firmalar, büyük firmalar ile rekabet edebilmek için vergi kaçakçılığı veya kayıt dışı istihdam gibi konularda fırsat buldukları anda bunu değerlendirmektedir. Bu firmalarda, belge düzeni ve denetimin büyük firmalara göre daha az olması da kaçakçılık eğiliminde artış göstermektedir. Bu durumda hazine açısından vergi kayıplarının artmasına sebep olmaktadır.

Çizelge 2. Fert gelirlerine göre %20'lik Gruplara İlişkin Bulgular

Yıllar	Toplam	İlk%20	İkinci%20	Üçüncü%20	Dördüncü%20	Son%20
2012	100,0	5,9	10,6	15,3	21,7	46,6
2013	100,0	6,1	10,7	15,2	21,4	46,6
2014	100,0	6,2	10,9	15,3	21,7	45,9
2015	100,0	6,1	10,7	15,2	21,5	46,5
2016	100,0	6,2	10,6	15,0	21,2	47,2
2017	100,0	6,3	10,7	14,8	20,9	47,4
2018	100,0	6,1	10,6	14,8	20,9	47,6

Kaynak:TÜİK(2020a)

Yukarıdaki tabloda 2012-2018 yılları arasındaki fert gelirlerine göre %20'lik dilimler yer almaktadır. Tablo içerisinde ilk %20'lik olarak ifade edilen grup düşük gelir alan bireyleri ifade ederken, son %20'lik grup ise en yüksek gelir elde eden grubu ifade etmektedir. Tablo içerisindeki veriler incelendiğinde ilk %20'lik grubun 2012-2018 seneleri içerisinde 6.1 olduğu görülmektedir. 2012 yılından 2018 yılına kadar geçen süre içerisinde 0,2'lik bir artış yaşandığı görülmektedir. Tabloda ikinci %20'lik grubun verilerine bakıldığında seneler içerisinde 10,6 olduğu görülmektedir. Üçüncü %20'lik paya sahip olan grup ise yıllar içerisinde genel olarak %15,2 seviyesinde yer alırken son iki yıl içerisinde 14,8'e gerilediği görülmektedir. 2012-2018 seneleri içerisinde %0,4'lük bir azalış meydana gelmiştir. Bu grup içerisinde yer alanlar ise orta gelir olarak tabir edilen işçiler ile birlikte memurlardır. Bu grup ayrıca vergilerden ve enflasyon rakamlarından en ciddi şekilde etkilenen gruptur. Dördüncü %20'lik grup ise bu süreç içerisinde genel olarak %21.5 lerde yer almasına rağmen son iki yıl içerisinde 20,9'a gerilediği görülmektedir. 2012-2018 seneleri içerisinde %0,7 puanlık bir azalış söz konusudur. Son %20'lik grup ise bu süreç içerisinde %46,6 lar seviyesinde yer almaktadır. 2012-2018 yılları arasında ise 0,9 puanlık bir artış görülmektedir. En yüksek gelire sahip olan grup bu süreç içerisinde 0,9 puanlık bir artış yaşarken, en düşük gelir grubu ise bu süreç içerisinde %0,2'lik bir artış yaşamıştır.

b. Yüksek girdi maliyetleri

Vergi yükünün artması sonucu kayıt dışı ekonominin artmasındaki ikinci neden olarak da üretim aşamasında yüksek maliyetlere neden olmasıdır. Bu başlık altında artan vergi yükünün işgücü dışında kalan üretim faktörlerine olan etkileri

incelenecektir. Öncelikle vergi yükünde meydana gelecek artış ile birlikte firmaların maliyetlerinin artması sonucu firma sahiplerinin verebileceği muhtemel tepkileri şöyle sıralamak mümkündür;

- Firmanın yapısında değişikliğe gidebilir,
- Yatırımlarını azaltır,
- Borçlanabilir,
- Mevcut yapısını muhafaza ederek bazı çalışmalarını kayıt dışına çekebilir,
- Firmasını kapatabilir.

Değişen ve gelişen dünya üzerinde ekonomik büyümenin ve kalkınmanın sırrı girişimcilikle sağlanabilir. Girişimcilik ile birlikte yatırım, üretim, ihracat ve istihdam' da artış görülmektedir ve uluslararası rekabet için gerekli olan en önemli faktördür. Ülkede girişimciliğin gelişebilmesi için de devletin, vergi yüklerini mümkün olduğu kadar azaltma, bürokrasi için gerekli olan işlemleri en aza indirme ve çalışma hayatında esnekliği sağlaması gerekmektedir. Mükellefler üzerindeki yükler arttıkça, kayıt dışı ekonomi ile birlikte kayıt dışı istihdam da artış göstermektedir. Yukarıda sıralanan tepkileri basit tepkiler olarak görmek mümkündür ancak bunların tamamı hem firma için hem de ülke ekonomisi için büyük sonuçlar doğurabilecek olan tepkilerdir. Çünkü yüksek maliyetler ile birlikte girişimcinin hem karı azalacak hem de elindeki sermayenin azalmasına neden olacağı için yatırımlarını azaltmak dahil olmak üzere elindeki bütün seçenekleri denemeye başlayacaktır. Son seçenek olarak da firmanın kapanmasına neden olacaktır. Bu nedenle vergi yükündeki artış ile birlikte firmaların kapanması sonucu vergi gelirlerin de bir azalış ortaya çıkmış olacaktır. Bunun aksine vergi oranlarında ki azalma ile birlikte verginin tabana yayılması ve vergilerin herkesin kendi gelirine göre ödeyebileceği bir yapılanmaya gidilmesi ile birlikte vergi gelirlerinde artışa neden olarak ortaya daha olumlu sonuçlar çıkacaktır.

c. Yüksek işgücü maliyetleri

Kayıt dışı olarak çalışmak isteyenler ile kayıt dışı istihdam' a öncelik veren işverenlerin buldukları ortamda kayıt dışı istihdam hızlı bir şekilde yükselir.

Genellikle gelişmekte olan ülkeler ile birlikte az gelişmiş ülkelerde görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasındaki temel nedenler ise kurumlar arasındaki iletişimin eksik olması, bürokratik işlemlerin zaman alması, verginin yatay bir şekilde çeşitlendirilerek herkesten alınması yerine belirli bir kesimden alınması ve istihdam maliyetlerinin yüksek olmasıdır. İşveren bu koşulda kayıt dışı istihdam' ı tercih ederek bu maliyetlerden kurtulmak isteyecektir.

Sosyal güvenlik primleri, çevrenin korunması ile ilgili kanuni düzenlemeler, işçi sağlığı ile ilgili kanuni düzenlemeler ve sosyal amaçlı fonlar' ın bulunması işveren için ek maliyet oluşturmaktadır. Kredi kanallarının pahalı olması ve sermaye birikimlerinin ihtiyaçlarını karşılayamayacak düzeyde olması da işletmelerin maliyetlerinin artmasına neden olmaktadır.

Kayıt dışı ekonomi ile işsizlik birbirleri üzerinde etkili olan iki unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik krizlerin ortaya çıktığı dönemlerde ülkelerde işsizlik rakamları artmaktadır insanlar bu durumda ihtiyaçlarını karşılayabilmek için her şartta çalışmayı istemese bile kabul etmek zorunda kalmaktadırlar. Kayıt dışı istihdam' ın artması sonucu hem hazinenin gelirleri azalacak hem de sosyal güvenlik sistemini olumsuz etkileyecektir. Kamu otoritesi bu açığı kapatabilmek için ek vergiler yükler getirerek kayıtlı çalışanların üzerindeki yükün daha fazla artmasına neden olarak kayıtlı alışanlarında kayıt dışına çıkmasına teşvik etmiş olacaktır. Bu durum bir sarmal haline geleceği için ekonomik sorunları zmek yerine şiddetinin artmasına neden olacaktır.

Yüksek iş gücü maliyetleri, kayıt dışı istihdam üzerindeki tek neden olmamakla birlikte az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin temel sıkıntıları olan eğitim seviyesinin düşük olması, sermaye eksiğine bağlı olarak yeni istihdam alanları yaratmak konusunda sorunlar yaşanması, taşıma maliyetlerinin yüksek olması ve hızlı nüfus artışı ile birlikte geçen istihdamın sürekli olarak artması ile birlikte uzmanlık gerektirmeyen, evde çalışma olanakları, işportacılık, simitilik, su satıcılığı gibi sektörlerde kayıt dışı çalışmaya hazır insanlara bu alanlarda iş olanakları sağlanmaktadır.

d. Vergiye karşı direnç

Vergiye karşı direnç bulunması aslında birden fazla faktörden kaynaklanmaktadır sağlanan direncin sadece vergi oranları ile ilgili olmamakla birlikte en önemli nedenlerinden bir tanesi de vergi oranlarıdır.

Günümüzde iktisat teorisine göre, bireysel kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden refahını en üst düzeye çıkarmak için rasyonel davranıp hareket eden varlıklar olarak ele almaktadır. Bireyler refahını en düzeye çıkartabilmek için elinden gelen her şeyi yapabilecektir. Bu bakış açısına göre bireyler vergiye karşı direnç gösteren bir varlık olarak ortaya çıkacaktır.

Bireylerin vergiye olan gönüllü uyumunu sağlamadaki en önemli etkenlerin başında cezaların caydırıcı olması ve yakalanma korkusunun bulunması gibi faktörlerdir. Kamu kesimi tarafından kanunlar ile belirlenen yaptırımların denetim mekanizmasının sağlıklı ve doğru bir şekilde çalışması sonucu bireyler yakalanacaklarını düşünürlerse vergilerini düzenli olarak ödeyeceklerdir.

Bireylerin ve firmaların vergi ödemeleri üzerinde etkisi olan bir diğer önemli faktör ise eğitim seviyesi ile birlikte bilinç düzeyidir. Vergi ödemelerini katlanmak zorunda oldukları bir ekonomik külfet olarak görmek yerine kamu kesimi tarafından yapılması gereken altyapı, sağlık, ulaşımın kolaylaşması, eğitim gibi alanlarda kendisine geri döneceğine olan inancı arttıkça gönüllü olarak vergilerini daha düzenli bir şekilde ödeyeceklerdir.

Ancak vatandaşlar ile firmalardan toplanan vergilerin nerelere kullanıldığı ve bu vergilerden sağladıkları faydalar da çok büyük önem arz etmektedir. Eğer toplum içerisinde ödenen vergilerin faydalı olan yerlere kullanılmadığı yönünde bir düşünce hakim bir konum da ise o toplumun vatandaşları vergi ödeme noktasında gönülsüz bir davranış içerisinde olacaktır. (Dinçer, 2007:40)

Bu durumda vatandaşlar ellerinde olan parayı mümkün olduğu kadar sisteme sokmayarak vergi ödememeyi tercih ederken büyük sanayisi firmalar ile iş adamları kanuni boşluklardan faydalanarak vergiden kaçınma yolunu, küçük ve orta ölçekli firmalar ise direkt vergi kaçakçılığı gibi yollara başvuracaklardır.

Ülkede yaşanan yolsuzluk olayları da kayıt dışılığın artışında önemli bir neden olmaktadır. Özellikle Uluslararası Şeffaflık Örgütü' nün (Transparency International) tarafından her sene açıklanan 'Yolsuzluk Algısı Endeksi' gibi

araştırmalar yolsuzluğun yaygın bir biçimde görüldüğü ölkelerde kayıt dışı ekonominin de yüksek olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır. şöyle ki diğer tüm şartlar sabitken yolsuzlukta yaşanan bir puanlık azalışın kayıt dışı ekonomiyi %5,1 oranında düşürdüğü tespit edilmiştir. (Kırbaş,2012:34)

4. İdari ve Hukuki Faktörler

Kayıt dışı ekonominin hacmini arttıran bir diğer önemli faktör ise idari ve hukuki düzenlemelerdir. Bu maddeler de aşağıda başlıklar şeklinde incelenecektir.

a. Karmaşık mevzuat ve sık yapılan düzenlemeler

Ölkelerin vergi sistemi açıklık, basitlik ve kolay anlaşıla bilirlik gibi temel ilkelerden oluşması gerekmektedir. Bu ilkelerden uzaklaşarak karmaşık bir döngü içine girmesi ile birlikte kayıt dışı ekonominin genişlemesi sonucunu doğurmaktadır. Ölkede uygulanmakta olan vergi mevzuatı, ölkede ekonomisinin, sosyal, ekonomik ve mali ihtiyaçlarına uygun şekilde belirlenmemişe ve sürekli yeni kanuni düzenlemeler yapılyorsa istikrarlı bir yapı arz etmez ve vergi kaçağı sürekli olarak artar. Bu nedenle vergilendirme yapılırken basitlik ilkesi büyük önem arz etmektedir. Kanuni düzenlemelerin basit olması hem mükelleflerin hem de vergi idaresinin işini kolaylaştıracaktır.

Bazı uzmanlar yaptıkları ekonomik araştırmalarda gelişmekte olan ve az gelişmiş ölkede ekonomilerinde aşırı düzenleme ve yolsuzlukların ölkede ekonomisi içerisinde kayıt dışı ekonomiyi teşvik ettiğini bulmuşlardır. Örneğin Soto' ya göre kayıt dışı ekonominin artmasının temel nedeni kanuni düzenlemelerin fazla ve katı derecede olması sonucu ortaya çıkmaktadır.

Vergi sisteminde açıklık, basitlik, kesinlik- belirlilik ve istikrar gibi sistemin kolay ve düzenli çalışmasını sağlayacak ilkelerden ne kadar uzaklaşılırsa, mükellefler kayıt dışı ekonomide faaliyetlerini sürdürmek için gönüllü olacaklardır. Bu ilkelerden uzaklaşıkça önümüze çıkacak diğer bir konu ise vergilerin dağınıklığıdır.

Vergi sisteminin dağınık ve karışık olması birçok problemi de beraberinde ortaya çıkarmaktadır. Vergi türünün ve sayısının fazla olması ile mükellefler arasındaki bireysel vergi yükünün dağılımını sağlamada olumsuz etkiler

yaratabileceği gibi çifte vergilendirmeye de yol açabilecektir. Bu dağılık vergi sistemi ile birlikte vatandaşlar tarafından vergilerin anlaşılabilir hale gelmesi ile birlikte vatandaşların vergi ödeme isteklilikleri azalarak vergi karşı bir muhalefet ortaya çıkacaktır.

OECD tarafından açıklanan raporlara göre, firmaların kayıt dışında kalmalarının temel sebebi ekonomiktir. Kayıt içerisine geçmesinin maliyeti ile sağladığı yarardan fazla olması ile üreticiler kayıt içiresine geçmekte gönülsüz davranmaktadır.

b. Vergi afları ve muafiyetler

Vergi afları veya mali aflar, vergi ile ilgili yerine getirilmesi gereken yasal yükümlülüklerin zamanında ve eksiksiz bir şekilde yerine getirilmemesi sonucu kanuni cezaların kısmen veya tamamen ortadan kaldırılmasına olanak tanıyan girişimlerdir. Hükümetlerin mali aflara çok sık olarak başvurması sonucu mükelleflerin yasal sorumluluklarını yerine getirmemesi sonucunu ortaya çıkartacaktır. Kayıt dışı ekonomi içerisinde faaliyetlerini sürdürüyorlarsa bu faaliyetlerini devam ettirmek için teşvik edici olacaktır.

Vergi aflarının diğer olumsuz bir etkisi de vergilendirmede adalet ilkesinde görülmektedir. Vergisini zamanında ve düzenli bir biçimde ödeyen mükellefler, vergisini ödemeyip daha sonra cezalı duruma düşen fakat sonra da bu cezaları affedilen mükellefleri gördüklerinde, gelecek vergilendirme dönemlerinde ödemeleri gereken vergiyi ödememe yollarını aramaktadırlar. (Sugözü, 2010:38)

Özellikle vergi oranlarının yüksek olduğu ülke ekonomilerinde bu durum kendisini daha fazla göstermektedir. Çünkü ekonomide yaşanan sıkıntılı durumlara rağmen vergisini zamanında ve eksiksiz ödeyen mükellefler, aflar neticesinde vergisini ödemeyen rakiplerini gördükçe vergi afları sonucunda devlete vergi ödeme konusunda isteksiz hale gelerek bu yolda kanuni boşlukları araştırıcaklardır.

Vergi sistemlerinde farklı nedenlerle ekonomik ve sosyal nedenlerle bir kısım sektörler, bölgeler veya vergi mükellefleri vergi dışında bırakılmak istenmektedir. Vergi hukuku terimlerinde "istisna" veya "muafiyet" olarak adlandırılmakta olan bu terimler ülke içerisinde ekonomik olarak geri kalmış, ihracatı teşvik veya istihdam ortamının az olduğu yerler vergiden muaf tutularak

buralara yatırımların teşvik edilmesi söz konusudur ancak bu tür imtiyazlar sonucunda vergi sistemi içerisinde asıl yapılmak istenen amaçlarımızdan uzaklaşmak veya sapma tehlikesi de mevcuttur.

c. Yolsuzluk ve rüşvet

Bilimsel bağlantılarının net bir şekilde ortaya çıkmamış olmasına rağmen kayıt dışı ekonomi rüşvetin bir sonucu olarak kabul edilmektedir. Bir ülkede rüşvet yolsuzluk arttıkça kayıt dışı ekonomi de artmaktadır. Kayıt dışı ekonomi; bürokrasi kesiminde yer alan katılımın az, şirketlerin daha rahat bir şekilde hareket edebildikleri ortamlarda daha az yaygın olduğu görülmektedir. Devlet yardımlarının sağlandığı, istikrarlı bir ekonomi sistemin olduğu, düşük vergi oranları ve işgücü maliyetlerinin daha az olduğu ülkelerde kayıt dışılık oranı daha azdır. Bu sebeplerle, kayıt dışı ekonomi, devletin adil ve destekleyici politikaları ve ekonomik özgürlüğün yaygın olduğu ülkeler de kayıt dışı ekonomi ters orantılıdır.

Yolsuzluk ile kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişki üzerine yapılmış olan çalışmalar ise daha azdır. Johnson ve diğerlerinin 1998 yılında aralarında Latin Amerika ülkeleri, OECD ülkeleri ve geçiş ekonomisi içinde yer alan ülkelere yaptığı çalışma ile birlikte kayıt dışı ekonomi ile yolsuzluk arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre yolsuzluk rakamları üzerinde yaşanan her bir puanlık iyileşme ile kayıt dışı ekonomi rakamlarının %8 - %11'lik bir azalışa neden olmaktadır. Yolsuzluk ve kayıt dışı ekonomi arasında yapılmış olan diğer çalışmalar da ise farklı oranlar olmasına rağmen benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla yolsuzluk rakamları ile kayıt dışı ekonomi rakamlarının arasında birbirlerini etkileyen ancak ağırlıklı olarak yolsuzluktan kayıt dışı ekonomiye doğru giden bir nedenselliği teşvik eden sonuçlar ortaya çıkmıştır. Yolsuzluk olgusu ile kayıt dışı ekonominin birbirlerini tamamlayan bir yapı olduğunu ifade edebiliriz. Yani, diğer değişkenler sabit kalmak şartı ile daha çok yolsuzluk, daha yüksek kayıt dışı ekonomi anlamına gelmektedir.

Suç ekonomisi kapsamı içerisinde de yolsuzluk ve rüşvetin rolü, neden-sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirilebilir. Yolsuzluk ve rüşvetin yaygınlaşarak artması suç ekonomisi için gerekli olan zemini hazırlayabildiği gibi, bu ekonomi içerisinde faaliyetlerini gösterenler de yolsuzluk ile rüşvetin artıp yayılmasında

önemli roller üstlenmektedir. Bu durum zaman la bir sarmal haline de dönüşebilmektedir.

d. Vergi Denetimleri

Mükelleflerin vergi den kaçakçılığı yapma düzeylerini etkileyen dört farklı değişken bulunmaktadır. Bunlardan ilki vergi denetimi geçirme ihtimalleri, ikinci beyan etmedikleri gelirleri için ödenecek olan vergi cezası, üçüncüsü ise vergi mükelleflerinin uymak zorunda oldukları marjinal gelir vergisi oranları, son olarak ise risk alma eğilimleri yatmaktadır. Mükelleflerin yakalandıkları anda ödemesi gereken vergi cezası miktarı , tam beyan da ödenecek vergi miktarından az ise vergi kaçırmaya daha yakın olacaklardır. Devlet tarafından denetim geçirme ve ceza alma ihtimalleri yüksek ise vergi kaçırma ihtimalleri daha düşük olacaktır. Bu belirtilen faktörler vergi kaçırma veya vergiden kaçınmayı düşünen firmalar ve bireyler için geçerlidir.

Vergi denetimlerinin sıklığı ile kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişki de son derece önemli bir faktördür. Devlet tarafından yoğun ve geniş bir ağda herkese yapılan vergi denetimlerinin ülke içerisinde oturmuş olması mükelleflerin vergi yükümlülükleri ile vergi ödevlerini zamanında ve eksiksiz yerine getirmesi için daha fazla özen göstermesine olanak sunacaktır. Ters bir durum da ise vergi kaçakçılığının ülke içerisinde azaltılması veya tamamen ortadan kaldırılması çok bir hal alacaktır. Vergi denetimlerini yapacak olan denetimcilerin de kendi alanında çok iyi eğitim almış olması, yasadışı eylemlerden uzak durması ve sahip oldukları görevlerini suiistimal etmemeleri gerekmektedir. Suç teşkil edebilecek durumlar için bu suçun karşılığının yasalarda açık ve anlaşılır bir şekilde yer alması sağlanmalı ve kanunlar uygulanmalıdır.

Ülke içerisinde etkili denetimin olmaması vergi kaçırma eğiliminde olan mükellefleri cesaretlendirerek daha rahat uygulamaya geçmelerini sağlayacaktır. İkincisi; göstermelik denetim yapılması vergi kaçakçılığı ile mücadelenin başarısız olmasındaki en önemli faktörlerden bir tanesidir. Etkili denetim için, şu faktörlerin bir arada olması gerekmektedir: denetim yapacak eleman sayısının yeterli olması, denetimden beklenen sonuçların elde edilmiş olması, denetimi gerçekleştirecek olan denetimcilerin mevzuata hakim, iyi yetişmiş vergiyi doğuran olayları tam anlamı ile kavrayabilen bireyler olması gerekmektedir.

Yapılan denetim bu şartlar yerine getirildiği takdirde kendisinden beklenen etkiyi yerine getirecektir. Vergi idarelerinin vergi toplama istekleri ve kararlılıkları da vergi kaçakçılığının azaltılmasında etkili olacaktır. Vergi toplamak için gereken çaba gösterilmiyor ise vergi kaçakçılığı genişleme içerisinde olacaktır.

Kanunlarda belirtilen vergi cezalarının “ caydırıcılık etkisi” de son derece büyük önem taşımaktadır. Vergi kanunlarında vergi ile ilgili sorumluluk ve yükümlülüklerin zamanında yerine getirilmemesi halinde alacakları cezaların caydırıcı etkisinin yanı sıra açık, anlaşılabilir, adil ve sürekli değişmeden devam etmesi de vergi kaçakçılığının azaltılmasında kısmen etkili olacaktır.

Vergi kanunlarında belirtilen cezaların adil olması kadar önemli olan bir diğer faktör de etkinliği de önem taşımaktadır. Etkinlik kavramı ile anlatılmak istenen mükelleflerin vergi kaçırmaya yönelimleri üzerindeki caydırıcılık etkisini ifade etmektedir. Vergi cezaları, işlenen suça bağlı olarak az kalıyorsa vergi kaçakçılığı genişleyecektir.

Cezaların caydırıcılığı kadar önemli olan bir diğer faktör ise adalet ve yargı sisteminin etkin ve verimli bir şekilde işlemesidir. Cezaların kanunlarda çok iyi bir şekilde düzenlenmesi tek başına yeterli olmayacaktır. Aynı zamanda kanunların çok iyi bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Ülke içerisinde yargı bağımsızlığının olmadığı, adalet ve yargı kurumlarının hem fiziki hem de insan kaynakları açısından yetersiz olması durumunda sistemin etkin bir şekilde çalışması beklenmemelidir.

e. Muhasebe ve mali müşavirlik hizmetlerinin yetersizliği

Ekonomi içerisinde vergi dairesi ile mükellef arasında köprü görevini gören muhasebeciler ve mali müşavirler kamu kesiminin yaşadığı vergi kayıplarının önlenmesi konusunda çok önemli bir sorumluluk üstlenmektedirler. Bu bireyler görevleri ile birlikte sorumluluklarını eksiksiz ve doğru bir şekilde yerine getirir ise kayıt dışı ekonominin azaltılması konusunda önemli hizmetleri dokunacaktır (Karabudak: 2015, 12-13). Burada ortaya çıkan en önemli sorun ise firma sahiplerinin istekleri ve baskısı altında kalan bu kişiler yapılan giderleri daha yüksek göstermek vb. farklı yöntemler ile kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin artmasına sebep olmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde firma sahiplerinin muhasebecilerinin en önemli görevi olarak kendilerini

kanunlardan da faydalanarak vergi yükünden kurtarmak istemesidir. Bu tutum muhasebe personelinin de zamanla bu duruma alışarak en önemli görevinin bu olduğuna inanmasına ve bunun için çalışmasına neden olmaktadır.

Denetim alanında ki yetersiz personel ve fazla iş yükünün bir araya gelmesi ile gerekli denetimlerin zamanında ve verimli bir şekilde yapılamaması devleti başka çözümler üretmeye yöneltmiştir. Örneğin; vergi idaresinin iş yükünün azaltılabilmesi için yeminli mali müşavirlik müessesesi ortaya çıkartılarak bazı vergisel işlemlerin yeminli mali müşavirlerin tasdik raporunun varlığı şartına bağlanmıştır. Bu yolla mükelleflerin, bu alanda sorumluluk taşıyan bir meslek grubu tarafından denetimleri sağlanarak denetim altında tutulacakları düşünülmüştür. Ancak yeminli mali müşavirlerin karşıt inceleme yetkisi bulunmadığı için yapmış oldukları denetimler verimli ve istenen kalitede olmamaktadır. Dahası oran hakkında bilgimiz olmamakla birlikte bazı dava dosyalarında yeminli mali müşavirler tarafından düzenlenmiş olan sahte tasdik raporları ile birlikte vergi kaçırma durumunun ortaya çıktığı mahkemeler de görülmektedir. Bazı yeminli mali müşavirleri sahte rapor düzenleme konusunda teşvik edici nokta ise denetim elemanının azlığı denetim sıklığının yetersiz düzeyde kalması ve bunun sonucu olarak da yapmış oldukları sahteciliğin ortaya çıkmayacağı düşüncesidir.

f. Kurumlar arası koordinasyon eksikliği ve bürokrasinin yavaşlığı

Kayıt dışı ekonominin büyümesinin önündeki bir diğer faktör ise o ülke içerisinde ki bürokrasinin yoğunluğu ve karmaşık bir hal almasıdır. Firmaların gerek sektöre girişte, gerekse sektörden çıkışta harcamış oldukları zaman ile birlikte masraf kayıtlı sektörde faaliyet göstermek için ek maliyetler ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca bürokrasi içerisindeki kurumlar arası rekabetin ve kurumlar arasındaki koordinasyonun eksik olması kayıt dışı ekonominin büyümesinde sebep olduğu bilinmektedir. Kurumun kendi içerisindeki bürokrasiye ve kurumlar arasından ki iletişimsizlikte eklenince bürokrasi içerisinde ki işlemler uzamakta ve firmalar için tam bir çileye dönüşmektedir. Kurumlarda çalışan personelin hem nitelik hem de nicelik açısından eksik ve yetersiz olması da bürokratik işlemlerin uzamasına veya baştan başlamasına neden olmaktadır. Bu tür bürokrasi deki işlemler fazlalığı en fazla gelişmekte olan ülkeler ile az gelişmiş ülkelerde görülmektedir.

Bu konu üzerine yapılmış olan birçok çalışmada bürokratik işlemlerin fazla ve karmaşık olduğu ülkelerde kayıt dışı ekonominin yüksek olduğunu ortaya çıkarmıştır. Örneğin; gelişmiş, gelişmekte ve geçiş ekonomileri klasmanında yer alan 84 ülkede, idari düzenleme indeksi (1-5 arasında) 1 puanlık artış gösterdiği durumlarda kayıt dışı ekonominin %10'luk bir artış ile ilişkili olduğunu göstermiştir. Özellikle işgücü piyasası üzerine yapılan düzenlemeler, iş gücü maliyetleri ile birlikte çalışanların teşvik edilmesi üzerine çok önemli bir etkiye sahiptir. Bir çok OECD ülkesinde yüksek iş gücü maliyetlerinin, yüksek işsizlik rakamlarının ve iş sahibi olmayan bireyleri istihdam eden kayıt dışı ekonomi rakamlarının eş zamanlı olarak artmasının önemli bir nedenidir.

5. Sosyal ve Psikolojik Faktörler

Vergi ahlakı, vergi ödeme isteğinin içsel bir motivasyon ile gerçekleştirilmesi ile tanımlanmaktadır. Burada bahsedilen içsel motivasyon ise dış faktörler tarafından birey üzerinde herhangi bir zorlama veya baskı olmaksızın gönüllü olarak vergilerin ödenmesini işaret etmektedir. Bireyler ödemesi gereken vergileri ya gönüllü olarak öderler yada yakalanma ve ceza alma gibi riskli faktörleri göz önünde bulundurarak vergilerini ödemezler. Ekonomik literatür de vergiyi gönüllü bir biçimde ödeme yada vergisini ödememe konusunu açıklayan başlıca iki teori vardır: Rasyonel tercih yaklaşımı ve ahlaki duygular teorisidir. Rasyonel tercihler teorisinin temelini " homo economicus" oluşturmaktadır. Bu teoriye göre insan kendi faydasını maksimize ederken içsel maliyetlerini ise asgari düzeye indirecek kararlar alır ve bunları uygularlar. Bu çerçevede bireyler imkan dahilinde olduğu sürece daha az vergi ödemeyi veya hiç vergi ödememeyi tercih edecek davranışlar sergilerler. Rasyonel tercih modelin de vergiye gönüllü uyumu etkileyen başlıca faktörler cezalandırılma riskinin büyüklüğü ve yakalanma, korku gibi faktörlerdir. Ahlaki duygular teorisine göre bireylerin vergi ödemelerini etkileyen tek faktör şahsi çıkarları ve kendi faydalarını maksimum düzeye çıkarma istekleri değildir. Bireylerin vergi ödeme konusunda kararlarını etkileyen faktörlerin başında psikolojik algıları gelmektedir. Ahlaki duygular teorisine bu konuyu sadece psikoloji ve etik değerlendirmeler çerçevesi içerisinde ele alan bir yaklaşımdır. Konuya olan bakış açımızı sadece psikolojik ve etik çerçevesi dışında kalan başka faktörlerin eklenmesi ile birlikte daha sağlıklı ve daha güvenilir olacağı muhakkaktır Mali-

ekonomik faktörlerin dışında bireylerin vergi ödeme veya vergi ödememe tercihlerini belirlerken onları etkileyen diğer faktörleri beş ayrı başlık altında toplamak mümkündür;

- Psikolojik Faktörler,
- Dinsel Faktörler,
- Kültürel Faktörler,
- Ahlaki Faktörler,
- Sosyal Faktörler,

Buradan çıkarılabilecek en önemli sonuç bireyleri vergi ödemeye sevk eden ve caydırıcı faktörlerin en başında ekonomik faktörler gelmesine rağmen diğer faktörler de en az ekonomik faktörler kadar etkilidir. Bunun dışında idari ve siyasi faktörleri de göz önünde bulundurmak doğru olacaktır. Vergi ahlakının toplumun bütün kesimlerinde tesis edilmesi ve uygulanabilmesi için vergiye gönüllü bir uyumun sağlanması için yukarıda bahsedilen bütün faktörlerin göz önünde bulundurulması gerekir aksi halde yapılacak yorum ve uygulamalar eksik kalacağı gibi istenen sonucun da elde edilmesini daha zor hale getirecektir.

Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkması ve boyutlarının genişlemesinde, göç, nüfus artışı, rüşvet ve yolsuzluk, vergiye karşı direnç, eğitim seviyesi, vergi bilincinin toplum içerisinde yaygınlaşmamış olması, devlete karşı olan güven duygusunun az olması gibi farklı nedenlerden dolayı toplumsal etmenlerinde etkili faktörler olduğuna dikkat çekilmektedir (Demir, 2018:17).

Sosyal ve psikolojik faktörlerin içerisinde yer alan devlete karşı koyma güdüsü, yardım programlarından yararlanma isteği, güven sıkıntısı ve bilinçsizlik ve kırsaldan kente göç ve nüfus politikaları da başlıklar halinde incelenecektir.

a. Devlete karşı koyma güdüsü

Devleti karşısına alma; yüksek bir gelir elde ederek rahat bir yaşam sürme arzusu ve bunları gerçekleştirmek için becerisi ve isteği olan insanlar yasadışı kumar, kaçakçılık, kanunen yasak olan malların üretimi ve ticareti yapmakla bir anlamda devlete karşı koymuş olmaktadır. Bu tanımlamadan da anlaşılacağı üzere devlete karşı koyma, kanunen suç olarak belirlenmiş faaliyetleri gündelik

yaşam tarzı olarak belirlenmiş bireyler üzerinde benimsenmiş bir davranışlar bütünüdür.

Vergiden kaçınmış olmak doğal olarak devlete karşı koymanın yollarından bir tanesi olamaz. Vergi kaçırıcılar arasında da kısmen görülmesine karşın yasadışı faaliyetler icra edilerek kazanç elde edilmesinin altında yatan temel sebep devlete karşı koyma güdüsünün ağır basmasıdır. Burada ekonomik faaliyetlerini kayıt içinde tutmasına rağmen kayıt dışı ekonomiye yönelmiş olan bireylerin hepsini devlete karşı koymak ile suçlamak haksızlık olacaktır. Aksi halde bu durum daha büyük sorunlar yaratabilecektir. Çünkü önceki başlıklar ve altında yapılan açıklamalarda da görüleceği üzere kayıt dışı ekonomik faaliyetlere yönelimin altındaki en önemli neden ağır vergi yükleri vb. yükümlülükler ile birlikte çoğu zaman bireyler ve firmalar istememelerine rağmen kayıt dışına çıkabilmektedir. Dolayısıyla devlete karşı koyma güdüsünü daha çok yasadışı ekonomik faaliyetler icra edenler de aranması daha doğru ve yerinde olacaktır.

Devlet tarafından belirlenen hangi oranda vergi alınacağı, vergiye tabi konuların neler olacağı, hangi ekonomik kesimlerden ne kadar vergi toplanması gerekiyor gibi kararlar siyasi kararlardır. Bunun sonucunda siyasi partiler oy kaygısı yaşadıkları için bazı kesimlerin kayıt dışı ekonomik faaliyet içerisinde yaptıklarını göz ardı etmektedirler. Bu tutum sonucunda kayıt dışı ekonomik faaliyetler siyasi koruma altına girmektedir. Siyasi tutum sonucunda artan kayıt dışı ekonominin boyutlarını azaltmak veya yok etmek daha zor bir hale gelmektedir (Önder, 2012:40).

b. Yardım programlarından yararlanma

Bireyler ve firmalar yaptıkları faaliyetlerin belirli bir kısmını devletin bilgisi dışında tutarak işsizlik yardımı, emekli aylığı ve devletin sağladığı diğer sosyal yardım ve ödeneklere muhtaç görünümü vermektedirler.

Daha basit ve açık bir ifade ile bireyler bir işte çalışıyor olmasına rağmen kendilerini işsiz gibi göstererek devleti yanıltmakta, bunun sonucunda da devletin iş sahibi olmayan bireylere sağladığı sosyal yardımlar ile birlikte bazı haklardan yararlanma yolunu tercih etmektedir. Bu durum devlet içinde sorun olmaktadır bu tip yardımlar ve haklar ile yardıma ihtiyaç duyan vatandaşlara ulaşması gereken

yardımlar ihtiyaç sahibi olmayanlara gitmektedir bu da yardıma ihtiyacı olanların devlete olan güven duygusunun sarsılmasına neden olmaktadır.

Bunun dışında bazı işletmeler devletin KOBİ' lere tanıdığı teşvik ve fırsatlardan yararlanabilmek için bazı faaliyetlerini kayıt dışı olarak devam ettirmektedirler. Bu yolla firmalar hem kapasitelerini daha az göstermekte hem de yapmak zorunda olacakları sosyal yükümlülüklerinden kurtulma(özürlü işçi çalıştırma zorunluluğu, iş güvenliği uzmanı çalıştırma) hem de küçük işletme statüsünde kalarak devlet tarafından sağlanan düşük faizli krediler ile bazı teşviklerden yararlanma hakkını devam ettirmek istemektedirler.

c. Güven sıkıntısı ve bilinçsizlik

Ahlak, bireylerin toplum ile bütünleşerek bir arada hareket etmesindeki en temel ihtiyaçlardan bir tanesidir. Bununla birlikte sosyal düzenin sağlanabilmesi için de kurumsal altyapıyı tesis etmektedir.

Ülke içerisindeki ahlak olgusunun yönetim kadrolarının üst yapısında başlaması toplum içerisine daha çabuk ve daha kolay yayılmasını sağlamaktadır. Yönetimin üst kademesinde veya daha alt kademelerinde başlamasa bile herhangi bir şekilde toplumun içine sirayet etmesi ile birlikte toplumsal yapıda bozulma vakaları artış gösterecektir. Yolsuzluk, rüşvet, torpil, adam kayırma ve ahlaki olmayan davranışların yaygınlaşması ile devlete ve onun yönetim kademelerine olan güven de azalmaya başlayacaktır. Güvenin azalmaya başlaması ile önceki başlıkta üzerinde durduğumuz vergi ahlakı olgusunun zedelenmesi ile vergisini düzenli ödemekte olan bağlılığının azalmasına ve vergisini ödememe yollarını aramaya sebep olacaktır.

Kötü bir kamu yönetimi; ülke içerisindeki ekonomik birimlerin kamu yönetimine ve kamu yönetiminin kaynakları kullanım şekli ile verimliliğine dair düşünceleri de kayıt dışı ekonominin artış veya azalış göstermesinde etkili olacaktır. Devletin yapmış olduğu harcamalara ilişkin şüpheler de vergi bilincinin azalmasına sebep olabilir. Toplum oluşturulan bireyler devletin yapmış olduğu harcamaların etkin ve ülke için gerekli olan alanlara yapılmadığını gördüklerin de daha az vergi ödeme yoluna gidebilirler. Bu davranış biçiminin sonunda ülkedeki iktisadi faaliyetlerin hacmi artmasına rağmen ekonomik alanın kayıt dışı kısmında kalınabilmesi için rüşvetin ve yolsuzluğun daha fazla artmasına sebep

olur. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin hızla artması ile devletin vergi gelirleri azalacağından önceki vergi gelirine ulaşabilmek için ek vergiler getirilecektir. Vergi yükünün kayıtlı sektör üzerinde çalışanlar üzerinde artması ile onlarda kayıt dışı ekonomik faaliyetlere kendi içerisinde daha fazla önem verecektir bu durum bir sarmal halinde devam edecektir.

Bununla birlikte, vergi ve diğer kesintileri ödeyenler arasında toplanan kaynakların yerinde ve etkin kullanılmadığına ilişkin düşünce hakim olursa çalışan ile çalıştıran arasında özel anlaşmalar ortaya çıkmaktadır. O günün koşullarında gelirlerinin artmasına rağmen uzun vadede elde edilecek ekonomik ve sosyal menfaatlerden daha önemli bir hale gelmesine sebep olmaktadır. Bu düşünce ile kayıt dışı ekonominin daha hızlı büyümesine yol açmaktadır.

Kamu kesimi tarafından toplanan vergilerin ülke içerisinde yaşayan yurttaşlara hizmet olarak geri dönmesi devlet- vatandaş arasındaki ilişkinin kurulması ve güçlenmesi aşamasında çok önemli bir faktördür. Ayrıca toplanan vergilerin ülke içerisinde yaşayan herkes tarafından ödenmesi vergilerin geri dönüşü kısmında ülke içerisinde belirli bir kesime geri dönmesi olarak değil ülke içerisinde dengeli ve verimli bir şekilde geri dönüşü sağlaması gerekmektedir. Buna karşılık toplanan vergilerin siyasi amaçlar veya hedefler doğrultusunda harcanması anayasa da yer alan eşitlik ilkesine aykırı bir konuma düşmektedir. Bütün vatandaşlardan toplanan vergiler aynı şekilde hizmet olarak geri dönmelidir. Dönmediği takdirde vatandaşların devlete olan güveni azalacak ve devlete ödemesi gereken vergileri ödememe noktasında hareket etmeye başlayacaktır bu durum devletin yapması gereken yatırımları yapamamasına neden olacaktır ve bu sorunlar gün geçtikçe artarak devam edecektir (Altın, 2014:17-18).

d. Kırsaldan kente göç ve nüfus politikaları

Gelişmekte olan ülkeler ve az gelişmiş ülkelerin sahip olduğu temel özelliklerinden birisi de hızlı nüfus artışıdır. Yaratılan istihdam olanaklarının artan nüfusa göre az olması ile bu çerçevede gelişen köyden kente olan göç akışını hızlandırmaktadır. Kentlere göçün artması ile çarpık kentleşme ile beraber niteliksiz iş gücü ve emek yoğun çalışan bireylerin daha az bir ücret ile sosyal

güvenceye sahip olmadan çalışmak zorunda kalması kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin ciddi boyutlara ulaşmasında son derece etkilidir.

Ülke ekonomilerinde yatırımların ve üretimin düşük seviyede olması ve yaşanan ekonomik sorunların da birleşmesi ile beraber yeni istihdam alanlarının ortaya çıkması önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır. Hızla artan nüfus istihdam açığı yarattığından kayıt dışı sektörde faaliyet gösterenler için gerekli insan gücünü ortaya çıkarmış olmaktadır. Bununla beraber köylerde çalışanlar için en önemli gelir kaynağı olan tarım sektörünün kısıtlamalar, yetersiz destekler ve sürekli artan üretim maliyetlerinin ortaya çıkması ile buda tarım sektöründeki çalışanların sayısının azalmasına neden olmaktadır. Köyde iş bulamayan insanlar kentlere göç ederek orada iş imkanı aramak zorunda kalmaktadırlar.

Bu açıklamalardan yola çıkarak köylerden büyük şehirlere doğru göçün artması ile birlikte büyük şehirlerde gecekondu tarzı yapılanmanın artmasını sağlamak ve fazla nüfus kentlerde toplumsal yapı ile birlikte toplumsal huzurun bozulmasına neden olarak kanunlarca yasaklanmış olan faaliyetlerin oluşmasında etkili olacaktır. (Bayram: 2014, s.36)

Göçün doğurduğu işsizlik, hızlı nüfus artışı ve çarpık kentleşmenin bir araya gelmesi ile iş gücü piyasaları olumsuz etkilenmektedir bu da kayıt dışı istihdama gerekli şartları kendiliğinden oluşmasını sağlamaktadır. Büyük kentlerde ortaya çıkan sorunlar gün geçtikçe büyümekte ve bu ülke içerisindeki değer yargılarının azalması ile kanunlara bağlılığı azaltmaktadır. Ayrıca ülke içerisindeki eğitim seviyesinin düşük olması toplum içerisinde vergi bilincinin insanlara öğretilip yaygınlaşmasını zorlaştırmaktadır. Ayrıca devlete karşı sorumluluk olan vergi ve diğer kanuni yükümlülüklerin gerektiği şekilde yerine getirilmemesine neden olmaktadır.

6. Siyasal Faktörler

Önceki bölümlerde bahsedilen vergi ahlak ve bilincinin ülke içerisinde yerleşmemesi, denetimlerin yetersiz kalması ve cezaların caydırıcı olmaması, vergi kayıp kaçakları, vergi idarelerinin etkin bir yapıya sahip olmaması ekonomik olduğu kadar siyasi değişimlere de bağlıdır.

Kamu harcamaları için gerekli olan finansman için ne kadar vergi toplanacağı, vergiye konu olacak kalemlerin neler olacağı, verginin zamanı,

kimden ve hangi ekonomik kesimden ne kadar verginin toplanacağı, hangi konular ve mükelleflerin vergi ödemenin dışında tutulacağı, finansman yöntemleri arasında hangi alternatiflere başvurulup başvurulmayacağı gibi kararlar siyasal karar alma sorunudur.

Siyasal iktidarların davranışları mükelleflerin kaçaklar ve kayıp konusunda sergiledikleri davranışlarına direkt etki eden önemli faktörlerden bir tanesidir. Türkiye’ de siyasal iktidarlar özellikle, ülke içerisinde yer alan baskı gruplarının baskı ve isteklerine yönelik kararlar alarak, vatandaştan oy alabilmek için çeşitli vergi kalemlerinden vazgeçip eşit olarak dağıtılması gereken vergi yükünü belirli bir mükellef grubu üzerine yükleyebilmektedir. Ayrıca seçim dönemleri yaklaştıkça siyasi iktidarlar oy oranını arttırabilmek için vergi paketleri belirleyerek bunları açıklamaktadır. Bu vergi paketlerinin siyasi partiler tarafından sürekli açıklanması vatandaş tarafında kısa vadeli işine yarasa bile uzun vadede ciddi, tutarlı ve disiplinli bir vergi politikası olmadığı yönünde inandırmaktadır (Tunç, 2015:36).

Kamu maliyesi ile siyaset bilimi arasındaki ilişkinin iç içe geçmiş olması popülist ekonominin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Popülist ekonomi anlayışının yaygın olduğu bir ülkede makro ekonomik verilerde dengenin bozulması ve sorunun kendi kendisini besleyen bir sarmal haline gelmesi ile istikrar tedbirlerinin ortaya çıkıp uygulanması kaçınılmazdır. Popülist politikalar ülke içerisinde kısa zamanlı etkili olabilen politikalar, bu politikalar kısa vadeli olup parasal ve mali işlemler ağırlıklıdır. Siyasi iktidarlardan herhangi birisinin bu politikayı başlatması durumunda ondan sonra gelenler de bu politikaları devam ettirmek isteyecektir çünkü iktidarlar hem ekonomiyi yönetirken hem de oy potansiyelinin yüksek olduğu kesimler ile kavga etmek istemeyecektir bu durum ortaya çıkan sorunların ileriye atılması demektir ve sorunlar gün geçtikçe daha büyük bir şekilde tekrar karşımıza çıkacaktır. Popülist politikalar sürdürüldükçe kayıt dışı ekonomik faaliyetler hacmi de genişleyecektir.

Siyasal partilerin kendi ideolojik görüşleri ile bağlantılı olarak vergileme konusunda farklı görüşleri vardır birbirlerinden ayrı zıt görüşlerinin bulunması politik istikrara sahip olmayan ülkeler de vergi mükelleflerinin beklentileri artmaktadır. Her şeye sıfırdan başlanması ‘’ vergi paketi’’ programlarının fazla

olması, uygulanabilir ve istikrarlı vergi politikasının olmadığı düşüncesini ortaya çıkarmaktadır, mükelleflerde bu durumda kendi kişisel çıkarlarını ön plana çıkartmaktadır.

Koalisyon hükümetlerinin olduğu ülkelerde koalisyon ortaklarının seçmen takibi kontrol durumunun azalması ile dikkatin dağılmasına sebep olmaktadır. Özellikle seçim sonrasında yapılan zamlar ile seçim yaklaşırken vergi indirim ve vergi afları gibi popülist söylemlerin koalisyonun hangi üyesi tarafından yapıldığını anlamak daha zordur bu dönemde ortaklar popülist olmayan uygulamaları diğer ortağı veya ortaklarına yüklemek isterken popülist uygulamalarının kendi partisi tarafından yapıldığını halka anlatmaya çalışırlar.

D. Kayıt Dışı Ekonominin Sınıflandırılması

Geniş kapsamlı bir kavram olan kayıt dışı ekonomi, bünyesinde çeşitli özelliklerde farklı faaliyetler barındırmaktadır. Bunlar yasal alan çerçevesinde yer aldığı gibi yasa dışı alanlarda da yer alabilmektedir. Ayrıca faaliyetin türleri parasal işlemlerden oluştuğu gibi parasal olmayan işlemlerden oluşabilmektedir. (Yılmaz, 2004: 17). Kayıt dışı ekonomi tanımını sınıflandırma aşamasında güçlükler yaşanmış olsa da sahip olduğu ortak özelliklerden yola çıkarak, yapılan faaliyetlerin türlerine göre bir sınıflandırma yapmak mümkündür.

Kayıt dışı çerçevesinde bulunan ve birbirlerinden farklılık arz eden öğeleri, gelir elde edenler bakımından üçe ayırabiliriz (Aydemir, 1995:11):

- Kayıtsız Faaliyetler(Enformel Ekonomi)
- Yarı Kayıtsız Faaliyetler (Beyan Dışı Ekonomi)
- Yasadışı Faaliyetler (Yeraltı Ekonomisi)

Bu üç başlığında en temel özelliği ise; kazanmış oldukları gerçek gelirlerinin bir bölümünü veya tamamını kayıt altına almamış olması ve bu kazanmış olduğu gelir üzerinden ödemesi gereken vergiyi ödemeyerek sahip olduğu gerçek kazancının daha düşük bir vergi tutarı ya öder ya da hiç ödemez.

- **Kayıtsız Faaliyetler (Enformel Ekonomi)**

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler kanunen belirlenen yasalara göre kayıt altına alınması gerekirken kayıt altına alınmamış ekonomik faaliyetlerdir. Ülke

içerisindeki bazı firmalar faaliyetlerinin tamamını kayıt dışında tutarak idari ve yasal açıdan yapılması gereken tescil, vergi ve istihdam üzerinde sahip oldukları yükümlülüklerini yapmamaktadırlar. Yaptıkları bütün faaliyetlerini kamu yönetimine bildirmeyerek ödemesi gereken vergi primi ve sosyal güvenlik ile ilgili primleri ödememektedirler. Kayıtsız ekonomik faaliyetler birer birer ele alındığında küçük görünmesine rağmen bir bütün olarak çok ciddi boyutlara ulaşmaktadır.

Enformel(resmi olmayan) ekonomi kamunun kurumsal kurallarından kaçınan ve kamunun takip etmekte başarısız olduğu faaliyetleri kapsamaktadır.(Feige, 1990:9).Resmi olmayan üretim şekilleri genellikle, süreklilik arz etmeyen, kısa dönemli, yeterli bir gelir elde etmediği için kayıt içerisinde çalışınca üstlenmesi gereken mali yükümlülükleri karşılayamayacağı için küçük firmalarda görülmektedir. Ayrıca bu tarz faaliyetlerin sürekli bir gelir elde edilmesine yönelik bir imkanı olmadığı için yerine getirilmesi gereken sosyal güvenlik ve farklı yükümlülüklerin karşılanması ekonomik olarak ciddi bir yükümlülük getirmektedir. Bu üretim tarzı genel olarak sosyal güvenlik sistemleri gelişmemiş ve ücretlerin düşük olduğu ülkelerde görülmektedir. Kayıt dışı ekonominin bu bölümünü istatistiki yöntemlerle ortaya çıkartmak oldukça zordur. (Ercan,2006: 10).

Resmi olmayan ekonominin önemli bir kısmını oluşturmakta olan yer altı ekonomisi, kanunlar ile yapılması yasaklanmış olan işlerden elde edilen bütün gelirler yasadışı ekonominin çerçevesi içerisinde kabul edilir. Ekonomi içerisinde yapılan faaliyetlerin kanunlar ile belirlenen şekilde icra edilmesi değil yapılan faaliyetin kendisinin yasaklanmış olması söz konusudur. Bu faaliyetler daha çok kamu düzenini ilgilendiren devletin güvenlik kuvvetlerinin faaliyeti içerisine giren ve ceza kanunları ile cezai yaptırımı bulunan kalpazanlık, haraç alma, uyuşturucu kaçakçılığı, silah kaçakçılığı, tefecilik ve kadın ticareti gibi faaliyetlerdir. Bu sektörde yapılan faaliyetler iktisadi bir değere sahip olmasına rağmen yasalara ve ahlaki normlara aykırılık teşkil etmektedir. (Kırkulak,1999:154)

- **Yarı Kayıtsız Faaliyetler (Beyan Dışı Ekonomi)**

Beyan dışı ekonomi vergi kanunlarına göre belirlenmiş vergi idaresine beyan edilmesi gerektiği halde beyan edilmeyen veya eksik, hatalı beyan edilen faaliyetlerle bunların sonucunda elde edilmiş olan gelirleri kapsamı içerisine dahil etmektedir. (Feige, 1990:7)

Yapılan tanıma göre, vergi kanunlarınca belirtilen vergi istisna ve muafiyetler kapsamına alınmış olduğu için beyan etmenin zorunlu olmadığı gelirler beyan dışı ekonomi kavramının içerisine dahil edilmez. Vergi istisna ve muafiyetleri, vergi kanunlarında yer almak suretiyle, kapsam içerisine aldığı gelirlerin bir kısmını veya tamamını beyan ve vergi dışına çıkarmaktadır. Beyan dışı ekonomik faaliyetler kanunlara göre beyan edilmesi gerekmektedir aksi halde kanuni yaptırımları bulunmaktadır, kanunlarca belirtilen vergi istisna ve muafiyetler içerisindeki faaliyetler ise suç sayılmamaktadır. Birisi vergi kaçakçılığı olarak kabul edilirken diğeri ise vergiden kaçınma olarak açıklanmaktadır. İkisinin de ortak nokta devlete vergi kaybı yaratıyor olmasıdır.

Yarı kayıtlı ekonomik faaliyetler içerisinde, kanuni düzenlemeler ile istisna tanınan, muaf tutulan veya götürü kabul edilen kesimler ile kazanmış oldukları gelirlerini yasa dışı bir şekilde kayıt içerisine almayan kesim yer almaktadır. Vergiler ile ilgili yapılan kanuni düzenlemeler neticesi ile vergi konuları ile bireylerin elde etmiş oldukları gelirlerden vergilendirme yapılmamaktadır.

Yarı kayıtlı ekonomik faaliyet içerisinde bulunanlar genel olarak, vergilendirmesi gereken kazançlarını tamamını veya bir kısmını bildirmeyenler tarafından oluşturulmaktadır. Burada kanunlara aykırı bir şekilde oluşan kayıt dışı ekonomik faaliyet ortaya çıkmaktadır. Bir başka kesim ise, yaptıkları çalışma sonucunda elde ettikleri gelirin ancak kendi yaşamlarını idame ettirecek seviyede olan bireyler oluşturmaktadır. Siyasi iktidarların hem seçim döneminde oy kaygısı yaşamak istememesi hem de sosyal devlet olmanın getirdiği yükümlülükler sonucunda ekonomik, sosyal ve teknik nedenlerden dolayı vergi kanunlarınca belirli kesimlere istisna ve muafiyet tanınmaktadır (Yanık, 2016, 353).

- **Yasadışı Faaliyetler (Yeraltı Ekonomisi)**

Yeraltı ekonomisi kapsamı içerisinde yer alan bu faaliyetlerin kayıt altına alınarak takip edilmesi değil, gerçekleştirilmesini önlemek en önemli amacımızdır. Bu nedenle, ‘‘suç ekonomisi’’ olarak da tanımlandırılan yeraltı ekonomisi, kayıt dışı ekonomi üzerine yapılan çalışmalarda temel esas olan vergi tabanının doğru olarak tespit edilmesine ilişkin çalışmalar içerisinde yer almamaktadır. Yeraltı ekonomisini oluşturan faaliyetlerin bir bölümünde, rüşvet, hırsızlık gibi faaliyetler ile katma değer yaratılıyor olması değil yaratılmış olan katma değer yasadışı yollar ile el değiştirmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple söz konusu yasadışı faaliyetler kayıt altına alınsa bile GSMH’ yı arttırıcı bir etkisi söz konusu olmayacaktır. Katma değer üreten yasadışı faaliyetler ise kanunlar yolu ile yasaklanmış oldukları halde bu tür faaliyetler sonucunda elde edilen gelire mali sistem aracılığı ile paranın resmiyet kazandırılmasına kara paranın aklanması tanımı yapılmaktadır. Gerek kara paranın oluşması gerek yasa dışı faaliyetler sonucunda kazanılan kara paranın aklanması dünyada ki pek çok ülkede olduğu gibi ülkemizde de kanunlar ile yasaklanmıştır.

Suç sektörü devlete vergi ödememektedir. Ama devletin temel amacı buradan vergi toplamaktan ziyade bu sektörde içerisinde yapılan yasadışı faaliyetleri yok etmektir. Yasadışı sektörün yapmış olduğu faaliyetler, milli gelir hesaplarının içerisinde dahil edilmemektedir. Bu, hem kayıt dışılığın doğası gereği mümkün değildir, hem de üretilen mal ve hizmetlerin toplumun refahını ve huzurunu gösteren milli gelir hesaplamalarına dahil edilmesinin rasyonel ve normatif olup olmadığı açısından tartışılmaktadır. (Erdoğan, 2016:60)

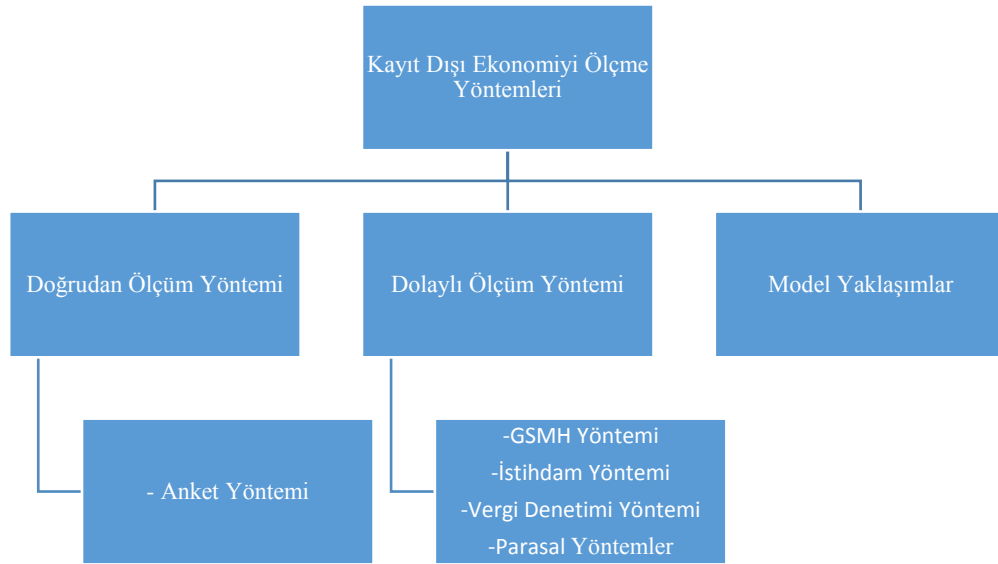
E. Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçme Yöntemleri

Kayıt dışı ekonomi üzerine yapılan tanımlamalarda olduğu gibi boyutlarını tespit etmek üzere geliştirilmiş farklı yaklaşım modelleri ve tahmin yöntemleri bulunmaktadır. Kayıt dışı ekonominin boyutlarını tam ve doğru tespit etmek mümkün olmadığı için sadece tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Kullanılmakta olan bu yöntemler ve sonuçları; ülkeler arasında, onların ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre ve hesaplama yapılırken kullanılmakta olan değişkenlere göre de farklılık göstermektedir. Ülkelerin uygulamakta oldukları ekonomik ve sosyal

politikaların daha doğru ve yerinde kullanılabilmesi için de kayıt dışı ekonomi rakamlarının tahmin edilmesi de son derece önemlidir.

Ayrıca bu ekonominin ulaştığı boyutları tespit etmede karşılaşılan önemli zorluklardan bir tanesi de, var olduğu bilinmesine karşılık gizlilik içerisinde yürütülmesinden kaynaklıdır ve tespit etme çalışmalarında karşılaşılan zorluklardır. Bu tarz faaliyetlerin gizli olmasının en önemli sebebi ise, kanunen belirlenmiş yasaklar ve buna bağlı olarak cezaların bulunmasıdır. Fakat bu faaliyetler de arkasında iz bıraktığından kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin ulaştığı ekonomik boyutlar tespit edilmek istenirse bu izler takip edilerek net rakamlar olmasa bile tahmini rakamların elde edilmesi mümkündür.

Bu izleri takip ederken kullanılacak ekonomik yöntemlerin kendi içerisinde artı ve eksi noktaları bulunmaktadır. Boyutların tespiti noktasında tam ve doğru rakamların tespitinde eksik noktaların göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Şekil 2. Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçme Yöntemleri

1. Doğrudan Ölçme Yöntemi

Doğrudan ölçme yönteminde mikro verilerden yararlanıldığından bu yöntem mikro ölçme yöntemi şeklinde de adlandırılmaktadır.

Doğrudan Yaklaşımlar Modeli; kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin tamamının veya belirlenmiş olan bir dönem içerisinde sektörel bazlı inceleme ile o sektörün

büyükliğini tahmin etmektedir. Bu çalışma yapılırken de genel olarak anket verilerinden faydalanılmaktadır (Demir, 2018:20).

Anket yönteminin sonuçları toplumun bir kısmını içerisine almakta ve gönüllülük esası üzerine dayanmaktadır. Ankete katılım gösteren bireylere kayıt dışı ekonomik faaliyetlere katılım gösterip, göstermediklerine dair sorular sorulmaktadır. Bu yöntemin olumlu tarafı ise, kayıt dışı faaliyetler ile ilgili ayrıntı içeren bilgilere ulaşılmasının sağlanmasıdır.

Bu yöntem genel olarak özel araştırma ve anket kurumları, bankalar ve istatistik kurumları ve gelir idaresi tarafından tercih edilmektedir. Ankete katılım gösteren katılımcılara faaliyette buldukları alanlar üzerinden elde ettikleri gelirler üzerinden sorular sorulmaktadır ve bu kazançlarının ne kadarlık kısmını kayıtlarda belirttikleri öğrenilebilir. Elde edilen bu sonuçlar ile belirli sınıflandırmalar yapılarak kayıt dışı ekonominin ulaştığı boyutlar tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Anket yönteminin kullanımına ilişkin dezavantajlar ise şunlardır:

- Toplumun tamamı üzerinde değil belirli bir kısmını kapsamaması,
- Anket sorularına verilen cevapların güvenilirliği,
- Ankette oluşturulan soruların güvenilirliği.

Hazırlanan anket sorularının açık, sade ve titizlikle hazırlanması ve anket yönetimi kısmında araştırmayı kimin yaptığı da çok önemli bir husustur. Eğer anket çalışması kamu kesimi tarafından yaptırılıyor ise, vergiden kaçınmak için gelirler olduğundan az gösterilmesi sonucu ortaya çıkabilir. Eğer çalışmayı bir banka yaptırıyor ise, daha çok kredi alabilmek için gelirlerini olduğundan daha fazla göstermek gibi yollar tercih edilecektir.

Bu yöntem içerisinde uygulanan anketler ise şunlardır:

- **İş Yeri Anketleri:** Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin üretici ve alıcıları arasında oldukları için iş yerlerine uygulanmakta olan anketlerdir.
- **Hanehalkı Anketleri:** Kayıt dışı ekonominin üreticisi ve alıcısı oldukları için uygulanan anketlerdir.

- **Vergi Anketleri:** Ülke içerisindeki vergi kaçakçılığını tespit edebilmek için yapılan anketlerdir. Bu anket sonucu ile vergi kaçırılması sonucunda kamu kesiminin gelir kaybı hesaplanmaya çalışılmaktadır.
- **Zaman Kullanım Anketleri:** Bu anket ile kayıt dışı faaliyetler de zaman harcayanların bu işlemleri gerçekleştirirken ne kadar zaman harcadıkları tespit edilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca bu anketlerin sonucu ile ileride yapılan çalışmalar ile parasal değerlerde tespit edilmektedir.
- **Diğer Anketler:** Açıklanan anketlerin haricinde, kamu yerlerinde, evlerde ve işyerlerinde uygulanmakta olan anketlerdir.

İçerisinde farklı istatistiklerinde kullanıldığı için bu yöntemin hazırlanma şekli de doğru sonuçların elde edilebilmesi için son derece önemlidir. Özellikle kayıt dışı ekonomi söz konusu olduğunda, yapılan faaliyetin kanunlara aykırı olmaması halinde beyan etmeyip vergi kaçırma işleminden dolayı, ankete kalıtım gösterenler cevaplandırma yaparken çekimser davranıp farklı yanıtlar verebilirler. Ayrıca anket yöntemi sonucunda birebir sonuçlar almak çok düşük bir ihtimal olmakla birlikte sadece belli tahminler yapılabilmektedir. Vergi kaçıran bir birey veya firma vergi kaçırmadığını söyleyebilir. Ankete verilen cevaplarda da ulaşılan boyutların tahmininde en yakın sonuçlara ulaşılmasına engel teşkil edebilir.

2. Dolaylı Ölçme Yöntemi

Endirekt ölçüm yöntemi olarak da adlandırılmakta olan dolaylı ölçme yöntemleri ise ülkenin makro ekonomik verilerden yararlanılarak bulunduğu için makro ölçüm yöntemi olarak da tanımlanmaktadır. Dolaylı ölçüm yöntemine göre bazı makroekonomik verilerin zaman içerisindeki değişimleri takip edilmektedir. Bu yöntem de kayıt dışı ekonomiyi ölçebilmek için, istihdam yöntemi, vergi denetimi yönetimi, GSMH yöntemi ve parasalcı yaklaşım gibi farklı yöntemlerden faydalanılmaktadır.

Dolaylı ölçme yöntemi ile doğrudan ölçme yöntemi arasında önemli farklılıklar görülmekle birlikte dolaylı ölçme yöntemi daha uzun dönemleri içerisine alabilmektedir.

a. İstihdam yöntemi

İstihdam yöntemi yaklaşımına göre, toplam işgücüne katılımın sabit olduğu varsayılır, kayıtlı ekonominin içerisindeki işgücüne katılımdaki her bir artışın, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde gösterilen bir artış olduğu kabul edilmektedir. İstihdam yönteminde nüfusun, istihdamın ve sivil işgücü arzının zaman içerisinde gösterdiği gelişimine bakılarak kayıt dışı ekonominin varlığı ve ulaşılmış olduğu boyut tahmininde bulunmaktadır. Ülke içerisindeki sivil işgücü arzının toplam ülke nüfusuna oranı ile istihdamın toplam nüfus içindeki payı arasında paralel bir gelişme göstermesi beklenmelidir. Eğer herhangi bir gelişim görünmüyorsa ve zaman içerisinde istihdamın toplam nüfusa oranı, işgücü arzının toplam nüfusa oranı altında kalmışsa, kayıt dışı istihdam olduğundan söz etmek mümkündür.

Kayıt dışı ekonominin mevcudiyeti içerisinde işgücünün nüfusa oranı belirli bir oranda mevcut kalırken istihdamın nüfusa oranı ise azalım göstermektedir. Yöntemin basit olmasına karşın başlıca iki dezavantajı bulunmaktadır. Birincisi, bu yöntem ikinci işte çalışanları kapsam içerisine dahil etmemekte ve ölçmemektedir. Oysa bireyler bir yandan kanuni bir işte bir yanda da kayıt dışı bir işte istihdam edebilirler. İkinci olarak, oranlar içerisindeki bir değişim sosyal sebepler gibi birçok farklı nedenden dolayı da kaynaklanabilir. Bu sebeple, bu yöntem sonucunda elde edilecek tahminler yanlış sonuçlara götürebilir. (Öğünç ve Yılmaz, 2000:10)

b. Vergi denetimi yönetimi

Vergi denetimini temel alan bu yöntemde göre, belirli bir zaman dilimi içerisinde maliye teşkilatının denetimcileri tarafından gerçekleştirilen denetim ve incelemeler sonucunda, elde edilen gelirlerinin bir kısmını veya tamamını vergi idaresine bildirmeyen ve denetim sonucunda tespit edilen matrah farkları üzerinden yapılan bir tahmin çalışmasıdır.

Beyan sistemine dayalı olan yeni vergi sistemlerinde, vergi ödemek ile sorumlu olan mükellefler, bir dönem içerisinde elde etmiş oldukları gelirlerini vergi dairelerine bildirmekle sorumludurlar. Bu beyan sistemi içerisinde,

mükellefler tarafından yapılan yanlışlar ile geçerli olan kanunların yanlış yorumlanması veya mükelleflerin bilerek hatalı hesaplamalar yaparak vergiden kaçırma gibi ihtimaller söz konusu olmaktadır. Vergi incelemeleri sonucunda denetim geçiren mükellefler fark çıkması halinde yapılan hatalarını düzelterek tekrar bildirimde bulunurlar. Bu yöntem ile birlikte mükelleflerin mükellefler tarafından bildirilmeyen gelir tutarı yani matrah farkları üzerinden hesaplamalar yapılarak kayıt dışı ekonominin ulaştığı boyutlar tespit edilmeye çalışılmaktadır. Ancak bu yöntem sonucunda kayıt dışı ekonominin boyutlarından daha çok vergilendirilmeyen ekonominin ulaşmış olduğu boyut tespit edilmektedir. Bu sonuçta, vergi denetimi yönteminin en önemli ve en ciddi eksiği olarak ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca ülke içerisinde yapılan denetimlerin eksik ve yetersiz olması da kayıt dışı ekonominin oluşmasındaki etkenlerden birisi olduğu için bu yöntem sonucunda kayıt dışı ekonominin ulaşmış olduğu boyutların tespit edilmesi çok zor görünmektedir.

c. GSMH Yöntemi

GSMH yöntemine göre bir ülkede yaşayan bireylerin bir sene içerisinde ürettikleri mal ve hizmetlerin parasal karşılığı olarak ifade edilmektedir. Yani GSMH rakamları bir ülkenin milli gelir rakamlarını ifade etmektedir.

GSMH yapılırken genellikle, üretim, harcamalar ve gelirler yolu ile hesaplanmaktadır. Bu yöntemlerden hangisi ile hesaplanıyor olursa olsun, çıkan GSMH rakamlarının birbirine eşit olması gerekmektedir. Ancak ekonomi içerisinde kayıt dışı faaliyetler de yer aldığına bu değerler birbirine eşit olmayacak, gelirler yolu ile yapılan tahmin en düşük, harcamalar yolu ile yapılan tahmin ise en yüksek olarak çıkacaktır. Harcamalar yolu ile bulunan değer ile gelirler yolu ile bulunan değer arasındaki fark, ülkedeki kayıt dışı ekonomi hakkında kamu kesimine ve bu konu üzerinde araştırma yapanlara bilgi verecektir. Fakat GSMH' nin genellikle üretim yoluyla tespit edilmesi, aynı zamanda gelirler yoluyla GSMH' nin belirlenmesinin tahminden öteye gidememesi nedeniyle, harcamalarla tespit edilen GSMH değerleri, üretim yoluyla hesaplanan GSMH hesaplamalarıyla karşılaştırılmaktadır. (Özsoylu, 1996:28)

Ayrıca kayıt dışı ekonominin büyüdüğü, organize bir şekilde hareket etmeyen işçi sayılarının arttığı ve ülke ekonomisi içerisindeki küçük ölçekteki firmaların fazla ve yaygın olması ile şehirli nüfusun köydeki nüfustan olması, gelişmekte olan ülkelerde harcamalar yöntemi ile bulunan GSMH' nın, üretim yöntemi ile bulunan rakamlardan daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır.

GSMH rakamlarına bakarak bir ülke içerisindeki kayıt dışı ekonominin bulunması çalışması ilk defa 1978 yılında İngiltere' de bulunmuştur ve bu yöntem ile bulunan ilk rakamlarda İngiltere ekonomisi içerisindeki kayıt dışı ekonominin %2,5-3 arasında olduğu tespit edilmiştir. Bu yöntemin temel dayanak noktası ise, bireylerin kazanmış oldukları gelirlerini kolay bir şekilde saklayabilmesine rağmen yapmış oldukları harcamalarını gizli tutmalarının çok zor olduğudur. Ayrıca altın, döviz vb tasarruf araçlarına başvurunun arttığı dönemlerde ve ülke dışına transfer aktarımının artış gösterdiği dönemlerde bu yöntem doğru ve sağlıklı bir sonuç vermeyebilir.

GSMH yönteminin eksik noktası ise, hesaplama yapılırken eksik bilgi bulunması halinde tespit edilmesi imkansızdır. Elde edilen gelirin ekonomi içerisinde harcanmayarak yastık altında muhafaza edilmesi, ülke dışına çıkartılması veya yatırım amaçlı döviz alımı yaparak ülke içerisinde dövize olan talebin artması kayıt dışı ekonominin tespit edilen büyüklüğünün diğer yöntemler ile hesaplanan boyutundan daha düşük olarak çıkmasına neden olmaktadır. (Kırcı, 2006, s.44)

d. Parasalcı yaklaşım

Dolaylı ölçüm teknikleri arasında yer alan Parasalcı Yaklaşım, parasal istatistik rakamlardan yararlanarak kayıt dışı ekonominin ulaştığı boyutları tespit etmeye çalışmaktadır.

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler de ödeme aracı olarak kullanılan çek ve nakit para rakamları takip edilerek bu ekonominin ulaştığı boyutlar hakkında bilgi vermektedir. Yapılan denetimlere gerekli imkanı vermemek adına, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin ödeme çoğunluğu peşin para üzerinden yapılmaktadır bunun sebebi bu paranın takip edilmesinin imkansız olması ve işlem anında yakalanması gerektiğidir elektronik ortamda geçmiş harcamalarına bakılarak bunun tespiti imkansızdır. Bu yöntemin temel dayanak noktası ise para

piyasalarında gerçekleşen hareketlerin dikkatli bir şekilde takip edilip gözlenmesi gerektiğidir. Zaman içerisinde dolaşım sistemi olarak kullanılan paranın, banka mevduatına olan oranının artması ile ülke içerisinde paraya olan talep’ de artış gösterecektir bu da kayıt dışı ekonominin ülke içerisinde büyüdüğünü göstermektedir.

Parasalıcı yöntem kendi içerisinde, işlem hacmi yöntemi, sabit oran yöntemi ve ekonometrik yöntem olmak üzere üç başlığa ayrılmaktadır.

i. İşlem hacmi yöntemi

Bu yöntemi ilk defa Amerikalı İktisatçı Edgar Feige tarafından kullanılmıştır, parasal oran yöntemlerine farklı bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır.

Bu yöntem ile birlikte Fisher’ ın miktar teorisi eşitliğinden yararlanılmıştır. $MV=PT$ olarak bilinen bu eşitlikte, M para miktarını, V paranın dolaşım hızını, P fiyatlar genel seviyesini ve T işlem hacmini ifade etmektedir. Bu eşitsizliğin değişkenlerinden işlem hacmini ifade eden (T) ile GSMH arasındaki ilişki uzun dönemde sabittir. (Özsoylu,1996:30)

Bu modeldeki en büyük avantaj ise, kayıt dışı ekonomide kullanılan peşin paranın yanı sıra çek, senet, kredi kartı vb diğer ödeme araçlarının da kullanılabileceğini kabul etmesidir. Önemli dezavantajı ise, işlem hacmi miktarı rakamlarının hesaplanması aşamasındaki yaşanan güçlüklerdir.

ii. Sabit oran(Emisyon Hacmi)yöntemi

Bu yöntem ilk defa 1958 yılında Philip Cagan tarafından kullanılmıştır, Guttman tarafından da 1977 yılında geliştirilmiştir.

Sabit oran yöntemine göre, para piyasalarındaki hareketler takip edilerek, kayıt dışı ekonominin ulaşılmış olduğu boyut belirlenmeye çalışılmaktadır. Ekonomide kayıt dışı faaliyet gösteren kitlenin bulunmadığı bir zaman diliminin var olduğu düşünülmekte ve dolaşım içerisindeki paranın, mevduata oranının zaman içinde değişmediği düşünülmektedir. Bu oranın zaman içerisinde artış göstermesi ise, paraya olan talebi arttırmakta ve buna bağlı olarak da kayıt dışı ekonominin ulaşılmış olduğu boyutun arttığı kabul edilmektedir. (Aydemir, 1995: 31). Yöntemin kendi içerisinde yer alan bir takım varsayımlar da vardır. İlk

varsayım, incelenen dönem kayıt dışı ekonomi kesiminin olmadığı bir dönemdir. İkincisi, ülke ekonomisi içerisinde dolaşımda olan para miktarının mevduat oranına zaman içerisinde aynı kalmasıdır. Üçüncüsü, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin nakit para kullanılarak yapılması. Dördüncüsü ise, dolaşım içerisinde yer alan para miktarının, kayıtlı ekonomi ve kayıt dışı ekonomik işlemlerin gerçekleştirilmesi için gerekli olan toplam para miktarına eşit olması gerektiğidir.

Bu yöntemin eksiklikleri ise, kayıt dışı ekonomik faaliyetler de tercih edilen nakit paranın ödeme de kullanılan temel araç olması ve kayıtlı ekonomide ve kayıt dışı ekonomide paranın ekonomi içerisindeki dolaşım hızının aynı olduğunun kabul edilmiş olmasıdır. Ancak kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin tek ödeme aracı olarak nakit para tercih edilmemektedir bunun yanında çek ve senet ile yapılan ödeme araçları da son derece yaygındır ve paranın dolaşım hızı da kayıt altında bulunan ekonomiye göre daha hızlıdır.

Tüm bu eksik ve eleştiri noktaları bulunmasına rağmen, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin araştırılmasında en çok tercih edilen yöntemdir.

iii. Ekonometrik yöntem

Tanzi tarafından ilk defa 1979 yılında kullanılan bu yöntem üzerinde 1980 yılında düzenlemeler yapılmıştır ve 1983 yılında ilk defa ABD’ de kullanılmıştır. Bu yöntemin ayrıca ekonometrik çalışmalara yol gösterici bir niteliği de bulunmaktadır. Diğer ülkeler de ise üzerinde bir takım değişiklikler yaparak bu yöntemi kullanmaktadırlar.

Bu yöntemin de kendi içerisinde bir takım varsayımlar bulundurarak kayıt dışı ekonominin ulaşılmış olduğu boyutları tespit etmeye çalışmaktadır. Bu yöntemde göre kayıt dışı ekonominin oluşmasındaki en önemli neden olarak vergi oranları ön plana çıkartılmıştır. Ayrıca bu hesaplama yöntemine göre paranın dolaşım hızı, kayıtlı ekonomi ve kayıt dışı ekonomi içinde eşit kabul edilmektedir. Ödeme yöntemi olarak da nakit para kullanımının tercih edildiği belirtilmiştir. Bu yöntemde göre vergilerin uygulamada olduğu dönem ile vergilerin uygulamada olmadığı dönem tek tek hesaplanmakta ve ikisi arasındaki fark kayıt dışı ekonominin boyutu ve nakit para kullanımının seviyesi hakkında bizlere bilgiler vermektedir. Son aşamada ise, paranın dolaşım hızı oluşturulan denkleme dahil edilerek kayıt dışı ekonominin boyutları hakkında bize detaylı

bilgiler vermektedir. Avantajı ise, kayıt dışı ekonominin hiç olmadığı bir dönem varsayımının yapılmamış olmasıdır.

3. Mod

4. el Yaklaşımlar

Önceki ölçüm yöntemlerine alternatif olarak bu yaklaşım modelinde sadece bir değişken esas alınarak kayıt dışı ekonominin ulaştığı boyut ölçülmeye çalışmamakta, bütün kullanılan değişkenlerden aynı zamanda faydalanılmaktadır. Bu yöntem ile birlikte, dolaylı vergiler, enflasyon, kişi başına düşen GSYİH rakamları, kamu giderleri, büyüme oranları, işsizlik gibi farklı verilerden de faydalanılmaktadır.

DYMIMIC (Dinamik Çoklu Gösterge- Çoklu Neden) ve MIMIC(Çoklu Gösterge-Çoklu Neden) yöntemleri de, model yaklaşımlar içerisinde yer alan ölçüm yöntemlerinin içerisinde yer almaktadır.

MIMIC yönteminde, iş gücü piyasasında yaşanan gelişmeler, parasal işlemler üzerinde yapılan değişiklikler, mevzuattan kaynaklanan karmaşıklık ile vergi ahlakı, üretim piyasasında gerçekleşen değişimler ve vergi oranları gibi sektörü direkt etkileyen sebeplerin hepsi bir arada değerlendirilerek kayıt dışı ekonominin büyüklüğü belirlenmeye çalışılacaktır. DYMIMIC yönteminde ise MIMIC yöntemi içerisinde kullanılan bilgi ve verilere ilave olarak farklı dönemlerde ki bilgi ve verilerde hesaplamaya dahil edilerek kayıt dışı ekonominin büyüklüğü belirlenmeye çalışılacaktır.

Genel olarak kayıt dışı ekonominin boyutları tahmin etmeye yönelik modellere baktığımızda hepsinin ayrı ayrı olumlu ve olumsuz yönlerinin olduğu görülmektedir. Önemli olan nokta ise belirlenen yöntemin o ülke ekonomisinin yapısına uygun olmasıdır. Bu sayede kayıt dışı ekonominin boyutu doğru tespit edilebilir.

II. DÜNYADA KAYIT DIŞI EKONOMİ RAKAMLARI

A. Dünyada Kayıt Dışı Ekonomi

Ölçüm zorluklarının fazla olması nedeniyle ÷lke ekonomileri içerisinde kayıt dışı ekonomi rakamlarının ulaştığı boyutların tam anlamı ile tespit edilmesi mümkün değildir. Çeşitli zorluklara rağmen dünya üzerinde kayıt dışı ekonomiyi ölçmeye yönelik yapılan bir çok çalışma vardır, farklı seviyelerde ve farklı oranlarda olmasına rağmen dünya üzerindeki bütün ÷lkeler içerisinde kayıt dışı ekonominin var olduğu tespit edilmiştir. Gerçekleştirilen çalışmalara sonucunda kullanılan veri, kayıt dışı ekonominin tespiti için seçilen yöntem ve varsayımlara bağlı olarak kayıt dışı ekonominin boyutları birbirlerinden ayrı boyutlarda tahmin edilmiştir.

Kayıt dışı ekonomi, dünya ÷lkeleri açaŐından ortak bir problem olarak gündem içerisinde kendisine üst sıralarda yer bulmaktadır. ÷lkelerin kendine has sosyal, kültürel ve hukuki yapılarındaki farklılıklar, gelir düzeyi ve ekonomik kalkınmiŐlık seviyelerindeki farklılıkların bir araya gelmesi ile kayıt dışı ekonomi rakamları ÷lkeler arasında ciddi farklılıklar göstermektedir. (Özbek, 2016;52)

Kayıt dışı ekonomi olgusu sadece belirli ÷lkeler için geçerli olan bir problem değil, ekonomilerin gelişmişlik seviyeleri ile bağlantılı olarak bazı ÷lkeler de az bazı ÷lkeler de ise ciddi boyutlara ulaşmış ortak bir problemdir. (Demir, 2007;52). Bütün dünya ÷lkelerinde gör÷len bu ortak sorunun bazı yapısal özellikleri mevcuttur ve bu yapısal özellikler bütün dünya ÷lke ekonomileri içerisinde gör÷lmektedir örneğin:

Dünyada kayıt dışı ekonomi veya kayıt dışı istihdam hakkında belirtilmesi gereken önemli noktalardan bir tanesi yoksulluk ile mücadele etmek durumunda olan kadınlardır. Kayıt dışı ekonominin içerisinde en çok kadınlara yaygın bir şekilde yer almaktadır.

Cinsiyet farkı göz önünde bulundurularak kayıt dışı ekonomi rakamları incelendiğinde, kadınlar arasında kayıt dışı çalışmanın erkek nüfusa göre daha fazla ve daha yaygın olduğu görülmektedir. (Gürsel ve Durmaz,2014;3)

Ayrıca dünyada kayıt dışı ekonominin kadınlar arasında yaygın olması dışında söylenebilecek bir diğer önemli nedende kayıt dışı ekonomi boyutunun ülkelerde yaşanan ekonomik krizler veya dünyada yaşanan ekonomik kriz süreçlerinde artış gösteriyor olmasıdır.

Ekonomik krizler sonucunda ortaya çıkan enflasyon oranındaki artışlarda daha önceden belirttiğimiz gibi kayıt dışı ekonomi rakamlarının artmasındaki önemli nedenlerden bir tanesidir. Çünkü mal ve hizmet fiyatları üzerinde nominal bir düzeyde artış görülürken bireyler sahip olduğu gelirler üzerinde böyle bir artış görülmemektedir hatta ekonomik krizler onları daha fazla etkilemektedir. Böyle bir ortamda bireyler de kayıt dışı istihdam ederek kendileri açısından daha rasyonel davranmaktadırlar. Kriz esnasında artış gösteren işsizlik rakamları da kayıt dışı istihdam için zemin ve ortamın oluşmasını sağlamaktadır bireyler hem temel ihtiyaçlarını karşılamak hem de ailesinin geçimini sağlayabilmek için sunduğu şartlara bakmaksızın ilk bulduğu işe girmektedir bu da kayıt dışı istihdamın artmasına neden olmaktadır.

Firmalar açısından bakıldığında ekonomik kriz sürecinde yaşanan nakit sıkışıklığı kayıt dışı işçi çalıştırarak hem maliyetlerini azaltmalarına olanak sunmaktadır hem de üretim kaybını minimum seviyede tutmalarına olanak sağlamaktadır.

Enflasyondaki artışın yanında kriz sürecinde kayıt dışı istihdamın artmasında artmasında bireylerin sahip oldukları gelirlerine tekrar kavuşabilmek için ikinci bir işte çalışma yolunu tercih etmeleri de kayıt dışı istihdama yönelmelerinde etkilidir.

Aşağıdaki tabloda farklı ülkelerin kayıt dışı ekonomi rakamlarını içeren tablo bulunmaktadır. Tablodan da anlaşılacağı üzere dünya üzerindeki bütün ülkeler az veya çok kayıt dışı ekonomi sorunu ile mücadele etmektedirler. Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ile bağlantılı olarak farklı bir kayıt dışı ekonomi boyutu içerdiği görülmektedir. Gelişmişlik arttıkça kayıt dışı ekonomi rakamları

azalmakta, gelişmişlik düzeyi azaldıkça da kayıt dışı ekonomi rakamları artış göstermektedir.

Çizelge 3. GSYH Yüzdesi Olarak Kayıt Dışı Ekonomi

Ülke Grupları / Yıl	GSYH' nın Yüzdesi Olarak KE (DYMIMIC ve Para Talebi Yaklaşımından elde edilmiştir)				
	1999/00	2000/01	2002/03	2003/04	2004/05
Afrika	41.3	42.3	43.2	43.2	42.8
Orta Güney Amerika	41.1	42.1	43.4	43.0	42.2
Asya	28.5	29.5	30.4	30.3	29.8
Geçiş Ülkeleri	38.1	39.1	40.1	39.5	38.8
Gelişmiş OECD Ülkeleri	16.8	16.7	16.3	15.6	14.8
Güney Pasifik Adaları	31.7	32.6	33.4	32.8	32.1
Komünist Ülkeler	19.8	21.1	22.3	22.3	22.0
145 Ülke için Ağırlıksız Ortalama	33.6	34.5	35.2	34.9	34.3

Kaynak: Ayla(2009). Kayıt Dışı Ekonomi ve Geçiş Ülkeleri, SÜ İBBF Dergisi, s.116.

1. Dünya’da Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçmeye Yönelik Çalışmalar

Kayıt dışı ekonomi ile ilgili ilk çalışmalar 1936 ve 1940’ lı yıllarda Fransa ekonomisi içerisindeki kayıt dışı istihdam konusu üzerinde gerçekleşmiştir. Dünya üzerinde kayıt dışı ekonomi ile ilgili ilk araştırmayı ise ABD nin 2. Dünya Savaşı devam ederken vergi sistemi içerisinde beyan edilmesi gereken gelirlerin parasal yöntem ile tahmin edilmeye çalışmış olan Cagan tarafından yapılmıştır.

Kayıt dışı ekonominin boyutlarını tam olarak ortaya çıkartabilmek için 1958 yılından itibaren günümüze kadar pek çok yöntem geliştirilmiş ve araştırmacılar tarafından uygulanmıştır. Ortaya çıkan pek çok yöntem olmasına rağmen kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmek açısından mükemmel olan bir yöntem henüz olmamıştır. Çünkü her bir yöntemin ortak paydası bilinen rakamlardan hareket ederek bilinmeyen rakamların tahmin edilmeye çalışılmasıdır.

Kayıt dışı ekonomi konusu, gelişmekte olan ülke ekonomileri açısından olduğu kadar gelişmiş ülke ekonomileri içinde ciddi sorunlar yaratması bakımından ülke gündemi içerisinde yer almaya devam etmektedir. Dünya ekonomisi içerisinde ortaya çıkan ve sürekli gelişim gösteren küreselleşme olgusu ve esneklik arayışları, ekonomiler içerisinde kayıt dışılığın artış göstermesi

yönünde etkilemektedir. Bu sorun, hem gelişmekte olan hem de gelişmiş olan ülkelerde aynı olmakla beraber, bu ülkeler arasındaki en önemli fark çözüm için üretilen yöntemlerde ortaya çıkmaktadır. Ekonomik olarak gelişmiş ülkeler, 1970' li yılların başından itibaren sektörler içerisindeki pazarların daralması ve talebin farklılık göstermesi nedeniyle rekabet koşullarının artmasıyla beraber çözümün küçük ve orta büyüklükte yer alan işletmeleri destekleyerek onların büyümesini sağlamaktan geçtiğini tespit ederek buna uygun yöntemler belirlemişlerdir, az gelişmiş ülkeler ise hem kendi iç sorunları hem de ekonomik trendi tam olarak anlayamadıkları için bu çözüm yolunu tercih etmemişlerdir. Ancak, ülke yöneticilerinin ekonomik trendi tam olarak anlayıp kavrayamamaları onların çözüm üretme aşamasında geç kalmalarına bu da kayıt dışı ekonominin ekonomi içerisindeki payının artmasına sebep olmaktadır. Kayıtlı ekonomi içerisine alınamayan bu faaliyetlerin ülke içerisinde politik, ekonomik, kültürel ve diğer faktörlerin birbiri ile etkileşimi sonucu ortaya çıkmakta ve bu faaliyetler de ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bu sebeple, kayıt dışı ekonominin nedenlerinin saptanması kısmında, ülkeler kendi iç dinamiklerini göz önünde bulundurarak buna uygun çözüm için yöntemler belirlemek zorundadır.

Örneğin Amerika Birleşik Devletlerinde 1970' li yıllarda piyasa içerisindeki nakit para miktarındaki fazla olan miktar tespit edilerek parasal yöntemlerle kayıt dışı ekonominin boyutu tespit edilmeye çalışılmıştır. Benzer bir durum 1980' li yıllarda İtalya ekonomisi içinde geçerli olmuştur sanayileşmiş bir ekonomi olan ülkede büyüme hızı yüksek olmasına rağmen ülke içerisindeki yüksek işsizlik rakamlarının devam etmesi ve herhangi bir azalış olmaması ülke içerisinde kayıt dışı ekonominin varlığını düşündürmüştü ve iş gücü piyasası üzerinde ekonomistler ve yetkililer analiz ve çalışmalar yaparak kayıt dışı ekonominin boyutu tespit edilmeye çalışılmıştır. Farklı ülkelerdeki kayıt dışı ekonominin boyutları 1998 yılı içerisinde Schneider tarafından yapılan çalışma ile hesaplanmıştır. Gelişmekte olan ve gelişmiş ülke statüsünde olan 76 ülkeyi kapsayan çalışma içerisinde, kayıt dışı ekonominin boyutu gelişmiş ülke ekonomileri içerisinde GSMH' nin %15' ine, gelişmekte olan ülke ekonomileri içerisinde ise GSMH' nin yaklaşık üçte birine eşit olduğunu tespit etmiştir. Schneider çalışmasını yaparken gelişmiş ülkeler için emisyon hacmi yöntemini tercih ederken, gelişmekte olan ülkeler için "fiziki girdi yaklaşımı" nı tercih etmiştir. Bunun

sebebi ise gelişmekte olan ülkeler içerisinde ödeme aracı olarak nakit paranın tercih edilmesi emisyon hacmi yaklaşımı açısından araştırıldığı zaman yanıltıcı ve eksik sonuçlar verebilir ama Schneider fiziki girdi yaklaşımını kullanarak, kayıt dışı ekonominin ulaştığı boyutu aşırı elektrik kullanımından hareket ederek tespit etmeye çalışmıştır. Bunun için de ülkenin resmi GSMH rakamları ile beraber yıllık enerji tüketimi rakamlarını karşılaştırmış ve burada çıkan fazlalığı ise kayıt dışı ekonominin tespiti için kullanmaya çalışmıştır. Schneider' in yaptığı bu çalışma sonucundaki rakamlara bakıldığında ise bu 76 ülkenin içerisinde 9 trilyon dolar değerinde kayıt dışılık olduğunu tespit etmiştir. IMF' nin yaptığı hesaplamalara göre 1998 yılının sonu itibarı ile 76 ülkenin global GSMH rakamlarının 39 trilyon dolar olduğu düşünülürse, bu 76 ülkenin içerisinde bir ABD ekonomisinin kayıt dışı olarak varlığında söz edilebilir.

Dünya üzerinde kayıt dışı ekonomi üzerine yapılan çalışmaların aşağıdaki tabloda yer alan sonuçlarına göre; Gutmann (1977) 2. Dünya Savaşının olduğu dönemde dolaşım içerisinde yer alan nakit paranın, vadesiz mevduatta ki paradan daha hızlı bir büyüme içerisinde olduğunu fark etmiş, savaşın başlamasından önceki döneme ve savaş sonrası dönemde dolaşım içerisinde yer alan nakit paranın vadesiz mevduat da ki para ile arasında %9,4 lük bir fark bulmuş ve bu farkın kanuni olmayan amaçlar elde tutulan ve kullanılan bir ölçüt olduğunu ve bu durumun kayıt dışı ekonominin ulaştığı boyutu yansıttığını iddia etmiştir. Amerikan ekonomisi içerisinde yaptığı bu uygulamada, Amerikan ekonomisinin içerisinde yer alan kayıt dışı milli gelirin 1976 yılı için 176 milyar dolar, 1977 yılı için de 195 milyar dolar gibi bir rakam tahmin etmiştir. Medya kuruluşları da bu çalışmayı sansasyonel bir şekilde kendi gündemlerine alarak ülke içerisinde ve dünyada hem konuya olan ilgiyi arttırmış hem de konunun üzerine daha fazla çalışma yapılmasını sağlamıştır. Gutmann, 1981 yılında kayıt dışı ekonominin boyutu ile ilgili yaptığı başka bir çalışmada Amerika' nın milli geliri içerisinde %15 oranında bir kayıt dışı ekonomi olgusunun olduğunu saptamıştır.

Giles ve Tedds (2000), Yeni Zelanda ve Kanada ekonomileri için elde edilen verilerin sonuçlarının karşılaştırmasını yapmıştır. Bu sonuçlara göre, bu ülkeler içerisinde yasal ve yasal olmayan kayıt dışı ekonomi ölçümlerinin, aynı metod kullanılarak elde edilen ve aynı dönemleri içerisine alan dönemlerde ki

zaman serilerini sağlamaktadır. Bu çalışmada kullanılan metodoloji MIMIC model tahminlerini içermektedir.

Avustralya ekonomisi içerisindeki kayıt dışı ekonomini rakamlarını tahmin etmek için Bajada (1999), nakit para talebi üzerinden devlet tarafından yapılan yardımlar ile beraber vergilerin duyarlılığını ölçmeye çalışmıştır. 1967/1996 dönemi içerisinde elde edilen nokta tahminler ile beraber, GSMH' nın %14.1' i ile %14.9' u arasında değişiklik göstermektedir.

Çizelge 4. Dünya' da Kayıt Dışı Ekonomi Hakkında Yapılan Çalışmalar

Ülke	Araştırmacı	Yıl	Yöntem	Tahmin (GSMH%)
ABD	Bhattacharya	1984	Ekonometrik Yöntem	16.8
	Feige	1979	Basit Parasal Oran	28.0
	Gutman	1979	Basit Parasal Oran	13.5
	Park	1977	GSMH Yaklaşımı	4.0
	Yurt İçi Gelirler İdaresi (IRS)	1976	Vergi İncelemeleri Yaklaşımı	4.4-7.9
	Tanzi	1976	Ekonometrik Yöntem	3.4-5.1
Almanya	Kirehgaessner	1980	Ekonometrik Yöntem	8.0-12.0
	Langfeldt	1980	Basit Parasal Oran	4.0-13.0
	Petersen	1974	GSMH Yaklaşımı	4.8
Avustralya	Norman	1982	Ekonometrik Yöntem	13.4
	Tucker	1979	Basit Parasal Oran	10.7
	Bajada	1999	Basit Parasal Oran	14.2
	Bajada	2002	Nakit Para Talebi Yaklaşımı	17.0
Hollanda	Broesterhuizen	1979	Duyarlılık Analizi	4.8
İngiltere	Dilnot ve Morris	1979	Basit Parasal Oran	7.2
	Feige	1979	İşlem Hacmi Yaklaşımı	15.0
	Macafe	1978	GSMH Yaklaşımı	2.5-3.0
	O' higgins	1978	GSMH Yaklaşımı	2.9
	Bhattacharya	1990	Ekonometrik Yöntem	11.0
İtalya	Gaetani- Darogona	1980	İstihdam Yaklaşımı	10.0-20.0
İsveç	Hansson	1979	GSMH Yaklaşımı	3.9-6.5
	Klovland	1978	Ekonometrik Yöntem	13.2
	Riskspolisstryrelse	1977	Vergi İncelemeleri Yaklaşımı	1.4-5.6
Yeni Zelanda	Giles	1999	Nakit Para Talebi/ MIMIC	11.3
	Giles ve Tedds	2000	MIMIC Model Yaklaşımı	12.0
Fransa	Barthelemy	1989	Anket Yöntemi	6.3
Kanada	Tedds	1999	MIMIC Model Yaklaşımı	15.0

Kaynak: DPT, 2001, Kırıcı, N. (2006), ‘‘Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini: Ekonometrik Bir Yaklaşım’’, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Uluslararası arena içerisinde yer alan çatı kuruluşlar IMF ve OECD, hem kayıt dışılığın nedenlerini saptayan, hem de kayıt dışı ekonomi ile nasıl daha iyi mücadele edileceğine dair çalışmalar yürütmektedir. Bu çalışmalar içerisinde yer alan ortak noktalar önemli bir yol gösterici konumundadır. OECD, 2002 yılında ‘‘Dünyada kayıt dışılığın resmi’’ isimli bir çalışmayı dünya üzerindeki 110 ülkede yaptığı bir araştırmayı açıklamıştır. OECD bu çalışmanın sonunda kayıt dışılık konusunda ülkeleri üç kategori arasında sınıflandırmıştır. OECD ülkelerinde %18, geçiş ekonomileri içerisinde %38 ve gelişmekte olan ülkeler içerisinde kayıt dışı ekonominin boyutları %41 olduğunu açıklamıştır.(Arolat, 2012)

Bajada ve Schneider (2005) yılında yaptıkları çalışma ile on yedi Asya-Pasifik ülkesine dair ilk kayıt dışı ekonominin boyutlarını içeren tahminlerini belirlemiştir. Nakit para talebi yaklaşımı ile birlikte dinamik MIMIC model yaklaşımı bir arada kullanılarak Avustralya ekonomisinde kayıt dışı ekonomi rakamları 2002/2003 yıllarında sırasıyla %13.68 ve %14.02 olarak tahmin edilmiştir. 2000/2001 dönemine ait diğer on altı ülke ekonomisine ait rakamlar, Endonezya %18.9, Nepal %37.4, Güney Kore %26.7, Pakistan %35.9, Tayvan %19.6, Tayland %51.9, Hindistan %22.8, Singapur %13.7, Sri-Lanka %43.7, Yeni Zelanda %12.9, Malezya %30.9, Filipinler %42.6, Japonya %11.3, Çin %13.4, Hong-Kong %16.5, Bangladeş %34.9 şeklinde elde edilmiştir. On yedi ülkenin kayıt dışı ekonomi ortalaması ise %26.3’ tür. İki farklı yöntem ile tahmin edilen rakamlar birbirine çok yakın çıkmıştır. (Kırcı, 2006;7)

Dünya Bankası tarafından yapılan kayıt dışı ekonominin boyutları ile ilgili çalışma 162 ülke içerisinde 1999-2007 dönemine ait verilerine yer verilmiştir. Dünyada ülkeler arasında olduğu gibi bölgeler arasında da farklar olduğudur. Buna göre, OECD’ de en yüksek gelir grubuna sahip ülkeler arasında kayıt dışı ekonominin boyutu en az %8.7, en yüksek oran ise %28.9 arasında değişiklik göstermektedir. Ortalaması ise %16.8 olarak tahmin edilmiştir. Diğer yüksek gelire sahip ülkeler de ise %12.4 ile %33.4 arasında değişiklik göstermektedir ortalama oran %22.8 şeklinde tahmin edilmektedir. Kayıt dışı ekonomi de ortalama oran ise, Latin Amerika’da %41.2, Doğu Asya ve Pasifik ülkelerinde %32.3, Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinde %28, Avrupa ve Orta Asya ülkelerinde %38.5, Sahra Altı Afrika’ sında ise %40.8, Güney Asya ülkelerinde

%33.2 düzeyine gerçekleşmiştir. 162 ülkenin ortalama kayıt dışı ekonomi ortalaması ise 1999 yılı için %34 iken 2007 yılında bu oran %31' e düşmüştür.

Yapılan farklı araştırmalar, dünya üzerinde kayıt dışı ekonominin boyutlarının artış eğiliminde olduğunu göstermektedir. Gelişmekte olan ülke ekonomileri ve geçiş ülkelerinde artan kayıt dışı ekonominin boyutu, resmi GSMH' yı arttırmaktadır. Gelişmiş ülke ekonomileri için durum tam tersi bir sonuç ortaya çıkarmaktadır, kayıt dışı ekonominin boyutunun artması ile resmi ekonominin boyutu azalmaktadır.

2. Gelişmiş Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonomiyi Hesaplamaya Yönelik Çalışmalar

Kayıt dışı ekonomi olgusu az gelişmiş ülke ekonomileri veya gelişmekte olan ülke ekonomileri için değil aynı zamanda gelişmiş ülkeler içinde bir sorun teşkil etmektedir. Gelişmiş ülke ekonomileri içinde de resmi GSYH rakamlarının daha düşük bir yüzdesinde olmasına karşılık bir kayıt dışı ekonomi onlarda da görülmektedir. Gelişmiş ülkeler arasında kayıt dışı ekonomi rakamlarını hesaplamaya yönelik yapılan çalışmalar ise; OECD üyesi ülkeler, Avrupa Birliğine üye olan ülkeler, Avrupalı olmayan OECD ülkeleri arasında ve Avrupa Birliğine üye olmayan ülkeler arasında yapılan çalışmalar olarak ayrılmıştır.

Schneider, OECD üyesi ülkeler arasında 1960/2005 yılları arasını kapsayan kayıt dışı ekonominin boyutları hakkındaki çalışması aşağıda verilmiştir. Tablo değerlendirildiğinde ise, 1960 yılı içerisinde ortalama %4.2 olan kayıt dışı ekonominin boyutu 1999/2000 yıllarına kadar gelen dönem içerisinde sürekli bir artış trendinde olmasına rağmen bu dönem içerisinde %16.8 değeri ile zirve noktasını görmüştür ve bundan sonra da bu rakam düzenli olarak bir azalış sürecinde olmuştur. 1960/1978 yılları arasında geçen 20 yıllık döneme bakıldığında OECD ülkeleri arasında kayıt dışı ekonominin boyutunun ortalama olarak %111' den daha fazla bir artış göstermiştir. OECD ülkeleri arasında 1960/2005 dönemi arasındaki ortalama rakamlarına bakıldığında en düşük ortalamaya sahip olan ülke İsviçre, en yüksek ortalamaya sahip olan ülke ise Yunanistan olarak görülmektedir.

Çizelge 5. 1960/2005 Dönemi OECD Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi Tahminleri (%)

Ülkeler/Yıl ar	196 0	1978	1989 /90	1990/9 3	1994/9 5	1996/9 7	1999/0 0	2000/0 1	2002/0 3	2003/0 4	2004/0 5
İsveç	5.4	13.2	15.8	17.0	18.6	19.5	19.2	19.1	18.3	17.9	17.5
Belçika	4.7	12.1	19.3	20.8	21.5	22.2	22.2	22.0	21.0	20.5	20.1
Danimarka	3.7	11.8	10.8	15.0	17.8	18.2	18.0	17.9	17.3	16.9	16.5
İtalya	4.4	11.4	22.8	24.0	26.0	27.2	27.1	27.0	25.7	25.1	24.4
Hollanda	5.6	9.6	11.9	12.7	13.7	13.8	13.1	13.0	12.6	12.3	12.0
Fransa	5.0	9.4	9.0	13.8	14.5	14.8	15.2	15.0	14.5	14.2	13.8
Norveç	4.4	9.2	14.8	16.7	18.2	19.4	19.1	19.0	18.4	17.9	17.6
Avusturya	4.6	8.9	5.1	6.1	7.0	8.6	9.8	10.6	10.9	10.6	10.3
Kanada	5.1	8.7	12.8	13.5	14.8	14.9	16.0	15.0	15.2	14.8	14.3
Almanya	3.7	8.6	11.8	12.5	13.5	14.8	16.0	16.3	16.8	16.3	15.6
Amerika	6.4	8.3	6.7	8.2	9.2	8.8	8.7	8.7	8.4	8.3	8.2
İngiltere	4.6	8.0	9.6	11.2	12.5	13.0	12.7	12.5	12.2	12.1	12.0
Finlandiya	3.1	7.6	-	-	-	-	18.1	18.0	17.4	17.0	16.6
İrlanda	1.7	7.2	11.0	14.2	15.4	16.0	15.9	15.7	15.3	15.0	14.8
İspanya	2.6	6.5	16.1	17.3	22.4	23.0	22.7	22.5	22.0	21.6	21.3
İsviçre	1.1	4.3	6.7	6.9	6.7	8.7	8.6	9.4	9.4	9.2	9.0
Japonya	2.0	4.1	-	-	10.6	11.3	11.2	11.1	10.8	10.5	10.3
Yunanistan	-	-	-	27.2	29.6	30.1	28.7	28.5	28.2	27.9	27.6
Avustralya	-	-	10.1	13.0	13.8	13.9	14.3	14.1	13.5	12.8	12.6
Y.Zelanda	-	-	9.2	9.0	11.3	-	12.8	12.6	12.3	12.0	11.7
Portekiz	-	-	-	15.6	21.1	22.8	22.7	22.5	21.9	21.4	21.2
Ortalama(%)	4.2	8.8	12.0	14.5	16.0	16.8	16.8	16.7	16.2	15.8	15.6

Kaynak: Schneider, 2000, 2004, 2005.

3. Avrupa Birliği Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu

Schneider, 2015 yılında yaptığı çalışma sonucunda 2003-2015 yılları arasında kapsayan süre içerisinde AB ülkeleri arasında kayıt dışı ekonominin ulaştığı boyutlar aşağıdaki tabloda verilmiştir. 28 Avrupa Birliği üye ülkesine bakıldığında 2003 yılında ortalama kayıt dışı ekonomi rakamı %22.6 olarak gerçekleşirken 2008 yılındaki GSYH rakamlarında bu oran %19.6 ya düşmüştür. Küresel krizin yaşandığı 2009 yılında ise hafif bir yükseliş ile %20.1'e yükselmiştir. 2013 yılında %18.8, 2014 yılında %18.6 ve 2015 yılı sonunda ise %18.3 olarak hesaplanmıştır.

28 Avrupa Birliğine üye olan ülkenin içerisinde 21 ülkenin kayıt dışı ekonomi rakamlarının azalacağı 1 üyenin sabit kalacağı ve 6 ülkede ise kayıt dışı ekonominin artacağı beklenmektedir. Kayıt dışı ekonominin azalma eğilimi göstereceği 21 AB ülkesi ise, Hırvatistan, Bulgaristan, Danimarka, Çek

Cumhuriyeti, Finlandiya, Estonya, İrlanda Yunanistan, Letonya, İtalya, Hollanda, Litvanya, Portekiz, Polonya, Slovenya, Romanya, İspanya, Güney Kıbrıs, İsveç, Slovakya ve Birleşik Krallıktır. Kayıt dışı ekonomi rakamlarının, Belçika, Avusturya, Macaristan, Fransa, Lüksemburg ve Malta’ da artacağı, Almanya da ise aynı seviyede kalacağı tahmin edilmektedir. (Erdinç, 2016: 114).

Kayıt dışı ekonominin 2014 GSYH rakamlarına oranı ile, 2015 GSYH rakamlarının oranına baktığımız zaman ise en büyük artışın %10.8’ den %12.3’ e artışla Fransa’ da gerçekleştiği görülmüştür. En ciddi düşüş ise 2014 GSYH rakamlarına oranı ile, 2015 GSYH rakamlarının oranına baktığımız da %27.1’den %25.8’ düşen Litvanya da görülmüştür.

Çizelge 6. 2003-2015 Yılları Arasında 28 Avrupa Birliği Ülkesinin Kayıt Dışı Ekonomi Boyutu (GSYH%)

ÜLKE/YIL	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Avusturya	10.8	11.0	10.3	9.7	9.4	8.1	8.5	8.2	7.9	7.6	7.5	7.8	8.2
Belçika	21.4	20.7	20.1	19.2	18.3	17.5	17.8	17.4	17.1	16.8	16.4	16.1	16.2
Bulgaristan	35.9	35.3	34.4	34.0	32.7	32.1	32.5	32.6	32.3	31.9	31.2	31.0	30.6
Hırvatistan	32.3	32.3	31.5	31.2	30.4	29.6	30.1	29.8	29.5	29.0	28.4	28.0	27.7
Çek Cumhuriyeti	19.5	19.1	18.5	18.1	17.0	16.6	16.9	16.7	16.4	16.0	15.5	15.3	15.1
Danimarka	17.4	17.1	16.5	15.4	14.8	13.9	14.3	14.0	13.8	13.4	13.0	12.8	12.0
Estonya	30.7	30.8	30.2	29.6	29.5	29.0	29.6	29.3	28.6	28.2	27.6	27.1	16.2
Finlandiya	17.6	17.2	16.6	15.3	14.5	13.8	14.2	14.0	13.7	13.3	13.0	12.9	12.4
Fransa	14.7	14.3	13.8	12.4	11.8	11.1	11.6	11.3	11.0	10.8	9.9	10.8	12.3
Almanya	17.1	16.1	15.4	15.0	14.7	14.2	14.6	13.9	13.2	12.9	14.2	12.2	12.2
Yunanistan	28.2	28.1	27.6	26.2	25.1	24.3	25.0	25.4	24.3	24.0	23.6	23.3	22.4
Macaristan	25.0	24.7	24.5	24.4	23.7	23.0	23.5	23.3	22.8	22.5	22.1	21.6	21.9
İrlanda	15.4	15.2	14.8	13.4	12.7	12.2	13.1	13.0	12.8	12.7	12.2	11.8	11.3
İtalya	26.1	25.2	24.4	23.2	22.3	21.4	22.0	21.8	21.2	21.6	21.1	20.8	20.6
Letonya	30.4	30.0	29.5	29.0	27.5	26.5	27.1	27.3	26.5	26.1	25.5	24.7	23.6
Litvanya	32.0	31.7	31.1	30.6	29.7	29.1	29.6	29.7	29.0	28.5	28.0	27.1	25.8
Lüksemburg	9.8	9.8	9.9	10.0	9.4	8.5	8.8	8.4	8.2	8.2	8.0	8.1	8.3
Malta	26.7	26.7	26.9	27.2	26.4	25.8	25.9	26.0	25.8	25.3	24.3	24.0	24.3
Hollanda	12.7	12.5	12.0	10.9	10.1	9.6	10.2	10.0	9.8	9.5	9.1	9.2	9.0
Polonya	27.7	27.4	27.1	26.8	26.0	25.3	25.9	25.4	25.0	24.4	23.8	23.5	23.3
Portekiz	22.2	21.7	21.2	20.1	19.2	18.7	19.5	19.2	19.4	19.4	19.0	18.7	17.6
Romanya	33.6	32.5	32.2	31.4	30.2	29.4	29.4	29.8	29.6	29.1	28.4	28.1	28.0
Slovenya	26.7	26.5	26.0	25.8	24.7	24.0	24.6	24.3	24.1	23.6	23.1	23.5	23.3
Güney Kıbrıs	28.7	28.3	28.1	27.9	26.5	26.0	26.5	26.2	26.0	25.6	25.2	25.7	24.8
İspanya	22.2	21.9	21.3	20.2	19.3	18.4	19.5	19.4	19.2	19.2	18.6	18.5	18.2
Slovakya	18.4	18.2	17.6	17.3	16.8	16.0	16.8	16.4	16.0	15.5	15.0	14.6	14.1
İsveç	18.6	18.1	17.5	16.2	15.6	14.9	15.4	15.0	14.7	14.3	13.9	13.6	12.3
Birleşik Krallık	12.2	12.3	12.0	11.1	10.6	10.1	10.9	10.7	10.5	10.1	9.7	9.6	9.4
28 Ülkeleri Ortalaması	22.6	22.3	21.8	21.1	20.3	19.6	20.1	19.9	19.6	19.3	18.8	18.6	18.3

Kaynak: Schnedier, F. (2015), Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries fram 2003 to 2015

Gelişmiş ülkelerde yapılan denetimlerin sıkı ve kalitesinin yüksek olması, cezai yaptırımların etkin ve verimli bir şekilde uygulanması kültürel düzeyleri yüksek bir seviyede olan vergi mükelleflerinin varlığının fazla olmasıyla gelişmekte olan ülkeler klasmanına nazaran kayıt dışı ekonominin boyutları daha düşük bir seviyede bulunmaktadır. (Sugözü, 2010:168).

Schindler (2015), 2015 yılında 5 büyük ülke içerisinde yapmış olduğu bir araştırmanın sonucuna göre, aşağıdaki tabloda görüleceği üzere 2003-2008 yılları arasında kayıt dışı ekonomi rakamları düşme eğiliminde seyrederken 2009 yılında hafif bir yükselişin ardından tekrar eski seviyesine gelmiştir. Kanada, Yeni Zelanda ve ABD ekonomileri sürekli bir azalış içerisindedir. 2015 yılındaki ortalama rakamlara bakıldığında ise %8.6 olduğu görülmektedir.

Çizelge 7. 2003-2015 Yılları Arasında Seçilmiş Beş Büyük Ülkede Kayıt Dışı Ekonomi (GSYH%)

Ülke- Yıl	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Avustralya	13,7	13,2	12,6	11,4	11,7	10,6	10,9	10,3	10,1	9,8	9,4	10,2	10,3
Kanada	15,3	15,1	14,3	13,2	12,6	12,0	12,6	12,2	11,9	11,5	10,8	10,4	10,3
Japonya	11,0	10,7	10,3	9,4	9,0	8,8	9,5	9,2	9,0	8,8	8,1	8,2	8,4
Y.Zelanda	12,3	12,2	11,7	10,4	9,8	9,4	9,9	9,6	9,3	8,8	8,0	7,8	8,0
ABD	8,5	8,4	8,2	7,5	7,2	7,0	7,6	7,2	7,0	7,0	6,6	6,3	5,9
Ortalama	12,2	11,9	11,4	10,4	10,1	9,6	10,1	9,7	9,5	9,2	8,6	8,6	8,6

Kaynak:Schneider, F. (2015), Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2015: Different Developments, 2015,7

4. Geçiş Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi

1990' lı yılların başında dağılan Sovyetler Birliği' nin arkasından orta doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliğinin içinde olan ülkeleri derinden etkileyen politik ve ekonomik bir süreç de başlamış oluyordu. Sovyetler Birliğinin ardından bağımsızlığını ilan eden ülkelere bu süreç içerisinde "geçiş ekonomileri" olarak adlandırılmıştır. Bu sistem içerisindeki ülkenin sahip olduğu üretim araçlarının yönetimini yapan kamu kesimi ve üretim kısmındaki kararları alan "nomenklatura" olarak adlandırılan ve içlerinde Sovyet elitleri, bürokratlar, parti hiyerarşisi ve yöneticilerin de arasında bulunduğu belirli bir kesim tarafından kararların alındığı merkezci bir ekosistemdir. (Turan, 2007, s.122-123)

Geçiş ülkelerinin içerisinde eski Sovyetler Birliğinin içinde bulunan ülkeleri ve Doğu ve Merkez Avrupa ülkeleri yer almaktadır. Bu ülkeler arasında; Orta ve

Doğu Avrupa Ülkeleri; Bulgaristan, Arnavutluk, Çek Cumhuriyeti, Hırvatistan, Slovakya Cumhuriyeti, Macaristan, Makedonya, Romanya ve Slovenya yer almaktadır. Baltık Cumhuriyetleri; Estonya, Litvanya ve Letonya bulunmaktadır. Eski Sovyetler Cumhuriyetinde ise; Moldova, Gürcistan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Azerbaycan, Özbekistan, Tacikistan, Ukrayna, Kazakistan ve Türkmenistan yer almaktadır.

Geçiş ülkeleri içerisinde ise kayıt dışı ekonomiye bakış açılarında farklılıklar vardır. Bu görüşlerin en önde geleni ise; kayıtlı ekonominin büyümesinin mafya ve benzeri farklı örgütlerin ekonomik faaliyetlerinin sonucunda negatif sosyal sermayeyi ve geniş oranda bir vergiden kaçınma durumunu öne çıkaran kayıt dışı ekonomi tarafından engel teşkil etmektedir. Bu görüşe sahip olanlar ise Rusya gibi kozmopolit ülkeler tarafından benimsenmektedir.

Bir diğer farklı görüş ise; kamu kesimi tarafından gösterilen eksik ve zayıf performanslardır. Düşük performans içerisinde yer alan girişimciler bu yolla kayıt dışı ekonomiye itilmektedir. Geçiş ülkelerinde yaşanan vergi sistemi içerisinde ki karışıklıklar, rüşvetin yolsuzluğun toplum içerisinde yaygın olması kayıt dışı ekonominin boyutunu arttıran unsulardan bazılarıdır. (Yazıcı, 2009:122)

Aşağıdaki tabloda Schneider(2007), tarafından yapılan bir araştırmanın sonunda geçiş ülkelerinin içinde kayıt dışı ekonominin boyutları belirlenmeye çalışılmıştır. Geçiş ülkeleri arasında ise kayıt dışı ekonominin en yaygın olduğu ülkeler de; Ukrayna, Azerbaycan ve Gürcistan' dır. En az orana sahip olan ülkeler ise; Slovakya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan içinde bulunmaktadır.

Çizelge 8. Geçiş Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu

Ülkeler	GSYH Yüzdesi Olarak Kayıt Dışı Ekonomi (DYMIMIC ve Para Talebi Yaklaşımlarından Elde Edilmiştir)				
	1999/00	2001/02	2002/03	2003/04	2004/05
Arnavutluk	33.4	34.6	35.3	35.0	34.3
Ermenistan	46.3	47.8	49.1	48.4	47.6
Azerbaycan	60.6	61.1	61.3	60.8	59.4
B. Rusya	48.1	49.3	50.4	50.5	50.8
Bosna Hersek	34.1	35.4	36.7	36.2	35.3
Bulgaristan	36.9	37.1	38.3	37.4	36.5
Hırvatistan	33.4	34.2	35.4	34.7	34.1
Çek Cumhuriyeti	19.1	19.6	20.1	19.2	18.3
Estonya	38.4	39.2	40.1	39.1	38.2
Gürcistan	67.3	67.6	68.0	67.3	66.4
Macaristan	25.1	25.7	26.2	25.3	24.3
Kazakistan	43.2	44.1	45.2	45.4	44.6
Kırgızistan	39.8	40.3	41.2	41.4	40.6
Letonya	39.9	40.7	41.3	40.4	39.4
Litvanya	30.3	31.4	32.6	31.3	30.2
Makedonya	34.1	35.1	36.3	36.8	36.9
Moldovya	45.1	47.3	49.4	49.5	49.1
Polonya	27.6	28.2	28.9	28.2	27.3
Romanya	34.4	36.1	37.4	36.2	35.4
Rusya	46.1	47.5	48.7	48.2	47.3
Sırbistan	36.4	37.3	39.1	38.2	37.3
Slovakya	18.9	19.3	20.2	19.1	18.2
Slovenya	27.1	28.3	29.4	28.2	27.3
Ukrayna	52.2	53.6	54.7	54.9	55.3
Özbekistan	34.1	35.7	37.2	36.3	35.4
Ağırlıksız Ortalama	38.1	39.1	40.1	39.5	38.8

Kaynak: Yazıcı, Ayla (2009). Kayıt Dışı Ekonomi ve Geçiş Ülkeleri, SÜ İBBF Dergisi, 106-130

2.1.5 Afrika Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi

Gelişmekte olan ülkeler arasında otuz yedi Afrika Ülkesi, yirmi bir Merkez ve Güney Amerika ülkesi ve yirmi sekiz Asya Ülkesi ile birlikte toplam da seksen altı ülke bulunmaktadır.

Schneider(2005), tarafından yapılan ve otuz yedi Afrika Ülkesini içerisinde bulundan çalışma sonunda Afrika Ülkelerinin Kayıt dışı ekonomi rakamlarını 1999-2003 yılları arasında tespit etmeye çalışmıştır. Bu çalışma sonunda ortaya çıkan rakamlara göre en yüksek kayıt dışı ekonomi rakamına sahip olan ülke %63.2' lik oranıyla birlikte Zimbabve olmuştur. En düşük rakama ise %29.5 ile sahip olan ülke ise Güney Afrika' dır. Bu grup içerisinde yapılan değerlendirme

sonucunda otuz yedi Afrika Ülkesinin 1999/2000 yılları arasında ki ortalaması %41.3 iken 2002/2003 yılında ise bu rakam %43.2' ye yükselmiştir.

Tablo 1 Afrika Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi Tahminleri (%)

NO	Ülke Adı Afrika Ülkeleri	Kayıt Dışı Ekonomi Büyüklükleri (%)		
		1999/2000	2001/2002	2002/2003
1	Zimbabve	59.4	61.0	63.2
2	Tanzanya	58.3	59.4	60.2
3	Nijerya	57.9	58.6	59.4
4	Zambiya	48.9	49.7	50.8
5	Kongo Cum.	48.2	49.1	50.1
6	Kongo Dem.Rep	48.0	48.8	49.7
7	Benin	47.3	48.2	49.1
8	Çad	46.2	47.1	48.0
9	Senegal	45.1	46.8	47.5
10	Orta Afrika Cum.	44.3	45.4	46.1
11	Uganda	43.1	44.6	45.4
12	Angola	43.2	44.1	45.2
13	Cote d'Ivoire	43.2	44.3	45.2
14	Mali	42.3	43.9	44.7
15	Sierra Leone	41.7	42.8	43.9
16	Nijer	41.9	42.6	43.8
17	Gana	41.9	42.7	43.6
18	Burkina Faso	41.4	42.6	43.3
19	Mozambik	40.3	41.3	42.4
20	Ruanda	40.3	41.4	42.2
21	Etiyopya	40.3	41.4	42.1
22	Malawi	40.3	41.2	42.1
23	Madagaskar	39.6	40.4	41.6
24	Gine	39.6	40.8	41.3
25	Togo	35.1	39.2	40.4
26	Tunus	38.4	39.1	39.9
27	Burundi	36.9	37.6	38.7
28	Moritanya	36.1	37.2	38.0
29	Fas	36.4	37.1	37.9
30	Mısır	35.1	36.0	36.9
31	Kenya	34.3	35.1	36.0
32	Cezayir	34.1	35.0	35.6
33	Kamerun	32.8	33.7	34.9
34	Botsvana	33.4	33.9	34.6
35	Namibia	31.4	32.6	33.4
36	Lesotho	31.3	32.4	33.3
37	Güney Afrika	28.4	29.1	29.5
	Ortalama	41.3	42.3	43.2

Kaynak: Schneider, F.(2005), Shadow Economies Around the World: What do We Really Know?, European Journal of Political Economy, 21, 598-642

5. Asya Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi

Schneider(2005) tarafından yapılan çalışma sonucunda Asya ülkelerine ait kayıt dışı ekonomi rakamlarını 1999-2003 yılları arasında tespit etmeye çalışmıştır. Asya ülkelerine ait kayıt dışı ekonominin boyutunu 1999/2000 yılları

için %28.5, 2001/2002 yılları için %29.5 ve 2002/2003 yılları içinde %30.4 olarak tespit etmiştir. 1999 yılından 2003 yılına kadar olan süre içerisinde ki kayıt dışı ekonomi boyutu %1.9 artış göstermiştir. Bu grup içerisinde yer alan ülkeler içerisinde en yüksek kayıt dışı ekonomi boyutuna sahip olan ülke %54.1 ile Tayland olmuştur ve en düşük kayıt dışı ekonomi boyutuna ise %13.7 ile Singapur sahip olmuştur. Türkiye ise bu süreç içerisinde sırasıyla %32.1, %33.2 ve %34.3' lük kayıt dışı ekonomi rakamları ile bu liste içerisinde ki ortalama nın üstünde yer almıştır. Ortalama rakamları ile birlikte onuncu sırada bulunmaktadır.

Çizelge 9. Asya Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi Tahminleri (%)

NO	Ülke Adı	Kayıt Dışı Ekonomi Büyüklükleri(%)		
		1999/2000	2001/2002	2002/2003
1	Tayland	52.6	53.4	54.1
2	Cambodia	50.1	51.3	52.4
3	Sri Lanka	44.6	45.9	47.2
4	Filipinler	43.4	44.5	45.6
5	Nepal	38.4	39.7	40.8
6	Pakistan	36.8	37.9	38.7
7	Papua Yeni Gine	36.1	37.3	38.6
8	Bangladeş	35.6	36.5	37.7
9	Lübnan	34.1	35.6	36.2
10	Türkiye	32.1	33.2	34.3
11	Malezya	31.1	31.6	32.2
12	Bhutan	29.4	30.5	31.7
13	Yemen	27.4	28.4	29.1
14	Kore	27.5	28.1	28.8
15	Birleşik Arap	26.4	27.1	27.8
16	Tayvan	25.4	26.6	27.7
17	Hindistan	23.1	24.2	25.6
18	İsrail	21.9	22.8	23.9
19	Endonezya	19.4	21.8	22.9
20	Ürdün	19.4	20.5	21.6
21	Kuveyt	20.1	20.7	21.6
22	Suriye	19.3	20.4	21.6
23	Moğolistan	18.4	19.6	20.4
24	İran	18.9	19.4	19.9
25	Umman	18.9	19.4	19.8
26	Suudi Arabistan	18.4	19.1	19.7
27	Çin	16.6	17.1	17.2
28	Singapur	13.1	13.4	13.7
	Ortalama	28.5	29.5	30.4

Kaynak: Kırıcı, N. (2006). Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini: Ekonometrik Bir Yaklaşım, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

2.1.7 Orta ve Güney Asya Amerika

Schneider(2012) tarafından yapılan çalışma sonucunda Orta ve Güney Amerika ülkelerinin 1999-2007 yılları arasındaki kayıt dışı ekonominin ulaştığı boyut tespit edilmeye çalışılmıştır. Orta ve Güney Amerika ülkelerinde 1999 yılında %42.2 lik bir kayıt dışı ekonomi rakamına ulaşılmıştır. Bu rakam 2007 yılına gelindiğinde %37.2' ye gerilemiştir ve çalışma sonuçlarına göre 7 yıllık süre içerisinde kayıt dışı ekonomi ortalaması %5 azalmıştır. Orta ve Güney Amerika ülkeleri içerisinde en yüksek kayıt dışı ekonomi rakamı ise %66.06" lık oranı ile Bolivya sahip olmuştur. En düşük kayıt dışı ekonomi rakamı ise %19.2" lik ortalaması ile Şili olmuştur.

Çizelge 10. 1999-2017 Yılları Arasında Orta ve Güney Amerika Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi Boyutları

Yıl/ Ülke	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Arjantin	25.2	25.4	26.1	27.6	26.4	25.5	24.7	23.8	23.0
Bolivya	67.0	67.1	67.6	67.7	67.7	66.9	64.3	62.8	63.5
Brezilya	40.8	39.8	39.9	39.9	39.6	38.6	38.4	37.8	36.6
Ekvator	34.2	34.4	33.7	33.3	32.8	31.6	30.8	30.4	30.4
Guatemala	51.6	51.5	51.6	51.2	50.7	50.5	50.2	50.2	49.0
Honduras	50.3	49.6	49.7	49.6	48.9	48.3	47.3	46.1	45.1
Kolombiya	39.4	39.1	38.9	38.9	37.9	37.1	36.1	35.1	33.5
Kosta Rika	26.1	26.2	26.4	26.4	26.1	25.9	25.6	25.0	24.0
Meksika	30.8	30.1	30.3	30.4	30.5	30.1	29.9	29.2	28.8
Panama	64.8	64.1	64.7	65.1	64.4	63.5	61.7	60.0	-
Paraguay	38.0	39.8	39.7	40.1	39.1	38.3	38.2	37.4	-
Peru	60.1	59.9	60.2	59.1	58.6	57.9	57.2	55.7	53.7
Şili	19.9	19.8	19.6	19.6	19.4	19.1	18.9	18.7	18.5
Uruguay	50.5	51.1	51.7	54.0	53.6	51.1	49.2	48.5	46.1
Venezüella	33.8	33.6	33.5	35.5	36.9	34.9	33.5	32.0	30.9
Ortalama	42.2	42.1	42.2	42.6	42.2	41.3	40.4	39.5	37.2

Kaynak: Schneider, F.(2012). The Shadow Economy and Work in the Shadow Economy: What Do We(Not) Know? Institute of The Study of Labor Discussion Paper Series No: 6423, s.61-64

B. Seçilmiş Dünya Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye İle Karşılaştırılması

Geçmiş dönemlerde ve hala günümüzde Kayıt dışı ekonomi sorunu sadece Türkiye ile sınırlı kalmayan dünya üzerindeki ülkelerin hepsinde bulunan bir sorundur ve bütün ülkeler bu sorunu çözebilmek için kendi ekonomik sistemine uyan çözümler getirmeye çalışmaktadır. Yapmış olduğumuz çalışmanın bu bölümünde ekonomik gelişmişlik seviyeleri göz önünde bulundurularak üç farklı

ülkenin kayıt dışı ekonomi rakamları ile bu süreç içerisinde Türkiye' nin kayıt dışı ekonominin boyutları karşılaştırılarak ele alınmaya çalışılacaktır.

Bu ülkelerden ilki Dünya bankası sınıflandırması arasında yüksek gelirli 'high income' ülkeler seviyesinde bulunan ve dünya ekonomileri arasında gelişmişlik seviyesi üst sıralarda bulunan Almanya' dır. Diğer iki ülke ise yine Dünya Bankası sınıflandırmasın göre yüksek gelir ' High Income' seviyesinde olan Şili' dir. Son ülke ise 1991 yılında SSCB' den ayrılarak bağımsızlığını ilan eden ve geçiş ekonomileri arasında bulunan Azerbaycan' dır.

1. Almanya

Almanya, dünya ekonomileri içerisindeki en büyük ekonomilerden bir tanesidir ve gelişmiş ülkeler arasında yer almaktadır.

Almanya, dolar kuru üzerinden yapılan hesaplamalar sonucunda dünyanın en büyük dördüncü ekonomisi olarak görülmektedir. Avrupa Birliği içerisinde en büyük ulusal ekonomik büyüklüğe sahip olan ülke, dünya üzerinde nominal GSYH' ya göre dördüncü, ve SAGP GSYH bazında ise beşinci büyüklüğe sahiptir. 2017 yılı sonunda Almanya IMF verilerine göre Euro bölgesi içerisindeki ekonomik büyüklüğün tek başına %28' ini oluşturmaktadır. Almanya ayrıca Euro bölgesi ile birlikte Avrupa Birliğinin kurucu üyeleri arasında yer almaktadır.

Dünya bankası verilerine göre 2018 yılı sonunda Almanya ekonomisinin GSYH' sı 3.95 trilyon dolardır. 2018 yılı enflasyon oranı %1.9, işsizlik oranı ise %3.4' tür. Ayrıca 2018 yılı sonunda nüfusu 82.905.782' dir.(<https://data.worldbank.org/country/germany>)

Almanya ekonomisinin ana güç faktörü ise yüksek ihracat rakamlarıdır. Almanya 2016 yılı sonunda mal ve hizmet ihracatı sonunda 1.21 trilyon Euro(1.27 trilyon dolar) geliri ile birlikte dünyanın en büyük üçüncü ihracat ekonomisi olmuştur.

Sanayileşmiş ülke ekonomileri içerisinde kayıt dışı ekonominin boyutlarını belirleyen çeşitli faktörler vardır. Bu faktörler ise (Enste, 2015:5):

- Kamu kurumlarına duyulan saygı ve güven duygusu,

- Kayıtlı ekonomi içerisindeki işgücü alanında yapılan düzenlemelerin sıklığı, erken emeklilik ile birlikte işsizliğin artış göstermesi, kanunlar tarafından yasaklanmış işlere ayrılan zamanın artması,
- Vergi ve sosyal güvenlik primleri,
- Düşük bir seviyede olan vergi ahlaki sonucunda düşük bir seviyede oluşan yoksulluk ile birlikte kamu kurumları içerisinde ki kalitenin zaman içerisinde azalması.

Gelir vergisi ülke içerisindeki vergi adaletinin sağlanmasında en önemli araç olarak görülmektedir. Gelir vergisi oranları mükelleflerin ödeme gücüne bağlı olarak artan oranlı bir vergi tarifesi ile kamu kesimine imkan sağlamaktadır ve vergi adaletinin sağlanmasında en etkili araçlardan bir tanesidir. Gelir dağılımının düzenlenmesinde etkili olan gelir vergisi rakamlarının 1980-2017 arasındaki rakamları Türkiye, Almanya ve OECD ülkelerinin ortalamaları olmak üzere aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Çizelge 11. Türkiye’ de Gelir Vergisinin Vergi Gelirleri İçindeki Payının Almanya ile Karşılaştırılması(%)

	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017
Türkiye	43.5	27.5	26.8	21.6	22.2	14.7	14.0	14.6	14.6	14.5
Almanya	29.6	28.7	27.6	27.5	25.3	23.1	24.3	26.6	26.6	27.2
OECD	31.3	29.8	28.6	25.0	24.6	23.2	22.9	24.1	23.8	-
Ort.										

Kaynak: OECD’’Tax on Personal Income’’, <https://data.oecd.org/tax/tax-on-personal-income.htm> (02.09.2020)

Tabloda görüldüğü üzere 1980 yılı içerisinde OECD ülkelerinin ortalamış %31.3 iken Türkiye de bu rakam bu ortalamanın üzerinde yer alarak %43.5 lik bir seviyede bulunmaktadır aynı dönemde Almanya’ nın ortalaması %29.6 olarak OECD ülkelerindeki ortalamaya çok yakın bir seviyede bulunmaktadır.

1980-2017 yılları arasında Türkiye’ nin gelir vergisi içerisindeki vergi gelirlerinin rakamları incelendiğinde 1980 yılında çok yüksek bir oran bulunmasına rağmen 1985 yılına gelindiğinde ciddi bir düşüş içerisinde geçerek %27.5’ e gerilemiştir. Bu düşüş sürekli olarak devam ederek 2017 yılına kadar devam etmiştir ve 1980 yılında %43.5 olan rakam 2017 yılında %14.5 gibi bir rakama gerilemiştir.

1980-2017 yılları arasında Almanya' nın rakamları incelendiği zaman Almanya' nın gelir vergisinin vergi gelirleri içerisindeki payında ciddi bir değişiklik olmadığı görülmektedir. 1980 yılında %29.6' olan bu rakam 2005 yılına kadar yavaş yavaş düşerek %23.1 ile en düşük seviyesine ulaşmıştır ve tekrar yükselişe geçerek 2017 yılında %27.2 seviyesine gelmiştir.

OECD ülkelerinde ise düşüş yavaş yavaş devam etmektedir. 1980 yılında %31.3 olan ortalama rakam 2005 yılından itibaren % 23 seviyesinde dengelenmiş ve bu seviyede kalmaya devam etmiştir. OECD ülkeleri bu zaman dilimi içerisinde vergi gelirleri içerisinde gelir vergisinin ağırlığını azaltma yoluna gitmeyi tercih etmişlerdir.

Gelir vergisi rakamları hem ülke içerisinde gelir dağılımı adaletinin sağlanmasında etkili bir araçtır hem de kayıt dışı ekonomi ve kayıt dışı istihdam ile mücadele etmek açısından çok önemli bir araçtır. Ülke içerisinde artan oranlı bir vergi sistemi kurulduğu takdirde asgari ücret veya biraz daha üstünde maaş alan çalışanlardan daha az alınan vergi alınan üst rütbeli veya firma sahipleri gibi aylık gelirleri yüksük olan bireylerden daha fazla alınan bir vergi sistemi ile asgari ücretli korunmuş olacaktır. Ay sonunda elinde hem kendisinin hem de ailesinin geçimini sağlayabileceği bir gelir olacağı için 2. Bir işte kayıt dışı çalışmayacak bu durumda ülke içerisinde vergi gelirlerinin azalmasına hem de sigorta da primlerin artmasını sağlayacaktır.

Çizelge 12. Türkiye' de Kurumlar Vergisinin Vergi Gelirleri İçindeki Payının Almanya ile Karşılaştırılması(%)

	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017
Türkiye	4.1	9.5	6.7	6.7	7.3	7.1	7.3	5.7	6.5	6.8
Almanya	5.5	6.1	4.8	2.8	4.8	5.1	4.3	4.6	5.2	5.4
OECD	7.6	8.0	8.1	8.1	9.3	10.2	8.6	8.8	9.0	-
Ort.										

Kaynak: OECD, 'Tax on Corporate Profits', <https://data.oecd.org/tax/tax-on-corporate-profits.htm#indicator-chart> (02.09.2020)

Son yıllarda OECD ülkeleri içerisinde kurumlar vergisi alanında ciddi gelişmeler yaşanmaktadır. Ülkeler arasında mal ve hizmet ticaretinin artması ve yaygınlaşması ile birlikte ülkelerin kendi içerisinde kurumlar vergisi oranlarında etkilemeye başlamıştır ve vergi sistemi içerisinde ki konumunda belirli dönemler içerisinde değişikliklerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu değişiklikler

neticesinde kurumlar vergisinden elde edilen gelirlerin hem vergi gelirleri içerisindeki payında hem de GSYH içerisindeki payında değişiklikler meydana gelmiştir.

Yukarıdaki tabloda 1980-2017 yılları içerisinde Kurumlar vergisinin vergi gelirleri içerisindeki payını gösteren tablo yer almaktadır. Kurumlar vergisinin yıllar itibari ile gelişimine bakıldığında hem Türkiye’ de hem de Almanya’ da 1980 yılından 1985 yılına gelindiğinde ciddi bir artış görülmektedir. Bu artışa rağmen 1985-2017 yılları arasında bir düşüş olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye’ de 1980 yılında %4.1 olan bu oran 1985 yılına gelindiğinde %9.5 gibi bir orana hızlı ve ciddi bir şekilde gelmiştir. Bu ciddi artışın nedeni ise hem kurumlar vergisi oranının yükselmesi hem de peşin vergi uygulamasının bulunmasıdır. Türkiye’ de 1980 yılına kadar %25 olan kurumlar vergisi oranı 1980 yılı içerisinde %50 oranına yükseltilmiştir, 1981 yılında %40’ a indirilen bu oran 1986 yılı içerisinde tekrar bir düzenleme yapılarak %46’ ya çıkarılmıştır. Türkiye’ nin kurumları vergisi gelirinin vergi gelirleri içerisindeki payı 1990-2017 yılları arasında ciddi bir değişiklik göstermeyerek %6 seviyelerinde dengeli bir seyir izlemiştir.

Almanya’nın yıllar içerisindeki seyrine bakıldığında ciddi bir değişiklik fazla görülmemektedir. 1980 yılında %5.5 olan rakam 1995 yılında %2.8 gibi bir düşüş yaşamasına rağmen dengeli bir seyir izlemiştir. Yıllar içerisinde iniş çıkışlar olmasına rağmen 1980 yılı ile 2017 yıllarına bakıldığında neredeyse aynı olduğu görülmektedir.

Çizelge 13. Türkiye ve Almanya’ nın Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Payı(1990-2017)(%)

		1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017
Türkiye	Dolaylı V.	34.7	42.7	51.6	63.5	63.4	62.4	61.2	61.4
	Dolaysız V.	65.3	57.3	48.4	36.5	36.6	37.6	38.8	38.6
Almanya	Dolaylı V.	42.7	45.8	46.0	48.3	48.4	44.5	43.4	42.2
	Dolaysız V.	57.3	54.2	54.0	51.7	51.6	55.5	56.6	57.8
OECD ORT.	Dolaylı V.	32.2	34.2	31.9	34.2	35.7	33.5	33.5	-
	Dolaysız V.	67.8	65.8	68.1	65.8	64.3	66.5	66.5	-

Kaynak:OECD, <https://stats.oecd.org/> (02.09.2020).

Bir ülke içerisinde vergi yükünün adil ve doğru bir şekilde dağılımının sağlanıp sağlanmadığına ülke sistemi içerisindeki dolaylı ve dolaysız vergi gelirlerinin yüzdelik karşılığının ele alınıp bakılması gerekmektedir.(Armağan, 2007:239) Ülkelerin ekonomik gelişmişlik seviyelerine bağlı olarak başlangıçta dolaylı vergi gelirleri fazla olmaktadır. Kurumsallaşma, sanayileşme ve kişi başına düşen gelirin artış göstermesi ile birlikte vergi kapasitesinin çeşitlenmesi sonucu vergi sistemleri içerisinde dolaysız vergi gelirlerinin fazla olduğu; gelişmekte olan ülke ekonomilerinin vergi sistemleri içerisinde dolaylı vergilerin fazla olduğu söylenebilir.

Yukarıdaki tabloda Türkiye, Almanya ve OECD ülkelerinin 1990-2017 yılları arasında vergi gelirleri arasında yer alan dolaylı ve dolaysız vergilerin yüzdelik karşılığı bulunmaktadır. 1990 yılı içerisinde Türkiye’ de 1990 yılında %65.3, dolaylı vergilerin oranı ise %34.7 olarak tespit edilmiştir. 2000 yılından itibaren Türkiye’ nin vergi gelirleri içerisinde dolaylı vergilerin oranı artış içerisinde yer alırken dolaysız vergilerin oranı ise düzenli olarak düşüş içerisinde olmuştur. Türkiye’ nin vergi sistemi içerisinde yaşanan temel sıkıntı dolaylı vergi oranlarının yüksek bir seviyede yer alması değil dolaysız vergi gelirlerinin yeterli bir düzeyde bulunmamasıdır.

Dolaylı vergi gelirlerinin ağırlıkta olduğu bir vergi sisteminin adil olmadığı bilinen bir gerçektir ancak dolaysız vergi gelirlerinin de kendi içerisinde “vergi tasarımı” yapılmazsa bu vergi çeşidi de adalet bir hal alabilir.

Gelir ve kurumlar vergisi gibi dolaysız vergi gelirlerinin vergi sistemi içerisindeki oranlarının düşürülmesi ve katma değer vergisinin(KDV) yürürlüğe girmesi ile dolaylı vergi gelirlerindeki artış hızlanmıştır. Örneğin , dolaysız gelir vergisi içerisinde yer alan gelir vergisi, kendi içerisindeki yapılanma veya vergi tasarımıyla dolaysız bir hale dönebilir.

Almanya’ da 1990-2010 yılları arasında dolaylı vergi gelirlerinin artış içerisinde olduğu dolaysız vergi gelirinin ise azalış da olduğu görülmektedir. 2010 yılından sonra dolaysız vergi gelirlerinin artış içerisinde olması dolaylı vergi gelirinin azaldığı görülmektedir. Almanya’ nın vergi gelirlerindeki dağılımının Türkiye’ deki vergi gelir dağılımından daha iyi olduğunu söylemek daha olasıdır.

Ülke içerisindeki vergi sisteminde dolaysız vergi gelirlerinin payının fazla olduğu bir vergi sistemi içerisinde zenginden düşük orta gelirli olan kesime doğru bir nevi transfer yaratılması ile birlikte gelir dağılımı adaletinin sağlanmasında özellik taşıdığı söylenebilir. Vergi sisteminde dolaylı vergilerin aldığı payın fazla olması ise ülke içerisindeki gelir dağılımı adaletsizliğini arttıran bir unsur olarak ön plana çıkacaktır.

Çizelge 14. Türkiye ve Almanya'nın Vergi ve Transfer Öncesi ve Sonrası Gini Katsayıları(2007-2016)

		Vergi ve Transfer Öncesi Gini Katsayıları									
		2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Türkiye	-	-	-	-	0,47	0,47	0,42	0,41	0,42	0,42	-
					(i)	(i)	(i)	(i)	(i)	(i)	
Almanya	-	0,49	0,49	0,49	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50
		Vergi ve Transfer Sonrası Gini Katsayıları									
		2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Türkiye	0,40	-	0,41	0,41	0,40	0,39	0,39	0,39	0,39	0,40	-
Almanya	0,29	0,28	0,28	0,28	0,29	0,28	0,29	0,29	0,28	0,29	-

Kaynak: OECD, 'Income Inequality', <https://data.oecd.org/inequality/income-inequality.htm> ; OECD, 'Income Distribution and Poverty', <https://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?datasetcode=IDD&lang=en> (02.09.2020)

*i: Vergi sonrası ve transfer öncesi değerler

Ülkelerin piyasa dağılımı sonucu ortaya çıkan gini katsayısı ile devletin vergi ve transfer mekanizmaları ile beraber gelir dağılımındaki adaleti sağlayabilmek için müdahalesi sonucu oluşan gini katsayısı rakamları aşağıda verilmiştir.

2011 verilerine bakıldığı zaman Türkiye'nin vergi ve transfer harcaması 0.47 iken Almanya'da bu rakam 0.50 olarak ortaya çıkmıştır. Vergi ve transfer harcamalarından sonra rakamlara bakıldığı zaman Türkiye'nin gini katsayısı 0.40'a, Almanya'nın ise 0.29'a gerilediği görülmektedir. Devletin yeniden dağıtım yolu ile yaptığı müdahale sonucunda Almanya Türkiye'den daha iyi bir performans göstererek gini katsayısını daha düşük bir seviyeye getirmeyi başarmıştır. Almanya'nın her iki koşulda da Türkiye'den daha iyi bir performans göstermesinin nedenleri olarak;

- Vergi sisteminin ülke içerisinde tam olarak benimsenmiş olması
- Vergi kanunlarının açık, şeffaf ve anlaşılabilir olması

- Bütçe Açığının daha az olması
- Ülke ekonomisinin sanayileşmeyi tamamlamış olması
- Mükelleflerin kaliteli ve denetim sıklığının fazla olduğu bir ülke olması gibi nedenler sayılabilir.

Aşağıdaki tabloda Türkiye ve Almanya' nın Kayıt dışı ekonominin tahmini boyutlarına yer verilmiştir.

Çizelge 15. Türkiye ve Almanya' nın Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini Büyüklüğü (2003-2015), (GSYH%)

Yıllar	Ülkeler	
	Türkiye	Almanya
2003	32.2	17.1
2004	31.5	16.1
2005	30.7	15.4
2006	30.4	15.0
2007	29.1	14.7
2008	28.4	14.2
2009	28.9	14.6
2010	28.3	13.9
2011	27.7	13.2
2012	27.2	12.9
2013	26.5	12.4
2014	27.2	12.2
2015	27.8	12.2
Ortalama	28.9	14.15

Kaynak: Schneider, F. (2015), Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2015: Different Developments,2015,7

Yukarıdaki tabloda Schneider tarafından yapılan ve 2003 yılından 2015 yılına kadar ki zaman diliminde Türkiye ve Almanya' nın kayıt dışı ekonomi tahmini rakamları verilmiştir. Tablo genel olarak incelendiği zaman Almanya ve Türkiye arasındaki kayıt dışı ekonomi rakamları arasında ciddi bir fark olduğu görülmektedir. 2003 yılında Türkiye' de %32.2 olan kayıt dışı ekonomi rakamı 2015 yılına gelindiğinde %28.9 olarak tahmin edilmiştir. İngiltere' de ise 2003 yılında %17.1 olan kayıt dışı ekonomi rakamı 2015 yılında %12.2 olarak tahmin edilmiş ve daha da azalmıştır. İki ülkenin kayıt dışı ekonomi rakamları arasındaki bu farkın en önemli nedeni ise gelişmişlik seviyeleri arasındaki farktır.

Kayıt dışı ekonomi ile mücadele eden tüm ülkeler yerel halkın desteği alınmalı ve ülkeye uygun bir vergi sistemi olmalıdır. Kayıt dışı ekonominin

boyutlarını azaltabilmek için uzun vadeli hedefler belirlenmeli ve bu hedeflere ulaşabilmek için stratejiler uygulanmalıdır. Bu uyumsuzluğun ortaya çıkmasındaki sebepler doğru bir analiz ile araştırılmalı, bunlara uygun eğitim ve seminerler verilmeli teşvik, yardım ve uygulamalar ile bu durumu destekleyici ek unsurlar bu stratejiler arasında mutlaka yer almalıdır. Ayrıca diğer ülkelerin hükümetleri ve hükümet dışında yer alan aracılara ve vergi sistemi içerisinde yer alan bütün kurum ve kuruluşlar arasındaki iletişim geliştirilmelidir. (Russel, 2010:13)

Gelişen teknoloji ile ortaya çıkan elektronik ödeme sistemlerinin yaygınlaşması ve yapılan her işlem sonrasında bir iz bırakması nedeniyle kayıt dışılığın azalmasını kolaylaştırıcı bir etken olma yolundadır. Şöyle ki, vergi ödemek istemeyen bir mükellef elektronik sistemde yaptığı işlemin elektronik ortamda hem bir iz bırakacağını bilir hem de ardında kayıt bıraktığından dolayı yakalanma riski daha fazla olacaktır bu da onun kayıt dışılığı terk etmesi için caydırıcı bir unsurdur. Avrupa Birliği ülkeleri arasında yapılan bir tahmine göre elektronik ödemelerin kullanımının, aslında bir ülke içerisindeki kayıt dışı ekonomi boyutu ile ülke içerisindeki elektronik ödemenin yaygınlaşması arasında güçlü bir ilişki olduğunu bizlere göstermiştir. Örneğin, Hollanda ve İngiltere’ de elektronik ödeme yöntemi yaygındır ve büyük miktarlara ulaşan ödemeler de bu yöntem ile gerçekleştirilmektedir. Bu ülkelerin her ikisi de, Romanya ve Bulgaristan gibi elektronik ödemelerin yaygın olmadığı ülkelere göre daha küçük boyutlarda kayıt dışı ekonomi rakamlarına sahiptirler. (Muller, 2013:64)

2. Şili

Şili ekonomisi serbest piyasa ekonomi modelini benimsemiştir. Siyasi ve ekonomik olarak istikrara sahip olan ülke, bütün dünya ülkeleri ile rekabete dayalı ve serbest ticaret anlayışı ile hareket etmektedir. Kendi bölgesi içerisinde en fazla Serbest Ticaret Anlaşması(STA) imzalayan ülke konumunda yer almaktadır. Bugüne kadar Mercosur, AB, Hindistan, Çin halk Cumhuriyeti ve Güney Kore’ nin de aralarında bulunduğu 64 ülke ile çeşitli bölgesel ve uluslararası örgütleri kapsayan 26 STA imzalamıştır. Dış ticaretinin büyük bir bölümünü, Kuzey ve Güney Amerika Ülkeleri, Asya- Pasifik ardından AB

lkeleri ile gerçekleştirmektedir. En önemli ticaret ortakları ise, Çin, ABD, Brezilya, Japonya, Güney Kore, Arjantin ve Almanya' dır.

Latin Amerika lkeleri arasında en hızlı gelişen ülkelerden birisi olan şili dünyanın en büyük bakır üreticisi konumundadır. şili ekonomisinin en önemli kaynakları olarak bakır başta olmak üzere daha çok maden ihracatına dayanmaktadır.

şili, Meksika, Peru ve Kolombiya ile birlikte 2012 yılı içerisinde bir bölgesel bütünleştirme oluşturabilmek için Pasifik İttifakını kurmuşlardır. Türkiye bu ittifaka 29-30 Haziran 2013 tarihinde Kolombiya'nın Villa de Leyva şehrinde yapılan Bakanlar Toplantısına İttifaka gözlemci ye statüsü ile katılmıştır.

şili, OECD' nin 31. Ve Meksika'dan sonra OECD' ye ye olan ikinci Latin Amerika lkesi olmuştur.

Kayıt dışı ekonomi konusu her ülke içerisinde giderek daha önemli bir mesele halini almaktadır. Çünkü kayıt dışı ekonomi bir sektörün içerisine girdiğinde düşük verimliliğin ortaya çıkmasına neden olmakta bu durum hem ülke ekonomisi hem de sosyal sonuçlar doğurabilmektedir. Ayrıca kayıt dışı ekonominin yayılmasına sebep olan firmaların çoğu, küçük ve orta ölçekli firma statüsünde bulunmakta, verimsiz üretim gerçekleştirmekte ve eğitim seviyesi düşük bireyler tarafından yönetilmektedir. Bu şirketlerin ekonomi içerisindeki sayısı azalmadığı takdirde ülkelerin gelecek yıllarda ekonomik olarak büyümesinde ciddi sorunlar yaratacaktır. Kayıt dışı çalışan firmaların fazla olması ile yeterince vergi toplanamaz, sağlık ve eğitim alanında çeşitli aksaklıklar yaşanabilir ve ülke içerisinde yapılması gereken altyapı yatırımları için gerekli kaynak elde olmadığından kamu kesimi bu ihtiyaı karşılayabilmek için yurt dışından borçlanma yolunu tercih edebilir. (Morales, 2015:3).

Çizelge 16. Türkiye’ de Gelir Vergisinin Vergi Gelirleri İçindeki Payının Şili ile Karşılaştırılması

	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017
Türkiye	43.5	27.5	26.8	21.6	22.2	14.7	14.0	14.6	14.6	14.5
Şili	-	-	5.6	5.2	7.6	5.2	6.8	9.8	8.8	9.7
OECD Ort.	31.3	29.8	28.6	25.0	24.6	23.2	22.9	24.1	23.8	-

Kaynak: OECD, ‘‘Tax on Personal Income’’, <https://data.oecd.org/tax/tax-on-personal-income.htm> 04.09.2020

1980-2017 yılları arasındaki dönemde Türkiye’ de gelir vergisinin vergi gelirleri içerisindeki payı incelendiğinde 1980 yılında %43.5’ lik çok yüksek bir oran görünürken ilerleyen dönemlerde bu oran sürekli düşüş göstererek 2017 yılında %14.5 gibi bir orana gerilemiştir. Aynı dönem içerisinde OECD ortalaması da düşüş göstermektedir. 1980 yılında %31.3 olan oran 2016 yılında %23.8’ e gerilemiştir.

Şili’ nin ortalamalarına bakıldığı zaman ise ülke ekonomisi içerisinde gelir vergisi gelirlerinin vergi gelirleri içerisinde ciddi bir gelir kaynağı olarak görülmediği söylenebilir. 1990 yılında %5.6 olan rakam 2017 yılında %9.7 gelerek ciddi bir yükseliş göstermesine rağmen hem OECD ortalamasının çok altındadır hem de Türkiye ile kıyaslandığı zaman düşük bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. OECD ile Şili’ nin rakamları karşılaştırıldığı zaman aradaki farkın azaldığını söylemek mümkündür. 1990 yılında %23 olan bu rakam 2016 yılına gelindiğinde %15’ e gerilemiştir. Bu gelişmeye rağmen Şili’ nin gelir vergisinden elde ettiği arttırarak bütçe gelirlerini çeşitlendirmesi gerektiğini söylemeliyiz.

Çizelge 17. Türkiye’ de Kurumlar Vergisinin Vergi Gelirleri İçindeki Payının Şili ile Karşılaştırılması

	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017
Türkiye	4.1	9.5	6.7	6.7	7.3	7.1	7.3	5.7	6.5	6.8
Şili	-	-	12.4	15.5	11.2	22.1	20.4	21.0	20.9	21.1
OECD Ort.	7.6	8.0	8.1	8.1	9.3	10.2	8.6	8.8	9.0	-

Kaynak:OECD,‘Tax on Corporate Profits’’, <https://data.oecd.org/tax/tax-on-corporate-profits.htm#indicator-chart> (04.09.2020)

Türkiye’ ini kurumlar vergisi gelirlerinin vergi gelirleri içerisindeki payına baktığımız zaman dalgalı bir seyir izlediğini söyleyebiliriz. 1980 yılında %4.1

olan oran 1985 yılına gelindiğinde %9.5' e fırlamıştır ve sonraki süreç içerisinde ise inişli, çıkışlı bir grafik izleyerek 2017 yılında %6.8' e geldiği görülmektedir. Türkiye ile OECD ortalamalarına baktığımızda 1985 yılının haricinde Türkiye'deki oranın her zaman OECD ortalamasının %1-%3 oranında altında kaldığını söyleyebiliriz.

Şili ekonomisine baktığımız zaman kurumlar vergisi gelirlerinin vergi gelirleri içerisinde ciddi bir orana sahip olduğu görülmektedir. 1980-1990 yılları arasında veri olmadığından dolayı 1990 yılı içerisinde kurumlar vergisinin vergi gelirleri içerisindeki payı %12.4 olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu rakam 1995 yılına gelindiğinde %15.5' e çıkmıştır 2000 yılına gelindiğinde %11.2' ye gerileyen bu rakam 2005 yılında ciddi bir artış göstererek %22.1' e yükselmiştir ondan sonraki süreç içerisinde de %20' nin üzerinde kalmaya devam etmiştir. Şili kurumlar vergisinden elde ettiği gelir bazında hem Türkiye' den hem de OECD ülkelerinden daha yüksek bir kazanç sağlamıştır.

Çizelge 18. Türkiye ve Şili Ülkelerinde Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Payı

		1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017
Türkiye	Dolaylı V.	34.7	42.7	51.6	63.5	63.4	62.4	61.2	61.4
	Dolaysız V.	65.3	57.3	48.4	36.5	36.6	37.6	38.8	38.6
Şili	Dolaylı V.	69.1	66.8	68.8	55.0	54.9	58.1	58.7	59.0
	Dolaysız V.	30.9	33.2	31.2	45.0	45.1	41.9	41.3	41.0
OECD ORT.	Dolaylı V.	32.2	34.2	31.9	34.2	35.7	33.5	33.5	-
	Dolaysız V.	67.8	65.8	68.1	65.8	64.3	66.5	66.5	-

Kaynak: OECD, <https://stats.oecd.org/> (04.09.2020).

Türkiye' nin dolaylı ve dolaysız vergi gelirlerinin vergi gelirleri içerisindeki payına bakıldığı zaman 1990 yılında %65 oranında dolaysız vergi oranı ve %34 oranında dolaylı vergi oranı var iken bu durum 1990-2017 yılları arasında ciddi bir değişikliğe uğrayarak 2017 yılında %61 dolaylı vergi, %38 de dolaysız vergi oranına ulaşmıştır. Dolaylı vergilerin ağırlıklı olduğu bir ekonomi sistemi içerisinde gelir dağılımı adaletinin sağlanamadığı kabul edilir Vergi yükünün düşük gelirli kesimlere yüklenmesi ile birlikte bu durum hem ülke içerisindeki

sosyal huzuru hem de kayıt dışı istihdam konusunu olumsuz olarak etkilemiş olmaktadır.

Şili ekonomisi ise 1990 yılında %69 oranında dolaylı vergi geliri, %30 oranında dolaysız vergi geliri elde ederken 2017 yılına gelindiğinde bu rakamlar %59 dolaylı vergi geliri, % 41 de dolaysız vergi geliri oranına ulaşmıştır. 1990-2017 yılları arasındaki süreçte Şili'nin vergi gelirleri konusunda bir değişikliğe gittiği ve ülke içerisinde gelir dağılımına uygun şekilde bir yapılanmaya gittiği söylenebilir.

Hem Türkiye hem de Şili 1990-2017 yılları arasında birbirinden çok farklı bir dolaylı vergi geliri ve dolaysız vergi geliri istatistiklerine sahip olmasına rağmen iki ülkenin vergi politikalarının ortak noktası elde ettikleri ortalama rakamların OECD ülkelerinin ortalamasından farklı olduğu gerçeğidir. OECD ülkeleri vergi sistemleri içerisinde önceliği dolaysız vergi rakamlarına vererek ülke içerisindeki vatandaşlar içerisinde düşük gelirli gruplardan düşük vergi, fazla kazandıktan daha fazla vergi alarak kendi ülkelerinde gelir dağılımı adaletini sağlamaya çalışmıştır oysa Türkiye ve Şili ekonomileri dolaylı vergiler üzerinden hareket etmektedir. İki ülkenin de bu konuda çalışması gerekmektedir.

Çizelge 19. Türkiye ve Şili'nin Vergi ve Transfer Öncesi ve Sonrası Gini Katsayıları (2007-2016)

	Vergi ve Transfer Öncesi Gini Katsayıları									
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Türkiye	-	-	-	0,47 (i)	0,47 (i)	0,42 (i)	0,41 (i)	0,42 (i)	0,42 (i)	-
Şili	-	-	0,53	-	0,53	-	0,49	-	0,48	-
	Vergi ve Transfer Sonrası Gini Katsayıları									
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Türkiye	0,40	-	0,41	0,41	0,40	0,39	0,39	0,39	0,40	-
Şili	-	-	0,48	-	0,47	-	0,46	-	0,45	-

Kaynak: OECD, 'Income Inequality', <https://data.oecd.org/inequality/income-inequality.htm> ; OECD, 'Income Distribution and Poverty', <https://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?datasetcode=IDD&lang=en> (04.09.2020)

*i: Vergi sonrası ve transfer öncesi değerler

İki ülkenin gini katsayıları birbirine yakın olarak çıkmaktadır. Türkiye'nin vergi ve transfer öncesi rakamlarına bakıldığında 2010 yılında 0.47 olan rakam

2015 yılında 0.42' ye gelerek yıllar içerisinde düzenli bir gelişim göstermiştir. Vergi transfer harcamalarından sonrada bu gelişim yıllar içerisinde devam ederek sürmüştür. Türkiye' nin 2010 yılı vergi ve transfer öncesi ve sonrası rakamları karşılaştırıldığı zaman 0.06 lık bir fark bulunmaktadır 2015 yılına gelindiğinde ise bu fark 0.02' ye gelmiştir. Gini katsayısı rakamlarına göre Türkiye vergi ve transfer harcamalarından önce gelir dağılımını sağlama yönünde adımlar atmaktadır.

Şili ' nin vergi transfer öncesi rakamlarına bakıldığında 2009 yılında 0.53 olan bu rakam 2015 yılında 0.48'e gelerek bir gelişim göstermiştir. Vergi ve transfer harcamalarından sonraki rakamlarda yıllar içerisinde bir gelişim göstermiştir. Şili' nin 2009 yılı vergi ve transfer öncesi ve sonrası rakamları karşılaştırıldığı zaman 0.05 lik bir fark bulunmaktadır 2015 yılına gelindiğinde ise bu fark 0.03' e gelmiştir. Gini katsayısı rakamlarına göre Şili vergi ve transfer harcamalarından önce gelir dağılımını sağlama yönünde çalışmalar yapmaktadır.

Çizelge 20. Türkiye ve Şili' nin Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini Büyüklüğü (1989-2012), (GSYH%)

Yıllar	Ülkeler Türkiye	Şili
1989/90	-	20.2
1994/95	-	20.2
1997/98	-	20
1999	32.7	19.9
2001	32.8	19.6
2003	31.8	19.4
2005	30.0	18.9
2007	28.0	18.4
2009	29.4	20.5
2011	29.0	19.8
2012	30.6	19.9
Ortalama	30.5	19.7

Kaynak: Schneider ve Williams,2013:54

Tablo incelendiği zaman Şili' nin kayıt dışı ekonomi rakamları Türkiye' den daha iyi çıkmaktadır. Şili' nin 1998 yılında %20.2 ilen kayıt dışı ekonomi rakamı 2012 yılında %19.9' a gelerek az da olsa bir gelişim göstermiştir. 1998-2012 arasındaki dönem incelendiği zaman Şili ekonomisi içerisinde kayıt dışı ekonomi rakamının ortalama %19.7 olduğu ve %18.4 ile %20.2 aralığında devam eden bir bant içerisinde hareket ettiğini söyleyebiliriz.

Türkiye' nin kayıt dışı ekonomi rakamları incelendiğinde 1989-1998 arası veriler bulunmamaktadır. 1999 yılından itibaren bulunan verilerde Türkiye'nin kayıt dışı ekonomi rakamı %32.7 olarak bulunmuştur. 2012 yılında ise bu rakam %30.6' ya düşmüştür ve 1999-2012 arası ortalaması da %30.5 olarak gerçekleşmiştir. 1999-2012 arası dönemde Türkiye' deki kayıt dışı ekonomi rakamı %28.0 ile %32.7 arasında değişim göstermiştir.

Şili Güney Amerika içerisinde en yüksek standartlara sahip ülkelerinden birisi olarak görülmektedir. Siyasi istikrar, kişi başına gelir, gelir dağılımı adaleti, şeffaflık ve yaşam standardı konuları açısından gelişmiş olan Şili' nin finansal sistemi ile birlikte kanuni düzenlemeler ile birlikte denetim konusunda da gelişmiş bir ülkedir. Nüfusunun 19 milyon olduğu göz önünde bulundurulduğundan az olan nüfusu bireylerin eğitim konusunda kendisini geliştirmesine olanak sağlamaktadır. Şili ekonomisi içerisindeki kurumların daha çok büyük firmalar tarafından oluşması onları denetim konusunda daha kolay bir hale getirmektedir. Kayıt dışı istihdam olanaklarının az olması da ülke içerisinde insanların kayıt altında çalışarak kayıt dışı ekonominin belirli bir seviyede kalmasını sağlamaktadır.

3. Azerbaycan

1991 yılı içerisinde SSCB' den ayrılarak bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan SSCB' den ayrılan diğer ülkeler gibi üretim kaynaklarının kamu kesimine ait olduğu merkezi planlamalı bir ekonomik sistemden çıkarak piyasa ekonomisine geçmek için adımlar atmıştır. Bu geçiş sürecinin getirdiği zorluklarla beraber Ermenistan ile patlak veren savaş ekonomik sıkıntıların daha derinden hissedilmesini sağlamıştır. SSCB döneminde uygulanan diğer ülkeler ile birlikte karşılıklı ekonomik bağımlılık üzerine kurulan sistem iflas etme noktasına kadar gelmiştir. 2000' li yılların başlarından itibaren ülke içerisindeki petrol farklı kaynaklar ile diğer ülkelere ihraç etmeye başlayan Azerbaycan bu kaynak ile ekonomik kalkınma sürecinin içerisine girmiştir. Tek bir sektör içerisinden gelen para hızlı bir kalkınma dönemi oluşturması ülke içerisinde bir rehavet oluşturmuştur ve ekonomi içerisindeki mevcut aksaklıklar görülemez ve gerekli ekonomik politikaların tespit edilip uygulanması noktasında sıkıntılar yaratmıştır.

ACCA' nın 2017 yılı içerisinde yapmış olduğu bir çalışmaya göre Azerbaycan ekonomisinin içerisinde kayıt dışı ekonominin boyutu GSYH' ya göre %67 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu oranla beraber Azerbaycan ekonomisi araştırma içerisinde yer alan 28 ülke içerisinde ilk sırada yer almaktadır ve dünya ortalamasının ise 3 katı büyüklüğünde bir kayıt dışı ekonomi boyutuna sahiptir (WEB_3). Azerbaycan GSYH rakamının 32 milyar dolar olduğu göz önünde bulundurulduğunda yaklaşık olarak 20 milyar dolar seviyesinde kayıt dışı ekonomi hacmi olduğu görülmektedir.

Azerbaycan ekonomisi içerisinde kayıt dışı ekonomik içerisine yönelmek zorunda kalan özel sektörün en önemli sorunu ise rüşvettir. Dünya bankası tarafından yapılan çalışma sonucunda Azerbaycan ekonomisi içerisindeki kayıt dışı ekonominin ulaştığı boyut resmi GSYH' nın %60'ı seviyesindedir (Bulut, 2013:47).

Azerbaycan ekonomisi içerisinde kayıt dışı ekonominin yüksek bir seviyede olmasının nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz (Caferli, 2018:47):

- Vergi ile ilgili kanunlar kolay ve anlaşılabilir olmaması,
- Vergi denetimi noktasında verimsizlik ve etkin olmaması,
- Vergi ahlaki seviyesinin düşük olması,
- Vergi yükünün yüksek olması.

Çizelge 21. Türkiye ve Azerbaycan' da Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini Büyüklüğü (1991-2015), (GSYH%)

Yıllar	Ülkeler		Yıllar	Ülkeler	
	Azerbaycan	Türkiye		Azerbaycan	Türkiye
1991	54.69	35.99	2004	52.45	30.80
1992	53.67	35.89	2005	50.01	29.77
1993	60.46	35.30	2006	48.02	29.47
1994	64.66	34.51	2007	45.32	30.38
1995	59.95	32.84	2008	43.70	29.14
1996	59.22	32.95	2009	44.82	32.33
1997	58.85	31.01	2010	44.20	30.21
1998	61.13	32.03	2011	43.71	27.65
1999	59.52	33.26	2012	43.30	28.03
2000	60.60	32.10	2013	42.26	27.33
2001	58.29	32.75	2014	42.15	27.45
2002	55.95	33.74	2015	43.66	27.43
2003	54.18	32.07			
Azerbaycan Ortalaması		52.19	Türkiye Ortalaması		31.38

Kaynak: Medina ve Schneider, 2018 61-68-69-75 verilerinden faydalanarak oluşturulmuştur

Yukarıdaki tablo incelendiği zaman iki ülke arasındaki kayıt dışı ekonominin ulaştığı boyutlar arasında ciddi bir fark görülmektedir. Azerbaycan'ın 1991 yılındaki kayıt dışı ekonomi rakamına baktığımız zaman karşımıza %54.69 gibi yüksek bir oran çıkmaktadır, 2015 yılında ise bu rakam %43.66 seviyesine gerilemiştir. Türkiye'nin 1991 yılındaki kayıt dışı ekonomi rakamına baktığımızda ise karşımıza %35.99' luk bir rakam çıkmaktadır bu rakam 2015 yılında %27.43' e gelmiştir. Azerbaycan verilerine baktığımız zaman 2004 yılından sonra düzenli bir azalış görülmektedir. Azerbaycan ekonomisi içerisinde kayıt dışı ekonomi rakamının böyle yüksek bir seviyede çıkmasının nedeni ise Azerbaycan'ın geçiş ülkeleri arasında yer alması ve ekonomik gelişmesini tam olarak tamamlayamamış olmasıdır.

Azerbaycan ekonomisi içerisinde kayıt dışı ekonominin yüksek bir seviyede olmasının negatif etkilerini ise şu şekilde sıralayabiliriz (Bağırzade,2006:3):

- Temel olarak ekonomi alanında elde edilen verilerin eksik, hatalı ve yanlış olması politika belirleyiciler açısından ülkenin ihtiyaçlarının doğru bir şekilde tespit edilememesine neden olmaktadır. Bu durum da ülke içerisinde belirlenen ekonomik ve sosyal politikaların etkin ve doğru olmasının önünde engel teşkil etmektedir.
- Ekonomi içerisinde haksız rekabetin oluşması ve yerleşmesine sebep olmaktadır.
- Kayıt dışı ekonomi oranlarının yüksek olması ile birlikte ülke içerisinde yabancı ülke paraları üzerinden yapılan işlemleri arttırmakta ve bu durum da Azerbaycan milli parası olan manat üzerinde negatif bir baskı oluşturmaktadır.
- Yapılması gereken sosyal harcamaların yapılamaması sonucu Azerbaycan' da emeklilik maaşları düşük bir seviyede yer almakta bu da ileriki yıllarda farklı problemlerin ortaya çıkmasında bir aktör olabilecektir.

- Ülkenin sahip olduğu kaynaklar kayıt dışılığın en yüksek olduğu yere yani hizmetler sektörüne aktarılmasını sağlamaktadır. Bu durum da ihracat gelirlerinin %90'ından fazlasının petrol üzerinden gelen gelirlere entegre bir hale getirmektedir. Bu durum Azerbaycan ekonomisini de ‘‘Hollanda hastalığı’ olarak adlandırılan ekonomik sorunlar ile karşı karşıya bırakmaktadır.

Azerbaycan ülke içerisindeki bu yüksek kayıt dışı ekonominin önüne geçebilmek için, kayıt dışı istihdam’ ın azaltılması, kanuni olmayan göç hareketlerinin önüne geçilmesi veya azaltılması, kanunlarca belirlenen vergi muafiyetlerinin azaltılması, gümrük tarifeleri içerisinde yer alan gerekli olmayan indirimlerin kaldırılması, tüzel ve gerçek kişilerin kayıt altında tutulması, ülke içerisindeki vergi bilincinin artırılması için eğitim çalışmalarının yapılması gibi farklı tedbirleri gündemine almıştır.

Azerbaycan içerisinde fakirliğin ve yoksulluğun azaltılması için 2003-2005 yılları arasında ekonomik kalkınma konusu içerisinde devlet programlı bir takım hedefler belirlemiştir. Bu programa göre, ekonomik büyüme ve kalkınma, istihdam, sosyo- ekonomik yapının iyileştirilmesi ve insan kaynağının gelişimi, bölgelere uygun bir bölgesel planlama ve altyapının geliştirilmesi gibi farklı amaçlara yönelmiştir. Sonraki yıllarda bu belirlenen program uluslararası kurum ve kuruluşların desteği ile birlikte 2006-2015 yıllarını da kapsayacak şekilde düzenlemeden geçirilmiştir. Bu programın sonundaki temel amaç ise ülke içerisindeki yoksulluğun azaltılmasıdır.(Bulut,2009:19). Çünkü bir ülke içerisinde yoksulluk oranı fazla olduğu sürece kayıt dışı ekonomi rakamı da aynı oranda artış gösterecektir.

2016 yılından beri küresel piyasalarda petrol fiyatlarının sürekli düşüş göstermesi Azerbaycan’ ı ekonomik sıkıntıların içerisine sürüklemiştir ve ekonomi bir yavaşlama dönemi içerisine girmiştir. Azerbaycan Merkez Bankası ülke ekonomisinin şartlarını göz önünde bulundurarak para birimi manat üzerinde devalüasyon gerçekleştirmiştir. Bu devalüasyon sonucunda manat diğer ülke para birimlerine göre iki kat azalmıştır. Bunun sonucunda hükümet birtakım ekonomik ve mali reformları gerçekleştirebilmek için daha emin ve kararlı adımlar atmıştır. Özellikle vergi alanında yapılan çalışma ile birlikte vergi tabanı içerisinde bir genişlemeye gidilerek ekonomi içerisinde oluşmuş kayıt dışı faktörlerin kayıt

altına alınması, ücretlerin ve maaşların 7 yıllık bir süre ile gelir vergisinden muaf tutulması, hizmet sektörü içerisindeki ödemelerin kartla yapılan kısımları için %25'lik bir bölümüne vergi indirimini uygulamasının getirilmesi, vergi oranlarının bazılarında indirimine gidilmesi, daha adil ve şeffaf bir vergi politikasının izlenmesi, ülke gümrüklerinde etkili olan yolsuzluk ve rüşvetin önlenmesi için bir takım tedbirler getirilmiştir. Bu çalışmaların sonucunda 2018 yılının bütçe rakamlarında ki gerçekleşme tahmin edilenin %20 üzerinde olmuştur ve devletten gizlenen kayıt dışı alanların kayıt altına alınması hususunda başarılı bir adım atılmıştır. Uygulanan politikaların başarılı sonuçlar vermesi ülke ekonomisinin petrole dayalı olma hususunda farklı kaynakların devreye sokularak ekonomi içerisinde ki gelir çeşitliliğinin sağlanması hususunda hükümeti umutlandırmaktadır. Azerbaycan vergi bakanı Mikayıl Cabbarov Şubat ayında verdiği bir beyanatta 2019 yılında da kayıt dışı ekonomi ile etkin ve verimli yapılan mücadelenin devlet için öncelik teşkil eden konulardan bir tanesi olacağını dile getirmiştir. (WEB_5). Ülke içerisindeki kayıt dışılığın daha da azaltılabilmesi için belirlenmiş olan politikaların kararlıkla devam ettirilmesi gerekmektedir. Özellikle kayıt dışılığın önüne geçebilmek için bürokrasi içinde yolsuzluk ve rüşvetin azaltılması hatta ortadan kaldırılması için gerekli siyasi kararlılık gösterilmelidir. Azerbaycan gibi henüz demokratikleşme sürecini tam olarak yerine getirememiş ülkeler arasında kayıt dışı ekonomi ile mücadele edebilmenin bir diğer önemli noktası da politik reformların yerine getirilmesidir. Kamu yönetiminin içerisinde hesap verilebilirlik ve şeffaflık, kamu kesimi tarafından yapılan harcamaların içerisindeki verimlilik ve etkinliğin artırılması ile birlikte toplum içerisindeki vergi bilincinin oluşmasında etkili olacaktır.

III. DÜNYADA VE TÜRKİYE' DE KAYIT DIŞI EKONOMİYİ ÖNLEMENE YÖNELİK İZLENEN POLİTİKALAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Kayıt dışı ekonomi ile mücadele edilirken etkinliğin tam anlamı ile sağlanması hususunda, ilk adım olarak alınması gereken tedbirlerin neler olduğu tespit edilmeli ve tespit edilen hususlar zaman kaybetmeden uygulama safhasına geçilmelidir. Bu açıdan bakıldığı zaman, kayıt dışı ekonomi ile mücadele aşamasına baŐlamadan önce ülke ekonomisi içerisinde uygulanabilecek ilke ve esaslar tespit edilerek belirli bir plan çerçevesinde hareket edilmelidir (Özçelik ve Yaşar, 2006;215).

Ayrıca, ülke içerisinde kayıt dışı ile mücadelede etkinliğin ve verimliliğin sağlanabilmesi için ülke yöneticileri tarafından kararlar alınmalı ve bu yönde atılacak adımlar ile kararlılığın kamuoyuna gösterilmesi gerekmektedir. Zira öncelikle prim oranları ve vergi, vergi denetimi, aflar, kayıt dışı faaliyet içerisinde bulunanların tespit edilmesinden sonra uygulanacak cezalar, vergi sistemi içerisinde yer alacak olan vergi istisnaları ve vergiden muaflık olmak üzere vatandaşların ve firmaların vergiye gönüllü uyumu ve kayıt dışı ekonominin boyutlarını etkileyen faktörlerin olumlu veya olumsuz yönde yapılacak değişiklikler, karar alma mekanizması içerisinde bulunan ve belki de iktidar konumunda bulunan siyasetçilerin bizzat elindedir. Kayıt dışı ekonomi ile doğru bir mücadele yapılabilmesinin ilk adımı ise kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkartan unsurların gerçekçi bir yaklaşım ile tespit edilmesi, ikinci adım olarak ise kayıt dışı ekonomiye neden olduğu belirlenen unsurların ortadan kaldırılması veya minimum seviyeye indirilmesi için doğru ekonomik programların belirlenip uygulanması, üçüncü adım ise, kayıt dışı ekonomi ile uzun vadeli ve düzenli bir şekilde mücadele için gerekli olan kararlılık ve tutarlılık gelmelidir. Kayıt dışı ekonomi konusu kısa vadede çözüme ulaŐtırılacak bir konu değildir bir sistem içerisinde yıllar boyunca mücadele edilmesi gerekir. Belirlenen hedeflere

ulaşılabilmesi için de gerçekleştirilen uygulamalar arasında tutarlılık ve birbirini tamamlama gibi konularda gelmektedir.

A. Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonomiyi Hesaplamaya Yönelik alışmalar

Türkiye ekonomisi içerisinde özellikle 1980’ li yılların başından itibaren ekonomi içerisinde varlığını ciddi bir biçimde hissettiren ve toplum içerisindeki bireyler tarafından bu konu üzerinde düşünülen ve çalışma yapılan bir konu halini alan kayıt dışı ekonomi, hangi yöntem kullanılarak hesaplama yapılırsa yapılsın, ulaştığı boyutlar itibariyle belirtilen rakamsal büyüklüğünü aşan bir noktaya ulaşmıştır.

Türkiye içerisinde kayıt dışı ekonomi konusu üzerine yapılan ilk çalışmalar kayıt dışı ekonominin nedenleri ve sonuçları kısmı üzerinde yoğunluk göstermektedir. Daha sonra yapılan çalışmalar ise daha çok kayıt dışı ekonominin çeşitli yöntemlerden faydalanılarak llmesine ve yapısal durumu üzerinde incelenmesine yönelik olmuştur.

Kayıt dışı ekonominin ulaşmış olduğu boyut ne kadar doğru hesaplanırsa ekonomik politika belirleyicileri tarafından doğru tespitler yapılacak ve buna uyumlu olarak da karar vericiler birbirleri ile tutarlı ve ekonomi için ihtiyacı olan uygulanabilir planlar ortaya koyacaktır. Kayıt dışı ekonomiyi hesaplama, sadece kayıt dışı ekonominin ekonomi içerisinde önlenmesi olarak değil aynı zamanda bütün maliye ve para politikalarını da belirleyen kararlar için de önem arz etmektedir (Sugözü, 2008; 138).

Kayıt dışı ekonomi ile ilgili Türkiye’ de yapılan çalışmalar sonucunda kayıt dışı ekonominin ulaştığı boyutlar hakkında üzerinde uzlaşı sağlanan bir rakam bulunmamaktadır. Bu alışmalar sonucunda yapılan tahminler arasında çok yüksek farklar mevcuttur. Bu tahminler üzerinde yapılacak detaylı bir değerlendirme ile Türkiye’ de kayıt dışı ekonominin boyutu ile ilgili bazı sonuçlara ulaşabilmemizde bize yardımcı olacaktır. Bu alışmalar sonucunda Türkiye’ de kayıt dışı ekonomi olgusu bahsi geçen dönemlerde düzenli olarak bir büyüme içerisinde bulunmaktadır.

Türkiye’ de kayıt dışı ekonomi ile ilgili yapılan çalışmaları, 2000 yılından önce yapılan çalışmalar ve 2000 yılından sonra yapılan çalışmalar olarak

incelemek mümkündür. Bu ayırımın yapılmasının temel nedeni 2000 yılından önceki ekonomik verilere ulaşımında yaşanan zorluklar, istatistiki verilerin eksik olması ve verilerin açıklanma zamanlarının bir standart içerisinde olmamasıdır.

2000 yılından itibaren ekonomik verilere ulaşımın kolay olması, bu verilerin sık sık güncelleniyor olması ve kullanılan istatistiki yöntemlerin ve yazılımların zaman içerisinde yenilenmiş olması ile daha fazla yıl serisine ulaşım sağlanarak hesaplamalar yapılmaktadır.

Aşağıdaki tabloda Türkiye’ de 2000 yılından önce yapılan Kayıt dışı ekonomi tahminlerine ilişkin çalışmalar görülmektedir.

Çizelge 22. Türkiye' de Kayıt Dışı Ekonomi Tahminleri (2000 Yılı Öncesi)

Araştırmacılar	Tahmin Yöntemleri	Yılı	GSMH' ya %' si
D. Hakioglu	Parasalci Yaklaşım (Ekonometrik)	1984	137,8
T. Derdiyok	Parasalci Yaklaşım	1984	27,3
L. Koçoğlu	Duyarlılık Analizi	1987	19,6-26,5
T. Derdiyok	Vergi Yaklaşımı	1989	46,94
D.Hakioglu	Parasalci Yaklaşım (Ekonometrik)	1989	18,0
	GSMH Yaklaşımı	1990	7,5
A.F. Özsoylu	Parasalci Yaklaşım (Sabit Oran)	1990	11,5
	Parasalci Yaklaşım (İşlem Hacmi)	1990	11,5
	Parasalci Yaklaşım (Ekonometrik)	1991	7,75
Z. Kasnakoğlu	– Varsayımlardaki farklılıklara göre)	1991	9,34
		1990	7,24
		1990	9,07
T. Derdiyok	Vergi Yaklaşımı (- Vergi İnceleme	1991	40,4
	En düşük vergi oranı	1991	7,78
	Sıfır vergi oranı)	1991	26,2
	Harcamalar Yaklaşımı	1991	1,5
A.Temel,	Vergi Yaklaşımı	1991	16,4
B. A. Timtek,	Parasalci Yaklaşım (Sabit Oran)	1991	1,91
K. Yazıcı	Parasalci Yaklaşım (İşlem Hacmi)	1991	1,91
	Parasalci Yaklaşım (Ekonometrik)	1991	7,88
O. Altuğ	Kayıt Dışı Üvret Yaklaşımı	1992	35,0
Y. Ilgın	Parasalci Yaklaşım (Ekonometrik)	1992	45,3-53,9
	Nakit Oranı	1993	54,3
R. Yamak	Parasalci Yaklaşım (Ekonometrik)	1994	10,0
Z. Kasnakoğlu	Nakit Oranı Ekonometrik	1997	30,0-61,0
		1997	9,0-13,0

Kaynak: Sugözü, F.H. (2008), “ Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemede Vergi Politikaları: (1980-2004) Türkiye Örneği”, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, ss.8-237.

Tabloyu incelediğimiz zaman yapılan çalışmalar sonucunda %1,5 ile %137,8 oranları arasında açıklanmıştır. Elde edilen sonuçların bu derece birbirinden farklı olması ise, ülkemiz içerisinde istatistiki verilerin eksikliği ile

birlikte o dönemde eldeki verilerin yayınlarının henüz belirli bir standarda kavuşmamış olmasından dolayı kaynaklandığı kabul edilmektedir. Öyle ki devletin kurumları arasında bile açıklanan veriler hakkında birbirinden çok farklı verilerin açıklandığı görülmüştür. Sonuçlar arasındaki farklılıkların bir diğer nedeni ise tahmin yöntemlerinden kaynaklanan farklılıklardır. Dolaylı ve Doğrudan tahmin yöntemleri ile birlikte bunların alt yöntemleri kullanıldığı için bu yöntemlerin kendi içerisinde artı ve eksi özellikleri bulunmaktadır. Örneğin bazı yöntemler kendi içerisinde yasadışı faaliyetleri de hesaplamasına dâhil ederken bazılarında böyle bir durum söz konusu değildir. Bazı yöntemlerde sadece vergi kaçakçılığı hesaplamaya dahil edilirken bazı yöntemlerde ise sadece istihdam verilerinden yola çıkılmaktadır.

Aşağıdaki tabloda 2000 yılından sonra Türkiye’ de yapılan Kayıt dışı ekonomi tahminine yönelik çalışmalar verilmiştir.

Çizelge 23. Türkiye' de Kayıt Dışı Ekonomi Tahminleri (2000 Yılı Sonrası)

Yazarlar	Yıl	Kayıt Ortalama%	Dışı	Min-Max	Metot
Öğünç- Yılmaz(2000)	1987-1999	-1,2		-10,6-7,5	Fark Yöntemi
	1980-1998	16,1		0-46,2	Nakit Oranı
Savaşan (2003)	1971-1999	15,1		10,5-22,1	Para Talebi
	1971-1998	27,2		10-44,8	MIMIC
Çetintaş- Vergil (2003)	1971-2000	24,7		16,8-31,3	Para Talebi
	1985-2002	65		26-184	Vergi İnceleme
Us (2003)	1978-2000	4,41-20		-1-33	Fiziksel Girdi
	1987-2003	48		0-90	Nakit Oranı
	1987-2003	6		3-12	Para Talebi
Kırcı(2006)	1970-2005	33,0		22-46	MIMIC
Karanfil- Ökaya(2007)	1973-2003	20,2		12-30	Kalman Filtresi
Akalın- Kesikoğlu (2007)	1975-2005	7-46		17-139	Basit Oranı Yöntemi
Schneider- Savaşan(2007)	1999-2005	33,8		32,1-35,1	DYMIMIC
Yurdakul (2008)	1985-2006	33,2		33,2-51,1	Parasalıcı Yaklaşım
Karagöz- Erkuş (2009)	1970-2005	86,73		86,73-35,37	Para Talebi
Erdiñç (2012)	2002-2010	51		30-70	Para Talebi

Kaynak: Erdiñç (2016) Kayıt Dışı Ekonomi s.125

Schneider ve Savaşan (2007) DYMIMIC metodu kullanılarak yapılan çalışmanın sonucuna göre kayıt dışı ekonominin ulaştığı boyut GSYH' nın üçte biri seviyelerinde devam etmektedir. Ortaya çıkan bir diğer sonuç ise kayıt dışılığın izlediği trend ile alakalıdır. İyimser bir bakış açısı ile kayıt dışı ekonominin artış hızı durmuştur. Kötümser bir bakış açısı ile kayıt dışı ekonominin artış trendinin yavaşladığı yönündedir. Bu bakış açılarından hangisi ile yaklaşılsa yaklaşılsın kayıt dışı ekonominin Türkiye içerisinde doğal zirvesine yaklaştığı yönünde yapılacak bir tespit yanıltıcı olmayacaktır. Ayrıca Türkiye' de yeni ödeme araçlarının toplum içerisinde yaygınlaşması, vergi idaresinin otomasyonuna; bankacılık sektörünün büyümesi ve gelişmesinden enflasyon ile yapılan mücadelede sağlanmış olunan kısmi başarıya kadar birçok mali ve ekonomik gelişmenin yanı sıra kamu maliyesinde yapılan düzenlemeler, mali teşkilatların yeniden yapılandırılması gibi idari ve hukuki reformların bu sonuç üzerinde etkili olduğu söylenebilir.

Baldemir (2006), Türkiye' de 1980-2002 dönemi kapsayan süreci MİMİC modelinden yararlanarak yaptığı çalışmada, vergi gelirleri, faiz oranları, TEFE, vergi yükü ve dışa açıklık göstergesi gibi farklı değişkenlerin kayıt dışı ekonomi üzerinde pozitif etkilerinin bulunduğunu, ancak buna karşın işsizlik oranı değişkeninin ise negatif bir etkisinin bulunduğu sonucuna ulaşmıştır.

Yurdakul' un (2008) yılında yapmış olduğu çalışma sonucuna göre, ekonomik faktör olarak GSMH' daki yüzdesel artış ile birlikte sabit sermaye yatırımlarının GSMH' ya oranı kayıt dışı ekonomi üzerinde etkili olmaktadır. Mali faktörlere bakıldığında ise katma değer vergisinden elde edilen gelirin vergi gelirleri içerisindeki payı ile birlikte belirlenmiş olan vergi oranlarının kayıt dışı ekonomi üzerinde olumlu etkileri olduğu sonucuna varmıştır. Nüfus artış oranı ile birlikte istihdam rakamları değişkenlerinin kayıt dışı ekonomiyi arttırıcı etkileri bulunmasına rağmen, kat sayıları bakımından anlamlı bulunmamıştır. Bu çalışma sonucunda ülke ekonomisi içerisinde yaşanan krizlerin kayıt dışı ekonomi üzerinde bir etkisinin bulunmadığı görülmüştür. Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkma aşamasında en önemli sebeplerin başında ise vergilendirme ile ilgili sorunlar gelmektedir. Ülke ekonomisi içerisindeki vergi oranları ile kayıt dışı ekonomi arasında olumlu yönde bir ilişki söz konusudur. Özellikle vergi oranlarındaki artışın kayıt dışı ekonominin ortaya çıkması ve boyutlarının

artmasında ki temel nedenlerden bir tanesidir. Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede vergi oranları yüksek olduğu için kayıtlı sektör içerisinde yer almayan kayıt dışı faaliyetler de artış görülmektedir. Bu çalışma sonucunda, vergi oranlarının kayıt dışı ekonomiyi arttırıcı bir etki yarattığı görülmüştür.

B. Dünyada Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik İzlenen Politikalar

Kayıt dışı ekonominin ülke ekonomileri içerisindeki boyutları ülkeden ülkeye hatta aynı ülke için yıllar arasında bile farklılıklar göstermektedir. Kayıt dışı ekonominin boyutu her ne olursa olsun ülkeler kayıt dışı ekonomi ile verimli bir şekilde mücadele edebilmek için farklı önlemler almaktadırlar. Alınan bu önlemlerden bazıları kayıt dışı ekonomi ile mücadelede olumlu etkiler gösterilmesini sağlarken bazıları ise mücadele kısmında yeterli olmamıştır. Hatta bazı durumlarda bile birbirine benzerlik gösteren önlemlerden elde edilen sonuçlar bile ülkeden ülkeye farklılıklar oluşmasına neden olmuştur.

Dünyada kayıt dışı ekonomi ile mücadele edilirken, gerek kayıt dışı ekonomi için belirlenen tanımların farklılığından dolayı gerekse ülkelerin kendi ekonomik özelliklerinden kaynaklı olarak kayıt dışı ekonomi sorununa ilişkin ortak ve verimli bir çözüm önerisi belirleme kısmında ülkeleri kısıtlamaktadır. Her ülke kendi ekonomisinin içeriğine uygun bir kayıt dışı ekonomi ile mücadeleye ilişkin planlamalar yaparak bunları uygulamaktadır. Bazı ülkeler kayıt dışı ile mücadelede vergi ve gelir idaresi içerisinde yapılandırmalara yönelik önlemler almışlardır. Bunlardan bazıları; (Bozkurt ve Özbey, 2015;82)

Fransa, Vergi idaresinin kendi içerisinde yeniden yapılandırılmasına önem vermiştir bu doğrultuda ‘Fransa Reform Modernizasyon Tasarısı’ inceleme altına alındığında yapılan modernizasyon çalışmalarının; şeffaflık, basitlik, yeni teknolojilerin kullanımı ile birlikte adaptasyonun sağlanması, mükellefler ile kamu kurumları arasında diyalog’ un sağlanması ile birlikte deneyimleme esasları çerçevesinde bir şekillendirme yaptığı görülmektedir. Bu nokta itibari ile kamuya verilecek beyannamelerin internet üzerinden düzenlenmesi ve bildirilmesi, mükellefler için belirli noktalarda destek ofislerinin açılması ve vergi daireleri içerisinde mükellef temsilci sisteminin bulundurulmasına ilişkin uygulanabilir önerilmiştir.

ABD’ de de kayıt dışı ile mücadele edebilmek için Gelir İdaresi’ nin Yeniden Yapılandırılması ve Reform Kanunu’ na öncelik verilmiştir. Hesap verilebilirlik, mükellef odaklılık, performans değerlendirme, açık ve dürüst iletişim, idareye olan güvenin tesis edilmesi ve bu güvenin sürdürülebilir olması için belirlenen esaslar üzerinde şekillendirildiği görülmüştür. Bu noktada ABD Gelir İdaresi(IRS) yapmış olduğu uygulamalarını mükelleflerin sorunlarını tam olarak anlama ile beraber bu sorunları çözme temeline oturtmuştur. Bunun sağlanabilmesi için de mükelleflere yönelik verilen eğitimlere daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Bunun yanında Gelir İdaresinin içerisindeki idari yapı ise dört farklı mükellef grubuna göre(Çalışma sonucunda ücret geliri elde edenler ve basit beyanname dolduran mükellefler, Küçük işletmeler ile vergileneme yapılması daha karmaşık bir durumda olan gerçek kişiler, Orta ve Üst gelire sahip işletmeler ve vergiden muaf kuruluşlar) yeniden yapılandırılmaya gidilerek müşteri odaklı bir yapılanma ortaya çıkmıştır. Performans kriterleri üzerinde de bir çalışma yapılarak mükellef memnuniyetini dikkate alan bir performans ölçütleri geliştirilmiştir. Gelir idaresinin sahip olduğu sorumluluklar açık ve sade bir şekilde beyan edilmiştir. Ayrıca gelişen teknolojinin sistem içerisinde kullanılması ile beraber adaptasyonuna da büyük bir önem verilmektedir.

İngiltere’ de yapılan modernizasyon çalışmalarının içeriğine bakıldığında ise 1993 yılı içerisinde Gelir İdaresinin kurul olarak bir düzenlemeden geçirilmesi ve temelinde mükellef odaklı bir bakış açısı sonucunda yönetim anlayışı geliştirilmiştir ve sistem içerisinde modernizasyon çalışmaları da başlamıştır. Takip eden yıllar içerisinde 1995 yılı içerisinde Toplam Kalite Yönetimine geçiş sağlanmış ve 1999 yılında Mükellef Hakları Bildirisi kamu kesimi tarafından ilan edilmiştir. Diğer yandan Gelir İdaresi içerisindeki modernizasyonu kapsamında önerilmiş olan “Vergi Ombudsmanı” uygulamasının ilk uygulayıcıları arasında arasında olan İngiltere 1967 yılında Vergi Ombudsmanı uygulamasında düzenlemeleri yapmış ve 1994 yılında da mükellefler ile Gelir İdaresi arasında oluşan sorunların çözümü aşamasında Vergi Ombudsmanlarının yetki ve sorumlulukları kapsamında genişlemeye gidilmiştir. Yine Fransa ve ABD’ de olduğu gibi özellikle teknolojik gelişmelerin etkin ve verimli bir şekilde yararlanılması ve verilen beyannamelerin internet üzerinden düzenlenmesi ve takibi sağlanmıştır. (Bozkurt ve Özbey, 2015;82)

Şirketlerin ödemek durumunda olduğu vergi ve benzeri mali sorumluluklarının azaltılması ve vergi kaçakçılığının azaltılması veya ortadan kaldırılması için bazı önlemler de kayıt dışı ile mücadele kapsamında kullanılmaktadır. Bunlara örnek olarak verilebilecek ülkeler; (Önder, 2012;59)

Bulgaristan, Slovakya ve Romanya' da vergi kaçakçılığının azaltılması ile ilgili kurumlar ve bireyler için düz oranlı vergileme sistemi uygulanmaya başlanmış ve sosyal güvenlik katkı paylarında ise oranlar düşürülmüştür. Slovakya' da 2004 yılı içerisinde kurumlar vergisi, gelir vergisi ve katma değer vergisi oranları yüzde 19, Romanya' da 2005 yılında kurum karları üzerinden tahsis edilen gelir vergisi oranı ve vergi oranı yüzde 16 olmuştur. Çek Cumhuriyetinde ise evlerin bakım ve onarımı için belirlenmiş olan katma değer vergisi oranı içerisinde azaltmaya gitmiştir. (Kearney, 2010;6)

Güney Kore' de yapılan bir uygulamada vergi makamları bireylerin mendi yaptıkları harcamalar kısmında kredi kartı ödemeleri ile yapılan ödemelerin bireylerin yıllık gelirlerinin %20' sine ulaştığı takdirde vatandaşlarına vergi iadesinde bulunmaktadır. Bu yapılan uygulama sonucunda Güney Kore' de ödemeler kısmında kart kullanımı kişisel tüketim harcamaları aşamasında yüzde 5 olan bu oran uygulama sonrası olan 2009 yılında yüzde 50' yi geçmiştir. İtalya' da ise 5000'i geçen kurumlar arası işlemler aşamasında elektronik ödemeyi sistem içerisinde zorunlu bir hale getirmiştir. Singapur ve İngiltere gibi ülkelerde ise maaşlar, vergi ve ceza ödemeleri başta olmak üzere kamu kesimine ait ödemeleri elektronik ortam aracılığı ile gerçekleştirmektedir.

Avusturya 2005 yılında vergi sistemi içerisinde kurumlar vergisi oranını yüzde 34' ten yüzde 25 seviyesine indirmiştir. Bu yapılan vergi reformu ile birlikte grup vergilendirmesi uygulamasında başlamıştır. Grup vergilendirmesi ise yerli grup üyelerinin zararları ve karları ile birlikte yabancı kardeş firmaların zararları bir arada hesaplanmaktadır. Böylece kurumlar vergisi için belirlenen matrah oranında azalma olmuştur. (Schneider, 2009;1099)

Avrupa Komisyonu(2012) tarafından açıklanan raporda Avrupa Birliği ülkeleri genelinde vergi kaçakçılığının önlenmesi için bazı politikalar üretilmiştir. İlk önce, birlik içerisine katılan ülkeler arasında bilgi transferinin kolaylaştırılması ve yaygınlaştırılması tavsiye edilmiştir. Bunun yanında,

komisyon 2013 yılı itibari ile birliğe üye ülkeler için ek yükümlülüklerin yanı sıra vergi birimleri arasındaki dayanışma ve güven ortamını arttırmaya yönelik önlemler listesi oluşturmayı önermiştir. Buradaki temel amaç ise vergi toplama aşamasında şeffaflığı arttırmak ve ülke içerisindeki rüşvetçiliği azaltarak bireylerin ve kurumların kendi rızası ve isteği ile vergilerini zamanında ve tam bir şekilde ödeme yolunun sağlanmasıdır. (Besim vd,2015;79)

İsveç’ te 1 Ocak 2010 tarihinden itibaren mal ve hizmet satışı gerçekleştiren firmalara otomatik kasaların kullanılması kanuni düzenleme ile birlikte zorunlu bir hal almıştır. Bu durum sonucunda İsveç Ulusal Vergi Bakanlığı’ nın kontrol ve denetleme fonksiyonu gelişmiştir. Ayrıca elektronik ortamda yapılan işlemler arkasında takip edilebilir somut izler bıraktığı için nakit ekonomisine karşı kamu kesimi tarafından tercih edilmekte ve elektronik işlemlerin ekonomik sistem içerisinde geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için politikalar üretilmektedir. Örnek vermek gerekirse Meksika hükümeti küçük ve orta büyüklükteki işletmelerde elektronik ödeme sonucunda oluşan maliyetleri azaltabilmek için bir fon kurmuş ve 5 yıl içerisinde ülke içerisindeki POS işlemlerini yüzde 300’ den fazla artış göstermesini sağlamıştır. Arjantin ve Kolombiya ise kredi kartlarıyla yapılan ödemeler de satış vergisi indirimini hayata geçirmiştir.

Kayıt dışı ekonomi ile mücadele aşamasında daha çok beyan edilmemiş gelirlere yönelik önlemler alındığını ve güvenilir kanunlar ile birlikte para cezalarına da başvuran ülke örnekleri de bulunmaktadır. Bazı ülkelerde iş kurma ve faaliyette bulunma aşamasındaki maliyetlerini azaltabilmek için kanuni düzenlemelerde kolaylaştırıcı tedbirler almışlardır. 2005 yılı içerisinde Portekiz’ de “Basit Program” adı altında bir kanuni düzenleme uygulamaya yürürlüğe girmiştir. Bu programda yapılan teşviklerden biri yeni bir firmanın kuruluş aşamasında gerekli olan prosedür ve süreçlerin azaltılmasıdır. Polonya’ da 2005 yılında başlatılan “İlk Görev Programı” ile 27 yaşından küçük üniversiteden mezun olmuş gençlerin ve orta öğrenimden mezun olan 25 yaşın altında bulunan gençlerin yeni işlere girişimlerinde teşvik edilmesi amaçlanmaktadır. Bu program, gençlerin iş kurmaları ile birlikte bu işlerin devam ettirmeleri için kurslar sağlamakta, girişimcilikle ilgili eğitim ve seminerler düzenlemektedir. (Önder, 2012;59)

İngiltere’ de, “istihdam tedbir paketi” açıklanmış, ve bu açıklamanın ardından “kayıt dışı çalışanların ihbarı için gizli telefon hattı” ve “sosyal yardımların istismarının ihbarı telefon hattı” uygulamaları başlatılmıştır. Fransa’ da ise evde çalışanlar muaf tutularak “tek istihdam bildirim belgesi” ile birlikte ücret bordrolarını saklamaya yönelik uygulama zorunlu hale getirilmiştir. Almanya’ da 1990 yılların başından itibaren vergi indirimi sağlanarak bürokratik işlemler yalın bir hale getirilmiştir. (Arolat, 2012)

Almanya içerisinde 2003 yılında yürürlüğe geçirilen ve kayıt dışı istihdam rakamlarını düşürmeyi amaçlayan (Küçük İşletmeler Düzenlemesi), yasadışı göçmenler, aynı anda iki işte birden çalışanlar ve sadece yasa dışı işte istihdam edenlere yönelik olarak, kamu kesimi tarafından yapılan denetimlerin artırılması, yasal araçların daha da güçlü bir hal alması ve bilgilendirme çalışmalarının yaygınlaştırılmasına yönelik uygulamalar yapılmaktadır. (Çolak, 2012;170)

İtalya içerisinde kendi şahsı için çalışanların oranı diğer AB ülkelerinden daha yüksek bir seviyede bulunmaktadır bu nedenle İtalya ekonomisi içerisinde kayıt dışı ekonominin büyümesinde önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. İş başına gelen İtalyan Hükümetleri kayıt dışı ile mücadele edebilmek için önemli politikalar geliştirerek uygulamaya geçirmişlerdir. Bu kapsam içerisinde; merkezi ulusal bir komite oluşturularak kayıt dışı ekonominin takip edilmesi ve kamu kurumları arasındaki koordinasyonun sağlanması hedeflenmiştir. 2002-2004 yılları arasında kayıt dışı ekonomik faaliyetlerini sona erdiren firmaların ve bireylerin mevcut vergi borçları ile birlikte sosyal güvenlik primlerinde de indirimine gidilmiştir. Toplum içerisinde geniş çaplı bir vergi affı ilan etmişlerdir. Yasadışı göçmenler için ilan edilen af ile birlikte 700.000 bireyin tekrar sistem içerisinde kayıtlı bir şekilde istihdam edilmesine izin verilmiştir. Ancak çıkartılan aflar veya benzeri uygulamalar sonucunda hedeflenen başarıya ulaşamamıştır. Başarısızlığın temel nedenleri olarak; geçiş döneminde gerekli olan teşvik mekanizmalarının tam olarak oluşturulamaması veya istenen performans ile çalışmaması, ekonomik birimler arasında adil ve dengeli bir vergi dağılımının sağlanamamış olması, çıkartılan aflar ile birlikte diğer uygulamaların kayıt dışı faaliyet gösteren kesimlere sunulan bir ödül olmaktan öteye gidememiş olması, ileride tekrar çıkartılacak yeni af beklentilerinin ortaya çıkması, vergisini düzenli ödeyen bireyler ve firmalar arasında adalet duygusunun sarsılmış olması,

alınana tedbirlerin uygulama aşamasında koordineli ve uyumlu bir şekilde hareket etmemesi nedeniyle karışıklıkların meydana çıkması görülmektedir. Bu tecrübeler ve yapılan tespitler neticesinde bir takım tedbirlerin yürürlüğe girdiği görülmektedir. Bu kapsamda; işgücü piyasasının içeriğinde esnek ve basit hale ulaştırılmış olması, çıkartılan afların çok özel şartlarda ve ödeyicilerin benimseyebileceği şartlarda ve vergi reformu desteği ile birlikte uygulanması, kanunların etkin ve verimli olmasının yanında yargı sürecinin daha hızlı bir hale getirilmesi, vergi ve sosyal güvenlik primlerindeki yüklerin azaltılması ile bir bütün içerisinde uygulanmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. (Besim vd, 2015;79)

İspanya ekonomisi içerisinde AB üyeliğinde yapılması gereken zorunlu reformlar sebebiyle kayıt dışı ekonominin boyutlarını azaltmaya yönelik çalışmalar devam etmektedir. Ülkede görülen en ciddi sorun ise seyyar satıcılardır. Seyyar satıcılık sistemi içerisinde, İspanya' nın köyleri, kasabaları ile birlikte şehirlerinde de yoğun olarak faaliyet içerisinde bulunmaktadır. Ülkedeki sosyal hayat ile ekonomi açısından büyük bir önem taşımaktadır. Bireylere çalıştıkları işin yanında ek bir gelir sağlama özelliği bulunan, bu sistem uzun bir süre devam edebilecek bir ekonomik kriz esnasında uygun fiyatlı mal tedarik etme imkanı sağlamaktadır. Bu seyyar satıcılara yönelik geliştirilen lisans sağlamaya yönelik çalışmalar, lisans talebinin çok hızlı bir şekilde artış göstermesi sebebiyle bir sistem içerisine oturtamamışlardır.

Latin Amerika ülkeleri ile birlikte Avrupa Birliği içerisindeki ülkelerde kaçakçılık faaliyetleri ve kayıt dışı ekonomi ile etkin mücadele sağlanabilmesi için e-fatura zorunlu bir hale getirilmiştir. Çoğu Asya ülkesi de e-faturaya geçiş yapabilmek için hem kanuni düzenlemeleri yapmakta hem de bu sistem için gerekli olan teknolojik altyapıyı oturtabilmek için çalışmalarına devam etmektedir.

Ülkelerin kayıt dışı ekonomi ile ilgili mücadeleleri sırasında yapılan uygulamalar incelendiğinde, çıkartılan vergi ve diğer mali afların kayıt dışı ile mücadeleye olumsuz katkılarının daha fazla olduğu görülmektedir. Kayıt dışı ekonominin boyutunu azaltmaya yönelik belirlenen politikalar; cezalandırma sistemi ile teşviklerin bir arada kullanılmasını, ekonomik aktivitelerin kayıtlı sistem içerisinde yürütülmesinin yaygınlaştırılması, girişimciler için finans

kaynaklarına ulaşım kolaylaştırılması ile prosedürlerin sadeleştirilmesi, ülke içerisinde destek ve danışma hizmetlerinin desteklenmesi ve yaygın bir hale gelmesi gerekmektedir. Kayıt dışı faaliyet içerisinde bulunduğu tespit edilenlere cezaların arttırılarak geniş bir yelpaze içerisinde olması. Birey ve firmalar için kamu kesimine olan güven ve farkındalık seviyesinin yükseltilmesi uzun dönemli politikaların sürdürülebilirliğini direkt etkileyecek unsurlardan bir tanesi olacaktır. İş dernek ve diğer kurum ve kuruluşlara bilgi- danışmanlık sisteminin yaygınlaştırılması ve küçük ve orta ölçekte ki firmaların büyütülmesinin nasıl sağlanacağı hususunda ortak bir hareket planı geliştirilmesi. Kamu içerisinde yolsuzluk ile mücadele ve kamu içerisinde müşteri/ yükümlü hizmetlerinin arttırılması, evrensel bir sağlık sistemi sunumu ile sağlık koruma programlarının kapsamı ve verimliliğinin iyileştirilmesi, satın alma ve kredi fırsatlarına erişimin kolaylaştırılması ve iyileştirilmesi olarak sıralanabilir. Bu politikalar sonucunda farklı ülkelerde uygulama alanları arasında farklılık görülebilecek iken ekonomik gelişmişlik düzeyi ve kayıt dışı ekonominin sahip olduğu boyutu birbirine yakın olan ülkelerde kullanılacak olan araçların daha iyi sonuç alması söz konusudur. (OECD,2009;19)

Kayıt dışı istihdam hususuna bakıldığında, kayıt dışı istihdam ile mücadele için ortak olarak belirlenmiş politikalar olmakla birlikte, ülkelerin kendi ekonomik yapılarına has nedenlerle uygulanmakta olan politikalar ülkeler arasında etkisi farklılık gösterebilecektir. Kayıt dışı istihdam ile mücadele edilirken uygulanacak olan politikaların istenen verimi sağlayabilmesi için, o ülke içerisindeki ekonomik, sosyal ve politik şartlarına uygun olabilecek programlar ve planlar olması gerekmektedir. Aşağıdaki tabloda kayıt dışı istihdamı önlemede kullanılan politika yaklaşımları belirtilmiş ve önce yöntem sonrada alınması gereken önlemler belirtilmiştir.

Çizelge 24. Kayıt Dışı İstihdamı Önlemede Kullanılan Politika Yaklaşımları ve Önlemleri

Yaklaşım	Yöntem	Önlem
Caydırıcı	Tespitin iyileştirilmesi	Veri karşılaştırması ve paylaşımı Ortak strateji geliştirilmesi Operasyonların birlikte planlanması
	Cezaların yeniden düzenlenmesi	Kayıt dışı işlemlere uygulanan cezaların artırılması
Kayıt altında kalmayı kolaylaştırıcı	Önleyici	Yasa ve düzenlemelerin gerekliliklerin ve sürecin basitleştirilmesi Doğrudan ve dolaylı vergi indirimi sağlanması Kendi adına/ hesabına çalışma statüsüne geçişin kolaylaştırılması Yeni çalışma/ istihdam kategorilerinin yaratılması Mikro işletmelerin geliştirilmesi
	İyileştirici tüketici/ alıcı teşvikleri	Hizmet alımı belgelerinin sunumu zorunluluğu Dolaylı vergi indirimi teşviki Doğrudan vergi indirimi teşviki
	Üretici/ sağlayıcı teşvikleri	Genel af çıkarmak Gönüllü beyanın/ itirafın teşviki İş danışmanlığı ve desteği hizmeti sunumu
	Sorumluluğun/ yasalara uyma taahhüdünün teşvik edilmesi	Kayıtlı istihdamı teşvik edici yararlar sağlanması Eğitim sağlanması İşverenlerin ve işçilerin birbirini kontrolünün/ gözetlemesinin sağlanması Vergi adaleti sağlanması Eşit muamele sağlanması Kaynakların adil dağılımının/ yeniden dağılımının sağlanması

Kaynak: Williams, C. C. Ve Renooy, P. (2008), Measures to tackle undeclared work in the European Union. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (Eurofound), Tackling undeclared work in the European Union Project Report

Oviedo, kayıt dışı ekonomi ile mücadele aşamasında uygulamayı güçlendirmeye yönelik ülkelerin yaptığı uygulamaları aşağıdaki tabloda özetlemiştir.

Çizelge 25. Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadelede Uygulamayı Güçlendirmeye Yönelik Politikalar

Uygulanan Politikalar	Ülkeler
Şirket gelir vergilerinin azaltılması	Macaristan, Polonya, Slovakya
Düşük ücretli işçi çalıştıran şirketler için vergi muafiyeti getirilmesi	Macaristan
Kayıtsız işçi oranlarının yüksek olduğu sektördeki firmalar için vergi ayrıcalıkları uygulanması	İsveç, Belçika, Fransa
Yeni işe başlayan işçiler için vergi indirimleri getirilmesi	Montenegro
Vergi afları ve uygulanması	Güney Kıbrıs, Türkiye
Tekrar Yatırım için kullanılan kazançlar için vergi muafiyeti getirilmesi	Estonya
Kişisel gelir vergisi oranlarının azaltılması, sabit oranlara geçilmesi	Estonya, Slovakya
Yaratılan istihdam olanakları için vergi kredileri kazanılması	Hollanda, İngiltere
İşçi gücünün yoğunlukla ihtiyaç duyulduğu sektörlerde KDV' nin azaltılması	Hollanda, Bolivia
Toplamdaki vergi yükünü azaltılması	AB-27 ülkeleri
Vergiden muaf asgari gelir miktarı sınırının artırılması ve az gelirli kişiler için vergi oranlarının düşürülmesi	Bulgaristan, Belçika, Hollanda, Fransa
Yabancılar için günlük sabit vergi oranlarının kullanılması	Montenegro
Vergi beyan formunun doldurulması ve vergilerin ödenmesinin elektronik ortamda yapılması	Estonya
Vergi mevzuatının anlaşılır ve kolay hale getirilmesi	Avusturya, Yunanistan, Hollanda, Fransa, Portekiz, Danimarka
Küçük ve orta ölçekli işletmeler için daha basit vergi kurallarının uygulanması	Kenya, Tanzanya, Uruguay, Arjantin, Brezilya, Bolivya, Şili
KDV, Gelir Vergisi ve Sosyal Güvenlik primlerinin sabit oranlar ile toplanması	Arjantin, Bolivya, Brezilya, Şili, Kosta Rika, Dominik Cumhuriyeti, Guatemala, Honduras, Meksika, Nikaragua, Paraguay, Peru
Vergi kaçırmayı daha doğru hesaplayabilmek için etkili veri toplanmasına yönelik anketlerinin artırılması	Şili, İspanya
Teftişlerin ve cezaların artırılması	

Kaynak: Oviedo, A. M., Mark. T.R.& Özdemir, K..K. (2009), Economic Formality; Causes, Costs and Policies A Literature Survey, World Bank Working Paper Ho. 167, 2009, p1.

C. Türkiye' de Kayıt Dışı Ekonomiye Önlemeye Yönelik İzlenen Politikalar

Bir ekonomi içerisinde ulaşılmak istenen temel amaçlar; kaynak kullanımında verimliliğin sağlanması, kaynak dağılımı etkinliği, fiyat istikrarının

sağlanmış olması, yeterli ve sürdürülebilir bir büyüme, dış ticaret dengesinin sağlanması ve ülke içerisinde gelir dağılımı adaletinin sağlanması olarak özetlemek mümkündür. Ülke içerisinde refah düzeyi, fiyatlar genel seviyesi, istihdam ve gelir dağılımı hususlarında iktisadi koşulların doğru bir şekilde saptanamaması sonucunda ortaya çıkan istatistiki kayıt dışılığın, belirtilen amaç ve hedeflere ulaşma noktasında etkisi vardır. GSMH, fiyatlar ve istihdam gibi ekonominin temel göstergelerinin kayıt dışılık sebebiyle doğru bir şekilde tespit edilememiş olması, etkin ve verimli politikalar belirlenmesi ve gerekli olan tedbirlerin zamanında alınıp uygulanamamasına ve kaynakların gerekli noktalara yönlendirilememesi belirlenen ekonomi politikalarında başarısızlığa sebep olmaktadır. Diğer yandan, kayıt dışı ekonomi konusu vergi idaresi ile birlikte vergi sistemini de olumsuz yönde etkilemektedir, kamu kesiminin vergi toplama hususunda etkinliğini ve gücünü azaltmakta, vergi gelirlerinin azalması da kamu finansmanı dengesini bozarak enflasyona sebep olmaktadır. Bu noktada, Türkiye'nin en önemli iki ekonomik konusunu oluşturmakta olan enflasyonun kontrol altında tutulması ve kamu finansman dengesinin sağlanmış olması kayıt dışı ekonominin boyutlarının azaltılması ile doğrudan bir ilişkiye bağlıdır.

Türkiye'de 2001 yılındaki krizden sonra para ve maliye politikalarının uygulanması aşamasında ve bunların etkinliğinin sağlanmasında ciddi değişiklikler ortaya çıkmıştır. Kayıt dışı ekonomi ile mücadele noktasında ve başka saiklerle olsa da kayıt dışı ekonominin azaltılması noktasında yardımcı olacak farklı adımlar atılmıştır.

1. Gelir İdaresi Başkanlığının Kurulması

16.05.2005 tarihli ve 25817 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 5345 sayılı Kanunu ile Gelirler Genel Müdürlüğü sona erdirilmiş ve Maliye Bakanlığının bağlı bir kuruluşu olarak da Gelir İdaresi Başkanlığının kurulması kararlaştırılmıştır. Bu kanun'un 1. İnci maddesinde kanunun amacı; “ Gelir politikasında adalet ve tarafsızlık içinde uygulamak; vergi diğer gelirlerin en az maliyet ile toplanmasını sağlamak; mükelleflerin vergiye gönüllü uyumunun sağlanmasını sağlamak; mükelleflerin haklarını koruyarak yüksek bir kalite ile onlara hizmet sunmak suretiyle sahip oldukları yükümlülüklerini kolay bir şekilde yerine getirmelerini sağlamak için gerekli tedbirleri belirleyip o tedbirleri

uygulamak; hesap verilebilirlik, saydamlık, verimlilik, katılımcılık, etkinlik ve mükellef odaklılık temel ilkelerine göre görev ve sorumluluklarını yapmak üzere Maliye Bakanlığı bünyesi içerisinde Gelir İdaresi Başkanlığının kurulmasına, görev, teşkilat, yetki ve sorumluluklarına ilişkin temel esasları düzenlemektir. “Vizyonunu;

- Ekonomik aktiviteleri kavrayarak bu aktivitelerin kayıtlı ekonomi içerisinde oluşumunun sağlanmasını teşvik eden;
- Mükelleflerin temel haklarını göz önünde bulundurarak gönüllü uyumu sağlayan ve
- Kaliteli ve verimli bir hizmet sunarak vergi ve diğer gelirleri tahsis ederek örnek bir idare olmaktır.

Şeklin de açıklanmıştır. (Gib, 2014;9) Gelir İdaresi Başkanlığı, kayıt dışı ekonominin boyutlarını azaltılmasını temel alan Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem planı 2011-2013’ ün etkin ve verimli bir şekilde uygulanmasında önemli bir katkı sağlamıştır.

2. Vergi Daireleri Tam Otomasyon Projesi (VEDOP)

Kayıt dışı ile mücadele aşamasında ele alınana önemli hususlardan bir tanesi de vergi idaresinin yeniden yapılandırılmasıdır. Vergi idaresinin yeniden yapılandırılması ile yapılan işlemlerin tamamının bilgisayar üzerinden yapılması, iş yükünün en aza indirilmesi ve vergi kaçığına yönelik daha etkili sonuçlar alınması için imkan vermektedir. Ayrıca vergi dairelerinin bilgisayar ile birlikte teknolojik altyapıya kavuşturulması ile sonraki dönemlerde kayıt dışı ile mücadele noktasında önemli bir alt yapı oluşturacak olmasından dolayı önem taşımaktadır.

Mali Bakanlığı ile birlikte Gelir İdaresi Başkanlığı’ nın ortak projesi kapsamında yer alan, Vergi Daireleri Tam Otomasyon Projesi (VEDOP) projenin uygulamaya geçirilmesi ile ulaşılmak istenen hedefler, vergileme işleminin modernizasyonunun sağlanması, etkin vergi yönetimi, merkez ile vergi daireleri arasında bilgi akışının sağlanmasında aracı rolünü üstlenmesi, mükelleflere yönelik hizmetler ile vergiye gönüllü uyumun artırılması ve teşvik edilmesi,

kayıt dışı ekonomi konusu ile mücadele etmek ve etkin vergi denetiminin sağlanması için veri ambarı oluşturmaktır.

Çalışma hayatındaki verimlilik ve etkinliğin artırılması, mükellef işlemlerinin basitleştirilmesi, takip ve denetim sisteminin güçlendirilmesi, vergi idaresi yöneticileri için sağlıklı ve doğru karar verebilmesi için karar destek ve yönetim bilgi sisteminin oluşturulması için Vergi Dairesi Tam Otomasyon Projesi (VEDOP), ilk defa 1995 yılı içerisinde pilot proje olarak uygulanmaya başlanmıştır. VEDOP projesi ile ulaşılmak istenen hedef vergi dairesi çalışmaları kapsamında verimliliğin ve etkinliğin artırılmasının yanı sıra bilgisayar ortamında elde edilen bilgilerin sağlıklı ve doğru bir karar destek sağlayarak yönetim bilgi sisteminin oluşturulmasına yönelik vergi dairesinde yapılan işlemlerin bilişim teknolojileri kapsamında otomasyona geçirilmesidir. VEDOP projesi, ilk aşamada 1998-2004 yıllarını kapsayan süreç içerisinde yeni girişim alanları yaratan, rekabet gücünün artmasını sağlayan, yeni kitlelere ulaşan, internet kökenli toplumsal uygulamalarda iyileştirilme işlemi teşvik etmeyi sağlamıştır.

Projenin bu süreç içerisinde başarılı olması sonrasında 1998 yılı içerisinde VEDOP 1 uygulamaya konulmuştur. Toplam maliyeti 75 milyon dolar olan proje 2 yıllık bir süreç içerisinde 22 il, 10 ilçe 153 vergi dairesi ve 5 defterdarlığın otomasyon sistemine geçirilmesi ile başarıya ulaşmıştır.

Gelir idaresinin daha etkin ve verimli bir şekilde mükelleflerine daha iyi hizmet sağlayan bir kuruluş olma çalışmaları kapsamında projenin devamı olarak projenin ikinci ve üçüncü adımı 2000' li yıllarda hayata geçirilmiştir. Nitekim VEDOP 2 2004 yılı içerisinde 64 milyon dolar olan maliyeti ile 15 ay süren bir çalışma kapsamında 81 ilin tamamında tüm vergi daireleri ve defterdarlıkların otomasyona geçini sağlamıştır. İkinci aşama sonunda Vergi Dairesi kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin kayıt altına alınabilmesi için çok ciddi bir adım atılmış ve mükelleflere hızlı ve kaliteli bir kamu hizmetinin sunulması sağlanmıştır.

VEDOP 3 ise 2007 yılının başlarında başlatılmış, toplam maliyeti 99 milyon dolar olmuştur ve tamamlanması 2 senelik bir süreyi bulmuş, Türkiye genelindeki 448 vergi dairesi ve 585 mal müdürlüğü de otomasyon sürecine geçiş yapmıştır. e-VDO (İnternet Tabanlı Vergi Dairesi Otomasyonu) uygulamalarının vergi dairesi ile birlikte mal müdürlüğü gelir servislerinin tamamına

yaygınlaştırılması ve alt yapı kapasitesinin güçlendirilmesine yönelik çalışmalar da tamamlanmıştır. Söz konusu projelerin tamamlanması ile e- beyanname, internet vergi dairesi, e- vergi levhası gibi uygulamalar hayata geçirilmekte, Türkiye' nin tamamında tüm mükellefler ile çalışanlar bu otomasyon hizmetlerinden yararlanmaktadırlar. (Uğur ve Sütçü, 2009;11-15)

3. Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı' nın Oluşturulması

Türkiye içerisindeki vergi denetimleri 2011 yılına kadar, 1936 yılında kurulmuş olan Gelirler Kontrollüğü, 1879 yılında kurulan Maliye Teftiş Kurulu, 1945 yılında kurulan Hesap Uzmanları Kurulu ve Vergi Denetmenleri Kurulunca yapılmaktaydı. Yapılan vergi denetimlerinin daha etkin ve etkili bir hale getirerek vergiye gönüllü uyumun sağlanabilmesi için bu dört ayrı vergi denetimi birimi Maliye Bakanlığı' na bağlı Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı' nı kuran 646 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 2011 yılı içerisinde bir çatı altında toplanmıştır. Belirlenen misyonu web sayfasında; risk odaklı ve çağdaş yönetim ve denetim tekniklerinden faydalanarak vergi denetimlerini yapmak, vergi kayıp ve kaçak sonucunda ortaya çıkan kayıt dışı ekonominin en aza indirilmesi ve böylece mükelleflerin vergiye gönüllü uyumunun sağlanması, vergi idaresinin etkin ve hukuka uygun işleyişinin sağlanması için soruşturma ve teftiş faaliyetlerini yürütmek ve maliye politikalarının oluşturulması aşamasında hukuki düzenlemelerin hazırlanmasında katkı vermek olarak açıklanmıştır. Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı' nın sahip olduğu görevleri ve yapısı kararnamenin 20' inci maddesinde belirtilmektedir. (Yılmaz, 2012;470)

Vergi Denetim Kurulu Başkanlığının, 2013-2017 yılları arasında Stratejik Planında yer alan hedeflerine ve amaçlarına ulaşabilmek için yürüteceği faaliyetler ve bunların bütçe kapsamında yıllık olarak hazırladığı 2014 Yılı Performans Programındaki Kurulun amaç ve Hedefleri;

- Kayıtlı Ekonominin boyutlarının artmasını sağlamak ve Mali Suçları Azaltmak
- Kayıtlı ekonomiyi genişletmek ve büyümek
- Terörün finansmanı ve suç gelirlerinin aklanması ile kapsamlı ve etkin bir mücadele yürütmektir.

Kurul, 2014 yılı içerisinde Stratejik Plan’ da, stratejik amaçların gerçekleştirilebilmesi için saptanan” kayıtlı ekonomiyi büyötmek ve genişletmek” hedeflerine yönelik vergi incelemesi, denetim ve teftiş faaliyetlerini yerine getirmiştir. Ayrıca, kurul 2014 yılında MASAK ile birlikte sorumluluk sahibi olduğu “ terörün finansmanı ve suç gelirlerinin aklanması suçları ile mücadele” hedefinin gerçekleştirilmesine yönelik aktif bir destek sağlamıştır. (VDK,2014;25)

4. Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı

Yıllık Ekonomik Programlara 2007 yılında kayıt dışı ekonomi başlığının altına farklı bir eklenmiştir ve 2008 senesi kamu kesimi tarafından kayıt dışı ekonomi ile mücadele yılı olarak belirlenmiştir. Kayıt dışı ekonomi ile mücadele aşamasında başarı sağlanabilmesi ve kayıt dışı ekonominin boyutlarının azaltılabilmesi için kayıt dışı ile mücadelenin kamu kesimi tarafından bir devlet politikası olarak benimsenmesi, bu konu üzerine sürekli çalışan bir çalışma grubunun oluşturulması, kamu kesimi tarafından stratejik plan hazırlanıp uygulanması, etkin ve verimli bir değerlendirme ve izleme sisteminin hayata geçirilmesi ve kurumlar arasında iş birliği ve eşgüdümlü sağlanması gerekmektedir. şurası kesin olarak ortaya çıkmaktadır ki; kayıt dışı ekonominin boyutlarını etkileyen unsurların doğru bir analize dayalı stratejik bir plan ile etkin ve sonuç alınabilecek bir çözümlü üretilebilir. Bu kapsam çerçevesinde 2008 yılındaki programda, “Rekabet Gücünün Arttırılması” gelişme başlığının alt konu başlıklarından birisi “Ekonomide Kayıt Dışılığın Azaltılması” şeklinde belirlenmiştir. Bu politika çerçevesinde alınan tedbirlerden ilki de “ İlgili tüm tarafların katkısıyla kayıt dışı ekonomiyle mücadele stratejisinin oluşturulması” olmuştur. Sorumlu kamu kuruluşunun Gelir İdaresi Başkanlığı olarak tercih edildiği söz konusu tedbirde; işbirliği içerisinde olan kurumlar Maliye Başkanlığı, Sanayi ve Ticaret Başkanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Başkanlığı, Hazine Müsteşarlığı, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Gümrük Müsteşarlığı, Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu, Sosyal Güvenlik Kurumu, Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurumu ile birlikte Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu yer almaktadır. Bahsi geçen kamu kuruluşları ile yapılan toplantılar ve çalışmalar neticesinde 2008 yılının Haziran ayında “Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı” oluşturulmuştur.

Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı 2009 yılının Şubat ayı içerisinde bir Başbakanlık Genelgesi olarak yayımlanmıştır. Kayıt dışı ekonomiyle mücadelede üç temel amaç belirlenmiştir:

- Kayıtlı faaliyetlerin özendirilmesini sağlamak;
- Yaptırımların caydırıcı gücünü arttırmak ve Denetim kapasitesini güçlendirmek;
- Kurumsal ve toplumsal mutabakatı tahsis etmek ve güçlendirmek.

Yapılan bu planlama 2008-2010 yılları arasındaki süreci kapsamakta ve bu amaçlar çerçevesinde belirlenen 105 eylem bulunmaktadır. Doküman içerisinde takvim, performans göstergeleri, sorumlu koordinatör kuruluşlar detaylı bir şekilde belirlenmiştir.

Diğer taraftan, 2011 yılı programı için 31 No. lu tedbirinde, belirtilen eylem planının 2011-2013 yıllarını kapsayacak şekilde güncellendiği de belirtilmektedir. 2011-2013 dönemi eylem planı içerisinde belirlenen 47 eylem ve aşağıda sıralanmış olan 5 amaç çerçevesi yer almaktadır. (GİB, 2011;2)

- Gönüllü uyumun artırılması
- Yaptırımların caydırıcılık seviyesinin artırılması
- Kamu kesimi içerisinde veri tabanı paylaşımının sağlanması
- Denetimlerin etkisinin güçlendirilmesi
- Toplumsal farkındalığın artırılması ve yaygınlaştırılması

Eylem planı üzerindeki gerçekleştirmelerini; yılda en az bir defa değerlendirmeye tabi tutmak, gerektiği şartlarda plan içerisinde değişiklikler yapmak ve bu konuda üst düzey kararları verebilmek üzere; Başbakanın başkanlığında Eylem planı içerisinde görevlendirme yapılan bakanların bulunduğu “Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Yüksek Kurulu” kurulması kararlaştırılmıştır. Kurulmuş olan sekretarya hizmetleri ise Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından yürütme görevi verilmiştir. Yapılan kurul toplantılarına, gerekli olduğu hallerde, diğer bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşları ile birlikte üniversiteler, meslek birlikleri ve özel sektör temsilcilikleri ile sivil toplum kuruluşları da davet edilebilecektir. Eylem planı çerçevesinde yapılacaklar

izlenmesi görevi Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından yapılacak, belirlenen her bir eylem için koordinatör kuruluşlar eylem içerisindeki gelişmeleri Gelir İdaresi Başkanlığına üçer aylık periyotlar halinde iletcek ve planlanan eylem planı, değerlendirme ve izleme kurullarında değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

5. Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Projesi (KADİM)

Acil Eylem Planı çerçevesinde Faaliyet İzleme ve Değerlendirme Raporu SP-07 kodu ile belirtilen “Kayıt Dışı İstihdam ve Yabancı Kaçak İşçi Çalıştırılması Önlenerek” faaliyeti, sorumlu kuruluşu olarak da Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na verilmiştir. 2004 yılının Mart ayı içerisinde Bakanlık uzmanları tarafından oluşan “Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Araştırma Kurulu” kurularak, kayıt istihdam konusu ve ulaşılmış olduğu boyutlar hem ülkemiz de hem de dünyadaki durumu ile alakalı araştırma yapması kararlaştırılmıştır. Çalışma sonucunda 2004 yılının Haziran ayında “Kayıt Dışı İstihdam ve Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı” adlı bir rapor açıklanmıştır.

2006 yılında Başbakanlık genelgesi ile yürürlüğe alınan “Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele (KADİM) projesi” kayıt dışı istihdamın fazla olduğu sektörlere yönelik bilgilendirici eğitimler ve seminler ile denetim yapılmasını içeren kapsamlı bir proje olarak görülmektedir. Bu proje kapsamındaki faaliyetler dört alanda gruplandırılmıştır;

- Etkin ve verimli denetim,
- Mevzuatlarda yapılan değişiklikler
- Bürokratik engellerin asgari düzeye indirilmesi
- Bilinçlendirme ve Bilgilendirme faaliyetleri.

Bu proje kapsamında çeşitli bakanlıklar, bakanlık müsteşarları, sendikaların genel sekreterlikleri ve STK temsilciliklerinin de içerisinde bulunduğu bir kurul oluşturulmuştur.

Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele (KADİM) projesinin uygulanması sonucunda;

- Çalışma sonucunda hem kayıt dışı istihdam edilenler hem de kaçak işçi oranı mümkün olan en az seviyeye indirilecektir.

- Yabancı kaçak işçi çalıştırılması ile madencilik, turizm, sanayi, inşaat gibi sektörler içerisinde yarattığı haksız rekabet ortamı azaltılacaktır.
- Kayıt dışı istihdamın ülke ekonomisi içerisinde yarattığı olumsuz etkiler halka anlatılarak kamuoyu yaratılacak, gelecek kuşakların bu konu üzerinde bilinçlendirilmesi sağlanacaktır.
- Kayıt altında istihdam edenlerin ise sosyal güvenlik haklarının ön plana çıkarılmış olması sağlanacaktır.

6. Mali Suçlarla Araştırma Kurulu Başkanlığı' nın Görev ve Yetkilerinin Yeniden Belirlenmesi (MASAK)

4208 sayılı Kara paranın aklanmasına yönelik kanun 19.11.1996 tarihinde yürürlüğe girmesiyle Mali suçları Araştırma Kurulu Başkanlığı kurulmuş ve Türkiye kara paranın aklanmasıyla mücadele eden ülkeler arasında kendisini bulmuştur. Terörün finansmanı ve suç gelirlerinin aklanması ile etkili ve verimli bir şekilde mücadele ederek etkin bir ekonomi ve güvenli bir toplumun ortaya çıkmasına katkıda bulunan öncü kurumlardan bir tanesi olmayı kendisine hedef olarak belirlemiştir.

Mali Suçları Araştırma Kurulu Başkanlığının hazırladığı ve kamuoyuna açıkladığı 2013-2017 stratejik planı içerisinde yer alan “Kayıtlı ekonominin büyümesi ve mali suçları azaltmak” stratejik hedefi kapsamında, MASAK’ ın sahip olduğu en önemli hedefi “Suç gelirlerinin aklanması ve terörün finansmanı ile etkin ve verimli bir mücadele etmek” tir. Bunun yanında “kayıtlı ekonomiyi genişletmek ve büyütme” stratejik hedef kapsamında katkı verilmesini sağlamaktır. (MASAK, 2014;15)

MASAK tarafından, tespit edilen stratejik amaç ve hedeflere ulaşılması için 2015 yılında aşağıdaki hedeflere yönelik çalışmalar yapılmıştır:

- 2012 yılı içerisinde başlanan ve 2014 yılından itibaren devam ettirilen yeni “elektronik şüpheli işlem bildirim sistemi” uygulamasından elde edilen sonuçların değerlendirmek ve veri tabanının güçlendirilmesinde aktif bir rol oynamak.

- Terörün finansmanı ve suç gelirlerinin aklanmasına yönelik alınan ihbarlar ile birlikte şüpheli işlemlerin analizleri ve değerlendirmelerini en kısa süre içerisinde tamamlamak.
- Terörün finansmanı ve suç gelirlerinin aklanması hususunda diğer ilgili birimler ile iletişim kanallarını geliştirmek ve diğer kurum ve kuruluşlar ile etkin çalışmalar yürütmek.
- Uluslararası standartlara uygun bir şekilde terörün finansmanı ile mücadele edebilmek için kurumsal kapasitesini güçlendirmek ve geliştirmek.
- Uluslararası işbirliğinin sağlanabilmesi için, yabancı ülkelerdeki mali istihbarat birimleri ile mutabakat muhtıraları imzalamak.
- Sigara kaçakçılığı, tefecilik, uyuşturucu kaçakçılığı, insan kaçakçılığı gibi öncül suçlar sonucunda elde edilen gelirlerin aklanmasına engel olmak için çalışmalara ağırlık vermek.

7. Tütün ve Tütün Mamulleri Kaçakçılığı Eylem Planı

Tütün ve tütün mamulleri kaçakçılığı sonucunda kamu düzeni ve sosyal hayat bu durumdan ciddi bir şekilde etkilenmektedir. Devletin vergi gelirlerin de ciddi bir kayba neden olmaktadır. Kaçakçılık faaliyeti sonucunda kamu düzenini etkileyen; kaçak yollar sonucunda ülke içerisine sokulan tütün ve tütün mamulleri toplumun sağlığı üzerinde ciddi sorunlar yaratabilir, organize suç örgütleri için ciddi bir gelir kaynağı yaratır, kayıtlı sektör için ciddi bir rekabet eşitsizliğine neden olmak gibi sonuçları vardı. Kaçakçılık faaliyeti sonucunda devlet gelirlerini azaltıcı noktada ise katma değer vergisi ve özel tüketim vergisi başta olmak üzere ciddi anlamda vergi kayıplarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bütün boyutları ile ele alındığı zaman, tütün ve tütün mamullerinin kaçakçılığında etkili olunması; ilk olarak bu mücadelenin bir devlet politikası olarak ön plana çıkması ve devlet politikası olarak belirlenmesine ve sonuçlarının mücadele eden kurum ve kuruluşlar arasında bir eşgüdüm ortamı oluşturularak takip edilmesine ve değerlendirilmesine bağlıdır.

“Tütün ve Tütün Mamulleri Kaçakçılığı ile Mücadele Eylem Planı (2011-2013)”; bu alandaki kaçakçılığın önlenmesi için, konuyla ilgili mevzuat ve

uygulama aşamasında yaşanan sorunların çözümü ile ilgili çalışmalar yapmak suretiyle, aşağıda belirtilen hedefler doğrultusunda hazırlanan eylemler bulunmaktadır:

- Mücadele içerisinde olan personelin moral motivasyonunun artırılmasına yönelik çalışmalar yapmak,
- Tütün ve tütün mamulleri kaçakçılığının ulaştığı boyutların tespit edilmesi, bu sektör içerisindeki yasal ticaretin hacmi ile sınır da bulunan iller başta olmak üzere yüksek risk bölgesi içerisinde bulunan şehirler ve bölgeler de yasa dışı ticaretin boyutunun tespit edilmesi,
- Tütün ve tütün mamulleri kaçakçılarının kullandığı yöntemleri tespit edilmesine yönelik çalışmalar yapılması,
- Bandrollü ürün izleme sisteminin geliştirilmesini ve etkinliğinin artırılmasına yönelik çalışmalar yapılması,
- Tütün üretimi ve ticaretinde kayıt dışılık oranlarının en aza indirilmesi,
- Tütün ve tütün mamulleri kaçakçılığında etkinliğin sağlanabilmesi için gerekli olan mevzuat değişikliklerinin yapılması,
- Tütün ve tütün mamulleri kaçakçılığından elde edilen gelirlerin tespit edilmesi ve bu gelirlerin terör örgütlerinin finansmanı aşamasında kullanılmasına yönelik çalışmalar yapılması,
- Kamu görevinin sağlamış olduğu görevi suiistimal ederek kaçakçılık suçunu işleyenlere karşı alınacak caydırıcı önlemlerin artırılması,
- Kaçak tütün ile birlikte tütün ürünü kullanımının azaltılmasına yönelik vatandaşları bilinçlendirecek tanıtım programlarının hazırlanması ve uygulanması,

8. AB' ye Katılım Öncesi Ekonomik Programlar

AB' ne uyum Müktesebatı ve bu müktesebat kapsamı içerisinde yayımlanan ulusal programlar ile birlikte program ile ilgili ilişkili dökümanlar da, kayıt dışı ekonomini ile mücadele kapsamı içerisinde, izlenecek detaylı yöntem ve

planlamalardan ziyade genel bir tanımlama ile sorunun var olduğuna işaret edilmiş ve bu sorunun çözümü için siyasi bir kararlılık gösterilmesi üzerinde durulmuştur. Bu doğrultuda; (Çolak,2012;188)

Türkiye, AB' ye tam üyelik süreci içerisinde bir aday ülke olarak 26-27 Kasım 2000 tarihli Ekonomik ve Mali İşler Konseyi' nin talebi kapsamında 2001 yılından başlayarak Katılım Öncesi Ekonomik Program (KEP) hazırlamakta ve bu programı Avrupa Komisyonuna sunmaktadır. Hazırlanma süreci içerisinde OVP ile birlikte kalkınma planları temel esas olarak alınmaktadır.

2005 KEP programı içerisinde maliye politikasının en temel amaçları olarak kamu borç stokunun milli gelire olan oranı ve kamu bütçe açıklarını kalıcı bir şekilde azaltmak, dengeli bir bütçe yapılanmasına sahip olmak, sürdürülebilir ve verimli bir büyüme ortamına katkıda bulunmak ve enflasyon rakamları ile mücadele edebilmeyi desteklemek amaçları çerçevesi içerisinde vergi tabanının geniş bir yelpaze içerisine dağıtılması ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin kayıtlı sistem içerisine alınması yoluyla kamu gelirlerinin artırılmasına ve kamu harcamalarının etkin bir hal almasına yönelik çalışma ve faaliyetlere devam edilmesine yönelik belirlenmiştir.

2006 KEP programı içerisinde kayıt dışı ekonominin boyutlarının azaltılmasına yönelik çalışmaların devam etmesini belirtilmiştir.

2010-2012 KEP programında kayıt dışı ekonomi ile mücadelenin kararlılıkla devam ettirileceği, kamu kesiminin denetim kapasitesinin artırılması gerektiği ve vergileme aşamasında öngörülebilirlik kapsamında devam etmekte olan reform çalışmalarının bir diğer uzantısı konumunda olan gelir vergisi kapsamında da bir değişimin yapılacağı belirtilmiştir.

2011-2013 KEP programında 2010-2012 KEP programında belirlenen hedeflere ulaşmak için kararlılıkla çalışmaların devam ettirildiği belirtilmiştir.

9. Orta Vadeli Programlarda Kayıt Dışı Ekonomi

Kamu kesimi tarafından temel makroekonomik değişkenlere yönelik performans ve hedeflerini yansıtan ve genel olarak üç yıllık süreyi kapsayan 2006 yılından itibaren hazırlanarak, açıklanan Orta Vadeli Programlarda (OVP) kayıt dışı ekonomi konusu da sorun olarak program içerisinde kendisine yer

bulmaktadır. 2006-2008 yıllık dönemi kapsayan OVP hedefleri içerisinde vergi politikasında etkinliğin sağlanabilmesi için kayıt dışı ekonominin boyutlarının azaltılması sayılmıştır.

2007-2009 dönemini kapsayan OVP hedeflerinde kamu gelirleri başlığı altında yer alan kayıt dışı ekonomi: “Güçlü bir toplumsal ve siyasi irade ile birlikte toplum içerisinde yer alan bütün kesimlerin katılım sağladığı bir kayıt dışı ekonomi ile mücadele stratejisi” oluşturulmasına yönelik vurgu yapılarak “iş ve çalışma yaşamına ilişkin mevzuatın sade ve basit olması” ve “kamu kurum ve kuruluşları arasında koordinasyon sağlanması ve bilgi paylaşımının yapılması kurumların teknolojik alt yapısının iyileştirilmesi ve güçlendirilmesine yönelik faaliyetlere” temas etmektedir. Ayrıca “kayıt dışı ekonomiyi ödüllendiren, kamu kesimine olan güvenin azalmasına olanak tanıyan, kayıt dışı faaliyetlerin özendirilmesini sağlayan ve kamu kesimin gelirlerini azaltan her türlü af ile birlikte borç yapılandırılmasına ilişkin beklentinin önüne geçilmelidir”. Bu önlemlere ek olarak “ ekonomi içerisinde rakipler arasında haksız rekabetin ortaya çıkmasında etkili olan kayıt dışı faaliyetler, etkin ve verimli mücadele sonucunda ortaya çıkacak olan kaynaklar, işlem vergileri başta bulunmak üzere sosyal güvenlik primleri ve vergi oranlarının indirimi kapsamında kullanılacaktır” hedefi belirtilmiştir.

2008-2010 dönemi kapsayan OVP hedefleri arasında kayıt dışı ekonomi ile mücadeleye daha fazla yer verilmiştir. Kayıtlı sisteminin geliştirilmesi ile birlikte, kayıt dışı ekonomi ile mücadele edecek olan kurumların alt yapı sistemlerinin güçlendirilmesine yönelik yapılan vurgularda artış görülmektedir.

2009-2011 dönemi kapsayan OVP hedeflerin de “ekonomi içerisinde kayıt dışı ekonominin boyutlarının azaltılması” sistem içerisinde rekabet gücünün arttırılması hedefinin alt başlığı olarak yer verilmiştir. OVP içerisinde kayıt dışı ekonomi boyutunun azaltılması hedefi çerçevesinde şu şekilde bir sıralama yapılmıştır:

- Kayıt dışı ekonomi ile mücadele, belirlenen stratejiler kapsamında etkin bir şekilde devam ettirilecektir.

- Kayıt dışı ile mücadele kapsamında çalışma ve iş yaşamına dair mevzuatlar daha basit ve daha sadeleştirilecek, kurumlar arasındaki iletişim ve koordinasyonun sağlanması için gerekli adımlar atılacak.
- Kayıt dışı ile verimli bir şekilde mücadele edebilmek için vergi kayıp ve kaçığının boyutu ve niteliği, güvenilir yöntemler ile birlikte düzenli bir şekilde ölçülecek.
- Öncelikli olarak Gümrük Müsteşarlığı ve Gelir İdaresi Başkanlığı olmak üzere ilgili kamu kurumlarının sahip olduğu teknik ve idari altyapılar güçlendirilecek.
- Yapılan denetimlerini etkinliğinin sağlanabilmesi için başta vergi denetimleri olmak üzere kurumlar arasında çapraz kontrolü de içinde barındıracak şekilde gerekli olan tedbirler alınacak.

2009-2011 OVP’ da kayıt dışılığın önlenmesi için daha çok denetim önlemlerine öncelik verilmiştir.

2011-2013 OVP hedefleri içerisinde ise “Ekonomide Kayıt Dışılığın Azaltılması” alt başlığı içerisinde “Kayıt dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planının” güncellenmesi belirtilmiştir. Söz konusu içerim hakkında kayıt dışı ekonomi üzerinde toplumsal ve kurumsal bir mutabakat sağlanmalı, kayıtlı sistem içerisinde yer alan faaliyetler özendirilmeli, yapılan denetimlerin kapasitesi ve verimliliği artırılmalı ve cezai yaptırımların caydırıcılığı artırılmalı denilmektedir.

2015-2017 OVP plan çerçevesinde kayıt dışı ekonominin boyutunun azaltılmasına yönelik gösterilen kararlılık; piyasa içerisindeki haksız rekabetin önlenmesi, ekonomi içerisindeki rekabet gücünün artırılması ve kamu gelirlerinin artırılmasına yönelik çalışmalar yapılması ve kayıt dışı ekonomi ile etkin mücadelenin devam ettirileceği belirtilmiştir.

10. Kalkınma Planlarında Kayıt Dışı Ekonomi

Özellikle 2000 yılı ve sonrası dönem de DPT tarafından yapılan çalışmalar sonucunda hazırlanarak uygulamaya alınana “Uzun vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005” in içerisinde “Kayıt Dışı Ekonominin

Kayıt Altına Alınması” olarak ayrı bir başlık şeklinde ele alınmıştır ve “ Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu” da resmi olarak yayınlanmıştır.

Kamu kesimi kayıt dışı ekonomik faaliyetleri azaltabilmek için ve kayıtlı faaliyetleri arttırabilmek amacıyla farklı çalışmalar yürütmektedir. Dokuzuncu Kalkınma Planı içerisinde (2007-2013) “Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele” bir öncelik olarak belirlenmiştir.

Bu doğrultuda Onuncu Kalkınma Planı olan 2014-2018’ de Kayıt dışı ekonominin azaltılmasına yönelik program eylem planı,

- Kayıt dışı ekonominin ulaştığı boyutların tespit edilmesi ve ekonomi üzerinde yarattığı etkilerin analizi;
- İlgili mevzuatların gözden geçirilmesi ve denetim kapasitesinin arttırılması,
- Eğitici ve Kapsayıcı Yöntemlerle toplum içerisinde yer alan herkesin farkındalığının arttırılması,
- Kamu kesimindeki iletişim ve koordinasyonun arttırılması ve uygulama aşamasında yaşanan sorunların giderilmesi,

Başlıklarından oluşuyor. Kayıt dışı ekonominin tespiti için kullanılan yöntemler Türkiye ekonomisinin özellikleri dikkate alınarak geliştirilecek ve kayıt dışılığın yüksek olduğu sektörler içerisindeki kayıt dışı ekonominin boyutları ölçülecek. Bu sorunların ekonomi içerisinde yarattığı etkiler araştırılacak.

Vergi açığı GSYH’ ya oranı, planlanan vergi gelirleri ve ülke içerisindeki vergilendirme kapasitesi, ülke bazında yapılan çalışma ile ölçülecek ve vergi türlerine göre mükelleflerin, defterdarlıklar ile vergi dairesi başkanlıklarının yetki düzeyi nezdinde vergi uyum düzeyleri üzerine bir analiz yapılacaktır.

Kayıt dışı istihdam konusu ve ulaştığı boyutları, düzenlenecek olan bir çalıştay sürecinde değerlendirmesi yapılacak ve kayıt dışı istihdamın yoğun olduğu tarım dışı sektörde durum analizi yapılacak ve burada çıkan sonuçlar kamuoyu ile paylaşılacaktır.

Vergiye gönüllü uyumun sağlanabilmesinde etkili olan sosyolojik, kültürel, ekonomik vb. tüm faktörler analiz edilerek, ülke içerisinde yer alan mükelleflerin vergiye gönüllü uyumunu arttırabilmek için çözüm yöntemleri geliştirilecek.

Çizelge 26. Kayıt Dışı Ekonomiye Yönelik Hedefler

No	Gösterge Adı	Mevcut Durum	2014	2015	2016	2017	2018
1	Kayıt dışı ekonominin GSYH' ya oranı	%26,5	%26	%25	%24	%23	%21,5
2	Tarım dışı sektörlerde kayıt dışı çalışanların tarım dışı istihdama oranı	%22	%22	%20	%19	%18	%17
3	Kayıtlı faal mükellef sayısı	4,9 Milyon	5 Milyon	5,1 Milyon	5,2 Milyon	5,3 Milyon	5,4 Milyon

Kaynak: Onuncu Kalkınma Planı(2014-2018), Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılması Programı Eylem Planı, Ocak 2015

Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) kapsamı çerçevesinde 31 Ocak 2015 tarihinde açıklanan “Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılması Programı Eylem Planı”, kayıt dışı ekonomiye sebep olan vergi uyum maliyetine yönelik bilimsel çalışmalara ve sektörel bazda yapılan tahminlere ağırlık vermektedir. Ayrıca öncelikli sektörler içerisinde yer alan kayıt dışı ekonomi ve kayıt dışı istihdam rakamları tahmin edilerek ve ilgili paydaşların da yer alacağı çalıştay çalışmalarında mikro baz da yapılacak tanı ve teşhis süreci işletimine tabi olacaktır.

11. Kayıt Dışı Ekonomiye Önemeye Yönelik Sigorta Politikaları

5510 Sayılı Kanun ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununda kayıt dışı ekonomi ile mücadele aşamasında yararlı olacak düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Kamu kurumları ile birlikte bankalar, belli işlemler kapsamında sigortalılık kontrolü zorunluluğunun getirilmesi ile birlikte yapılacak olan ödemelerin bankalar yolu ile gerçekleştirilmesi zorunluluğu kayıtlı işlemlerin artmasında ve çift bordro uygulamasının azalması aşamasında yardımcı olacak bir düzenlemedir. SGK' nın döner sermayeli kuruluşlar, bankalar, diğer gerçek ve tüzel kişiler ve kamu idarelerinden kanun kapsamı ile kurulan kurum ve kuruluşlardan belge ve bilgi istemesinin önünün açılması ve esnek çalışma şartlarında sigortalılığın (part-time çalışanlarda gün eksiğinin çalıştıkları zamanda

kapatılmasının sağlanabilmesi için) özendirilmesi kayıt dışı ile mücadele kısmında kanun içerisinde yer alan diğer önemli hususlardır.

Direkt olarak kayıt dışı ekonomi ile mücadele amacı bulunmasa da işsizlik sigortası uygulaması ve teşvik sisteminin istihdam rakamlarının artmasına bağlanması ve sigorta işveren payının azaltılması uygulamaları kayıt içerisindeki faaliyetlerin özendirilmesi aşamasında etkili olmaktadır. (Savaşan, 2011; 32)

12. Kayıt Dışı Ekonomide e-Dönüşüm

Maliye Bakanlığı'nın bünyesinde yer alan, Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından denetlenen ve yönetilen Türkiye' de kayıt dışı ekonomi ile etkin bir mücadele ve kaçakçılık faaliyetlerinin önlenmesine yönelik çalışmalarının sonucunda gündeme gelen e-defter, e-fatura, e-arşiv ve diğer e- dönüşüm faaliyetleri birbirlerinin tam olarak tamamlayan ve bu faaliyetlerin birbirleri ile bir arada faaliyet gösterdikleri zaman operasyonel anlamda üssel değerler yaratan uygulamalardır.

e-fatura,, standart bir kağıt fatura ile aynı kanuni niteliklere sahip olan, gönderme, oluşturma, saklama ve ibraz etme gibi adımların tamamının internet ortamı üzerinden gerçekleştirildiği bir faturalama sistemidir. E-defter, şekil hükümlerinden ayrı olarak Vergi Usul Kanunu' na düzenlenmesi zorunlu olan belgelerde ki bilgileri içermektedir. E-kayıt, elektronik ortamda yer alan bilgiler ve elektronik defter ve belgeleri kapsayan, elektronik yöntemler ile erişim sağlanan ve işleme tutulan en küçük bilgi ögesidir. E-dönüşüm uygulamaları ülkede yer alan firmaların sistem içerisine entegre olmasının sağlanması ile birlikte her geçen gün kendisini geliştirerek mükelleflere daha iyi hizmet sunulmasını sağlamaktadır.

13. Bazı Varlıkların Milli Ekonomiye Kazandırılması Hakkında Kanun (5811 sayılı) Uygulamaya Konulması

Türk vatandaşlarının yurt dışında ve yurt içerisinde sahip oldukları bazı kaynaklar yasal kayıtlar içerisinde yer almadığından dolayı bu varlıkların kayıtlı sistem içerisine entegre edilmesi ve ulusal ekonominin içine dahil edilmesi amacıyla hazırlanan, 5811 sayılı Bazı Varlıkların Milli Ekonomiye Kazandırılması Hakkında Kanun 22/11/2008 tarihli ve 27062 sayılı Resmi

Gazete' de yayımlanmış ve bu tarih itibariyle yürürlüğe girmiştir. 5811 sayılı kanuna ilişkin genel tebliğ ise 6/12/2008 tarihli ve 27076 sayılı Resim Gazete' de yayımlanmıştır. Tüzel kişiler veya gerçek kişilere ait olan ve yurt dışında bulunan döviz, altın, para, menkul kıymetler ve diğer sermaye piyasası araçlarının kayıtlı sistem içerisine aktarılması ve taşınmaz halinde bulunan varlıkların kayıt altına alınması, 5811 sayılı kanun gereği yurt içerisinde bulunan ancak firmaların bilançolarında öz kaynaklarının içerisinde bulunmayan bu türdeki varlıkların sermaye olarak bilançoya eklenmesi suretiyle firmaların sermaye yapılarının güçlü bir hale getirilmesi amaçlanmaktadır. (GİB,2009;2)

14. Kredi Kartı Kullanımının Teşvik Edilmesi

Vergi geliri kaybı yaşanması ve kayıt dışı ekonominin azaltılması açısından kredi kartı ile yapılan ödemeler büyük bir önem arz etmektedir. Kartlı ödeme sistemi ile yapılan ödemeler banka sistemi içerisinde iz bırakacağından dolayı kayıt altına alınmakta ve kayıt dışı ekonominin azaltılmasında etkili olmaktadır.

Türkiye' de kredi kartı kullanımının tespitine yönelik yapılan çalışmalar da; kredi kartı kullanımındaki bir birimlik artış vergi gelirleri açısından %0,50 oranında bir artışa tekabül etmektedir.(Kılıç ve Tokatlıoğlu,2010;81) Başka bir araştırma sonucuna göre kartlı ödemeler/GSMH oranındaki her %1' lik artış sonrasında kayıt dışı ekonomi/GSMH' oranını %0,33 oranında azalmasını sağlamaktadır.(Kara, 2010;94) Çalışma sonuçlarına bakıldığında ülke ekonomisi içerisinde kredi kartı kullanım oranlarında ki artış vergi gelirlerinin artmasını sağlarken bir diğer yandan GSMH rakamlarının da artış göstermesine olanak sağlamaktadır.

Türkiye içerisinde kullanılmakta olan banka kartı sayısı 2007-2012 yılları arasındaki dönemde %208 oranında, kredi kartı kullanımı sayısı ise %305 oranında ciddi artışlar göstermiştir. 2000 yılı sonunda 29,6 milyon adet olan banka kartı sayısı, 2012 yılı sonunda 91,2 milyon adet rakamına, kredi kartı kullanımı sayısı ise 2000 yılı sonunda 13,4 milyon adet olarak görülürken 2012 yılı sonunda 54,3 milyon adete çıkarak ciddi bir yükseliş göstermiştir. Banka kartı ve kredi kartı sayısının genel toplamı 2000 yılı sonunda 43 milyon adet olarak görülürken %238 gibi ciddi bir artış ile beraber 2012 yılı sonunda 145,5 milyon adete yükselmiştir.(Yılmaz,2012;459) Kartlı ödeme sistemlerinde çıkan

verilere göre 201 yılı sonunda 100 milyon adet olarak görülen banka kartı sayısı 2014 yılı sonunda 106 milyon adet seviyesine yükselmiştir. Kart kullanımının yaygınlaşması ile 2012-2013 yıllarında %36'lık artış gösteren banka kartları ile yapılan ödemeler tutarı toplamı, 2014 yılının tamamında %33 artış göstererek 29,4 milyar TL' ye ulaşmıştır.

15. Kayıt Dışı Ekonomi Mücadelesinde GZFT Analizi

Kayıt dışı ekonomi ile etkin ve verimli bir mücadele aşamasında stratejik bir plan geliştirilebilmesi için, Güçlü Yönler, Zayıf Yönler, Fırsatlar, Tehditler(GZFT) analizi incelenen kuruluşun, sürecin, tekniğin veya mevcut şartlardaki durumun güçlü ve zayıf yönlerini ve dış çevreden kaynaklanabilecek fırsat ve tehditlerin belirlenmesi aşamasında kullanılan bir teknik olarak karşımıza çıkmaktadır. Analiz yönteminin temel amacı, iç ve dış etkenleri göz önünde bulundurarak, var olan güçlü yönler ve fırsatlardan en yüksek seviyede yararlanacak, tehditler ve zayıf noktalarında etkisini en az seviyeye inmesini sağlayacak strateji ve plan geliştirmektir.

Çizelge 27. Kayıt Dışı Ekonomi Mücadelesinde GZFT Analizi 1

GÜÇLÜ YANLAR	ZAYIF YANLAR
Bilgi teknolojilerinin yaygın kullanımı Teşvik yasalarının rolü	Tanım farklılıkları ve Ölçme Sorunları Üretimin teşvik edilmesini sağlayacak mevzuat hükümlerinin yokluğu
Sosyal güvenlik kurumlarını birleşmesi ile norm birliğinin sağlanması	Mevzuatın piyasalardaki gelişmeleri takip edememesi ve mevzuatın uygulanmasında engellerle/güçlüklerle karşılaşılması
Kurumların veri ambarı kapasitesinin yüksekliği Kolluk kuvvetlerinin eylem yetkisinin bulunması İhbar ve şikayetlerin anında değerlendirilmesi Özellikle sektörlerde bandrol ve marker gibi uygulamalar	Bürokrasinin fazlalığı Taksitlendirme ve kriz dönemi dışında yapılan aflar Erken emeklilik ve prim oranlarının yüksekliği Farklı kurumlar arasında bir koordinasyonu gerektirmesi ve kurumlar arasında koordinasyon ve işbirliğinin yeterli düzeyde olmaması
Özellikli sektörlerde düzenleyici/ denetleyici kurum/ kuruluşların varlığı Rekabeti esas alan yala düzenlemelerin varlığı	Denetim elemanı sayısının azlığı İdari para cezaları ve caydırıcı diğer yaptırımların eksikliği
Şeffaflık, hesap verilebilirlik ve iyi yönetim ilkeleri	Tüm işlemlerde TC kimlik numarasının kullanılmıyor olması Yerel risk analizi çalışmalarının olması Yerel risk analizi çalışmalarının olmaması Fiziki kontrol oranlarının yüksekliği ve iç piyasa denetiminin yaygın ve etkin olmaması Küçük işletmelere dayalı üretim yapısı Fiziki altyapı sorunları Vergi tabanının mobilitesi Kayıt dışılığı özendirici uygulamalar (Yasaya uygun olmayan Yeşil Kart uygulamaları) Sanayi Envanterinin mevcut olmaması

Kaynak: Kayıtlı Ekonomiye Geçiş.gov.tr

GZFT analizi ile sahip olunan güçlü yönler ile birlikte fırsatların uyumlu bir hale getirilmesi, güçlü yönlerimizin fırsatlardan en iyi şekilde yararlanılabilmesi şeklinde kullanılması, zayıf noktalarımızın güçlü birer özelliğimiz haline getirecek olan stratejilerin belirlenmesi, tehditlerin de güçlü yanlarımız ile bir bütün haline getirilerek yeni fırsatların ortaya çıkartılması hedeflenmektedir.

Kayıt dışı ekonomi ile mücadele aşamasında GZFT analizinden faydalanarak Tablo 28 ve Tablo 29 oluşturulmuştur. Sahip olunan güçlü yanlar ile zayıf yanlarımızın bir karşılaştırılması yapıldığında hangi noktalar ile mücadele edilmesi gerektiği sorusunun cevabı ortaya çıkmaktadır. Kayıt dışı ile mücadele kısmında fırsatlar ve tehditler karşılaştırması yapıldığında fırsatların iyi birer değerlendirme sonucunda kararlı bir şekilde üzerine gidilmesi ile bu durumların bize karşı ortaya çıkabilecek tehditlerin önüne geçilmesi hatta bu durumların birer fırsata dönüştürülmesi bile sağlanabilir.

Çizelge 28. Kayıt Dışı Ekonomi Mücadelesinde GZFT Analizi 2

FIRSATLAR	TEHDİTLER
Kayıt dışı faaliyetlerin kanunsuz ve ahlak dışı olması yönündeki inancı	Kişilere kısa vadede gelir ve fayda sağlaması
Ülkemiz üst yönetiminin kararlı desteği	Kayıt dışı faaliyetler gösterenlerin rekabet gücünü arttırması
Siyasi istikrar (ekonomik öngörülebilirlik)	Ülkenin büyüme performansını olumsuz etkilemesi
Kayıt dışı ekonomiyle mücadeleye yönelik projeler	Gelir dağılımındaki adaletsizlik
Kayıt dışı ekonomi ile mücadelede ilgili kurumlar arasında işbirliği ve bilgi değişimi imkanları	Sosyal güvenlik kurumlarının fon yapısının bozulması
Uluslararası deneyimlere erişim ve uyum imkanlarının çoğalması	İşsizlik
Hızlı teknolojik gelişmeler	İş gücü maliyetlerinin fazlalığı
Sendikal hareketlerin varlığı, sivil toplum örgütlerinin kamudaki etkisi ve konuya medyanın ilgisi	Tarım ve hizmet gibi sektörlerin yapıları gereği izleme ve denetlenme zorluğu
Ülkemizin genç nüfus oranı	Toplanan vergilerin devlet tarafından etkin ve verimli şekilde kullanılmadığı algısı
Sosyal güvenlik Reformu	Küreselleşme
Risk analizi çalışmalarının tek çatı altında toplanması	Makroekonomik istikrarın bozulması
Tarım istihdamındaki çözülme	Dışsal Şoklar
Fonksiyonel yapıda Gelir İdaresi Başkanlığı kurulmuş olması	

Kaynak: Kayıtlı Ekonomiye Geçiş.gov.tr

D. Türkiye' de 2000-2017 Yılları arasında Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Yöntemleri

Ülke ekonomisinin dengeli ve sağlam bir yapıya ulaşması ve ekonomik sistemin güçlü olabilmesi yapılması gereken faaliyetler vardır bunlar, ekonomik etkinliğin sağlanmış olması, kişi başına düşen milli gelirin adil bir biçimde toplum içerisinde yer alan paydaşlara dağıtılması ve dış ticaret dengesinin sağlanmış olması, enflasyon rakamının kontrol altında tutulması olarak ifade edilebilir. Bahsi geçen bu konuların ne kadarının gerçekleştirilebildiği veya ne kadarının gerçekleştirilemediğine yönelik kontrol noktası veya göstergesi ise istatistiksel hesaplamalar sonucunda elde edilen sonuçlardır. Bu hesaplamalar uygulanmış olan veya uygulanan politikaların başarılı olup olmadığına karar vermenin yanı sıra ileride uygulanacak olan politikalara da yön verme ihtimali bulunmaktadır. Kayıt dışı ekonominin içinde bulunduğu bir ekonomide, istihdam rakamları, milli gelir ve fiyatlar genel seviyesi gibi ekonomi hakkında bilgi veren rakamlar gerçeği yansıtmayabilir ya da bu rakamların doğru hesaplanamamasına neden olabilir.

Türkiye ekonomisi içerisinde kayıt dışı ekonomi sorunu özellikle 2000' li yılların başlarına kadar kamu kesimi tarafından ilgi gösterilmemiş bir konu olmuştur. Farklı bir anlatımla, bahsi geçen yıllara kadar kayıt dışı ekonomi konusunun ekonomi içerisinde yapısal bir sorun olmadığı anlayışıyla bu konuya ilgi gösterilmemiştir ve gerekli politikalar belirlenmiş ve uygulama aşamasına geçirilememiştir. Türkiye ekonomisinin 2000 yılında ve 2001 yılında yaşadığı ekonomik krizler, belirlenen ekonomik politikaları üzerinde ciddi bir değişiklik yaşanmasına neden olmuştur. Kayıt dışı ekonomi ile etkili bir şekilde mücadele edilebilmesi için birçok tedbir belirlenmiş ve uygulamaya konulmuştur. Özellikle, kamu kesimi tarafından belirlenen kalkınma planları içerisinde kayıt dışı ekonomi konusuna özel bir şekilde yer verilmesi, ilgili bakanlıklar arasında koordinasyon ve işbirliğinin sağlanabilmesine yönelik adımlar atılması ve 2008 yılının kayıt dışı ekonomi ile mücadele yılı olarak belirlenmesi bunun örneklerindedir. Türkiye' de 2000-2017 seneleri arasında ortaya konan mücadele şekli bu açıdan irdelenmiştir.

1. Plan ve Programlarda Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele

a. Kalkınma planlarında kayıt dışı ekonomiyle mücadele

2000 yılı ve sonraki dönemde Devlet Planlama Teşkilatı tarafından planlanan ve uygulamaya konulan “Uzun vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005” in içerisinde “Kayıt Dışı Ekonominin Kayıt Altına Alınması” başlığı altında yer almış ve bununla birlikte “Kayıt Dışı Özel İhtisas Komisyon Raporu” da kamuoyu ile paylaşılmıştır. Özel olarak 2001 krizinden sonraki süreçte ekonomide faiz ödemeleri haricinde kamu gelir ve gider dengesinin sağlanmış olması ve kamu gelirlerinin arttırılması hedefi kayıt dışı ekonomiye verilmesi gereken önemin verilmeye başlamasında ki en temel sebeplerden bir tanesidir. Öyle ki sosyal güvenlik primleri ve vergi gelirlerin de artışın sağlanması için, yani potansiyel gelirlerin artış göstermesi, tam manasıyla borçsuz ek bir gelir kaynağı yaratılması ile aynı eş değerdedir. Bunun gerçekleşmesini sağlayacak en temel unsurun ise, kayıt dışı yapılan faaliyetlerin kayıtlı sisteme geçirilmesi ile yapılabileceği tespit edilmiş ve böylece kayıt dışı faaliyetler ile yapısal olarak mücadele kısmının ilk adımları atılmış olmaktadır. Söz konusu planla birlikte kamuoyu ile paylaşılan “Kayıt Dışı Özel İhtisas Komisyon Raporu” nda kayıt dışı ekonomi konusu istihdam, vergisel ve kanun dışı açıdan belirtilmiş ve kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasındaki temel nedenler bu sınıflandırma içerisinde yer alan başlıklara uygun şekilde açıklanmıştır:

- İstihdam konu başlığı açısından kayıt dışı ekonominin nedenleri, ücretlerin üzerindeki vergi yükünün fazla olması, işçi çalıştırmanın getirdiği yüksek maliyetler, af ve borç yapılandırmasına ilişkin yapılan düzenlemeler, kaçak işçi çalıştırılması ve işletmelerin sendikalaşma konusuna karşı çıkıyor olmaları olarak belirtilmiştir.
- Vergisel açıdan kayıt dışı ekonominin nedenleri, kamu kesimi tarafından belirlenen muaflik ve istisnalar, mevzuatların karışık olması ve vergi idaresinin verimsizliği ve yapılan denetimlerin etkin olmaması, kronik enflasyon ortamının olması gibi etkenler sayılmıştır.

- Yasadışı ekonomi açısından kayıt dışı ekonominin nedenleri, bürokrasinin ağır bir şekilde işliyor olması, kaynak dağılımının adaletli bir şekilde yapılamamasının yarattığı ahlaki çözüme, adalet sistemine olan inancın azalmış olması, çağdaş demokrasiden uzaklaşıyor olunması yasa dışı ekonominin oluşmasındaki etkenlerden sayılmıştır.

Ayrıca Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı içerisinde yer alan “Kayıt Dışı Ekonominin Kayda Alınması” başlığı içerisinde kayıt dışı ekonomi için yapılması gereken düzenlemeler ve planlar şöyle belirtilmiştir:

- Firmaların çalıştırdığı işçilerin sosyal güvenlik primleri ile ilgili ödeme tutarlarının makul bir seviyeye indirilmesi ve kayıt dışı istihdamın azaltılması.
- Ülke içerisindeki belge ve kayıt düzeninin iyi bir şekilde çalışması için gerekli olan şartlar oluşturmalıdır.
- Kamu kurumları arasındaki koordinasyon ve işbirliğinin geliştirilmesi için gerekli olan düzenlemeler yapılacak ve denetim yapanlarca sistemin işleyişi ile ilgili bilgiye ulaşılması.
- Sosyal hayat içerisinde kural dışı yaşamın oluşup, benimsenmesine sebep olan suç ekonomisi ve yolsuzluk birbirinden ayrı bir şekilde değerlendirilmeyecek, her iki konu başlığı içinde ortak mücadele yöntemleri geliştirilecek.

Bu kalkınma planının sonunda kayıt dışı ekonomi ile ilgili olumlu ve gerekli adımların atılmasına yönelik bir hedef belirlenmiştir. Ancak, kayıt dışı ekonomi ile etkin ve verimli bir mücadele yürütülebilmesi için, kayıt dışının oluşmasına neden olan sebeplerin doğru ve eksiksiz bir şekilde belirlenmesi gerekir. Bu sebeple, söz konusu plan da kayıt dışı ekonominin oluşmasındaki nedenlerin sayılanlarla sınırlandırılmış olması, mücadele etmek için atılacak olan adımların dar bir çerçeve içerisinde kalmasına neden olabilir. Bu sebeple kayıt dışı ekonominin azaltılmasına yönelik adımlar da beklenen başarı sağlanamayabilir.

DPT tarafından hazırlanan Dokuzuncu Kalkınma Planı DPT' nin 2011 yılı içerisinde Kalkınma Bakanlığı' na devri ile birlikte bakanlık tarafından yürütülmüştür. Belirlenen plan 2007-2013 seneleri arasında uygulamaya konulmuştur. Bu plana göre, büyüme rakamının istikrarlı bir yapıya kavuşturulması, uluslararası düzeyde rekabet edilecek seviyeye gelinmesi, ülke içerisindeki yurttaşların bilgi toplumuna geçişin sağlanabilmesi için gerekli adımların atılması, gelir dağılımındaki adaletin tesis edilmesi ve Avrupa Birliği' ne tam üyelik için gerekli olan şartların gerçekleştirilmiş olması gibi çeşitli hedefler belirlenmiş ve ülke içerisindeki firmaların rekabet gücünün arttırılabilmesi için “ekonomide kayıt dışılığın azaltılması” hedefi belirlenmiştir.

“Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılması” başlığının içerisinde, Türkiye ekonomisi içerisinde kayıt dışı ekonomi konusunun yapısal bir sorun halini aldığı kabul edilmiştir. Kayıt dışı ekonominin oluşmasında etkili olan makro ekonomik veriler olarak, kronik ve kontrol altına alınamayan enflasyon rakamları, makro ekonomik verilerin istikrarsız bir seyir izlemesi, sosyal güvenlik primleri ve vergi oranlarının yüksek olması ve diğer ekonomik şartlar ve yasal sorumluluklar gösterilmiştir. Bu planlama sonucunda makro ekonomik verilerde ve enflasyon rakamlarında kısmi iyileşmeler görülmesine karşılık “ ülke ekonomisi içerisindeki firmaların çoğunun KOBİ statüsünde bulunması, işsizlik, yoksulluk, çarpık kentleşme, nakit ekonomisinin hala yaygın olması, kamu harcamalarındaki israf”, kamu kesimi tarafından yapılan denetimlerin düzenli ve etkin bir şekilde yapılmadığı, sürekli olarak af kanunu çıkartılması ve kayıt dışı ekonomi için toplumun bütün kesimlerinin bu konuya dikkatini çekmenin başarılı olunamamış olması ve siyasi iradenin üzerine düşen görevleri tam olarak yerine getirememiş olması istenen etkinin oluşmasını engellemiştir.

Türkiye ekonomisi içerisinde kayıt dışı ekonominin boyutları gelişmiş ülke ekonomileri ile karşılaştırıldığı zaman halen yüksek bir seviyede görülmektedir. Aynı zamanda, kayıt dışı ekonominin boyutlarının artış göstermesi, kayıtlı ekonomi içerisinde yer alan firmalar tarafından haksız rekabetin ortaya çıktığı, gelir dağılımındaki adaletin daha fazla bozulacağı ve vergiye gönüllü uyumun sağlanması aşamasında zorluklar yaratacağını ortaya koymuştur.

Kayıt dışı ekonomi ile etkin bir mücadele yürütülebilmesi için yapılması gerekenler ise “Ekonomide Kayıt Dışılığın Azaltılması” başlığı içerisinde anlatılmıştır. Bunlar:

- Kayıt dışı faaliyet gösteren ve kayıt dışı istihdam edenlerin kayıtlı sistem içinde bulunması için gerekli olan kanuni düzenlemeler ve iyileştirmelerin yapılması.
- Özellikle ekonomi içerisinde yer alan küçük ve orta ölçekli firmalar ile birlikte diğer kayıtlı sistem içerisinde yer alan firmalara ve kişilere finansman kaynağı sağlanarak firmaların büyümesi sağlanmalı.
- Kayıt dışı faaliyet içerisinde bulunmayanlara kamu hizmetleri daha iyi bir şekilde sağlanacaktır.
- Kayıt dışı ekonomi ile mücadele de ön saflarda yer alan kurumlar arasında ortak hareket etmeye yönelik bir sistem geliştirmeli ve sağlıklı bir bilgi akışı sağlanmalı.
- Kamu kesimi tarafından yapılan denetimlerin verimli ve etkin yapılabilmesi için teknolojik altyapıların güçlendirilmesi gerekmektedir.
- Tüzel kişiler özelinde tek bir numaraya dayalı bilgi sistemi kurulacak ve elektronik dönüşümün (e-fatura, e-ihale, elektronik ödeme sistemi, tapu kayıtlarına ilişkin veri tabanları) sağlanabilmesi için gerekli kanuni düzenlemelerin yapılması.
- Emek piyasasının içerisinde esnekliğin arttırılabilmesi için gerekli olan düzenlemeler yapılacaktır.
- Vergi ile yapılan düzenlemelerin yanı sıra ticari hayat üzerinde etkisi bulunan borçlar hukuku, ticaret hukuku gibi alanlarda kanuni düzenlemelerde yapılarak kayıt dışı ekonominin konusu üzerinde kanun ve diğer düzenlemelerin bir arada hareket etmesi sağlanmalıdır.

Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) içerisinde ise “Yenilikçi Üretim, İstikrarlı Yüksek Büyüme” başlığı içerisinde uygulanması gereken maliye politikaları, kayıt dışı ekonomi ile ilgili belirtilen iki politika yer almaktadır.

- Kayıt dışı ekonomi ile gereken etkinliğin sağlanabilmesi için ilgili birimler arasındaki bilgi alış-verişi ve eşgüdüm lü çalışma kapasitesi arttırılmalı. Ayrıca kamu kesiminin denetleyici rolünün sağlanabilmesi için denetim yapan kurumların beşeri olanakları ile birlikte kurumsal teknolojinin arttırılması gerekmektedir.
- İlk adım olarak vergiye gönüllü uyumun sağlanması ve kayıt dışı ekonominin boyutunun azaltılması ile ortaya çıkarılacak olan kaynağın işlem vergilerinden alınan tutarın azaltılması öncelikli olmak üzere istihdam rakamlarına katkı ve üretimin arttırılmasına yönelik atılacak adımlarda harcanması planlanmıştır.

Yine Onuncu Kalkınma Planı içerisinde “Öncelikli Dönüşüm Programları” başlığının altında “Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılması Programı” alt başlığının içerisinde kayıt dışı ekonomi ile mücadele aşamasında son yıllarda yapılan kanuni düzenlemelerin, kayıt dışı ekonomi konusunun ortadan kaldırılması aşamasında etkisiz olduğu belirtilmiştir. Kayıt dışı ekonomi ile mücadelede sağlanacak olan başarının, ülkenin ekonomik olarak büyümesine ve ülke içerisindeki istikrara, istihdam rakamlarının gelişmesine ve diğer makro ekonomik veriler üzerinde pozitif katkılarda bulunacağı, kamu gelirlerinde artış meydana getireceği belirtilmiştir. Yine bu Kalkınma Planı’ nın “Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı” nın yaratacağı etkiye katkı sağlayacağı belirtilmiştir.

Kayıt dışı ekonomiyle mücadele aşamasında yapılması gereken hususlar şu şekilde belirtilmiştir;

- Dünya üzerinde ülkelerin kayıt dışı ekonomiyi belirleyebilmek için kullandıkları yöntemler Türkiye ekonomisinin yapısına göre incelenecek ve en uygun yöntem belirlenmeye çalışılacaktır.
- Kayıt dışı istihdam ile ilgili bir çalıştay düzenlenecektir. Bu çalıştayda tarım dışı istihdam haricinde kalan sektörler üzerinde kayıt dışı istihdam analizi yapılarak ortaya çıkan sonuçlar vatandaşlar ile paylaşılacaktır.

- Vergiye gönüllü uyumun sağlanması için tüm etkenler analiz edilecek, uyumun artırılmasına yönelik düzenlemeler yapılacaktır.
- Vergisel bildirim ile ilişkili her türlü belge ve beyan, mükelleflerin istekleri göz önünde bulundurularak basit ve anlaşılabilir bir yapıya kavuşturulacaktır.

“Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılması Programı Eylem Planı”, kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasında ki önemli etkenlerden biri olan vergiye gönüllü uyuma ilişkin maliyetin, sektör bazında ve özgün yapılan ölçümlere yoğunlaşmaktadır. Bir diğer dikkat çekici yöntem ise, kayıt dışı istihdam konusu ile ilgili kamuoyunu bilgilendirmeye yönelik yapılan çalışmalardır. Yine, ülke içerisinde kamu kesimi tarafından yapılan denetim sisteminin etkin ve verimli bir şekilde işleminin kayıt dışı ile mücadelede öne çıkartıldığını söylemek doğru olacaktır.

b. Stratejik eylem planlarında kayıt dışı ekonomi ile mücadele

Bu başlık içerisinde 2008-2017 yılları arasında ki dönemi kapsayan üç stratejik eylem planı incelenecektir. Bunun sonucunda kayıt dışı ekonomi ile mücadele aşamasının yansıdığı üç eylem planı içerisinde ki mücadele yöntemleri de incelenmiş olacaktır.

i. (2008-2010)

Türkiye’ de etkin ve verimli bir şekilde kayıt dışı ekonomi ile mücadele edilebilmesi için stratejik bir eylem planının olması gerektiğini belirten Dokuzuncu Kalkınma Planı yürürlükte olduğu süreç içerisinde de, 2009 yılı içerisinde “Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadele Stratejisi Eylem Planı” bir genelgenin yayınlanması ile birlikte yürürlüğe girmiştir. Bu genelge kapsamında, kamu gelir ve gider kalemlerinin sürdürülebilir bir seviyede olması, ekonomik sistemin rekabetçi bir hal alması ve kayıt dışı ekonomi ile etkin bir mücadelenin gerekli olduğu vurgulanmıştır. Bu eylem planının temel altyapısı ise 2008 yılının Kayıt Dışı Ekonomi ile mücadele yılı olarak açıklanmış olması görülmektedir. Bu planın uygulanma kısmı ise Gelir İdaresi Başkanlığı’ na bırakılmıştır.

Kayıt Dışı Ekonomiyle Eylem Strateji planı içerisinde kayıt dışı ekonomi ile mücadele için üç temel amaca atıf yapılmıştır: (GİB,2007:47)

- Yapılan denetimlerin daha etkin ve daha sık bir şekilde yapılması ve caydırıcılık unsurunun ön plana çıkartılması,
- Ekonomik faaliyetlerin kayıtlı sistem içerisinde devam etmesinin teşvik edilmesi,
- Toplumsal ve kurumsal hayat içerisinde bir mutabakat sağlanması ve bunun güçlendirilerek devam etmesi olarak beyan edilmiştir.

İlk hedefte denetimin daha verimli bir hal alması ve kanuni yaptırımların caydırıcılığının artırılması hedeflenmektedir. Denetim etkinliğinin sağlanması ile mükelleflerin bir denetim ile karşı karşıya kalma ihtimalleri artacağı için mükelleflerin eksik beyan etmeye yönelik güdülerinin kırılması istenmektedir. Nitekim denetime tabi olma veya denetim geçirme düşüncesinde artış meydana geldikçe beyan edilmeyen gelirlerin oranı azalacağından dolayı kayıt dışı ekonominin azalması sağlanmak istenmektedir.

İkinci hedefte ise toplum içerisinde kayıtlı faaliyetlerin teşvikinin sağlanması, toplum içerisinde vergi ahlak ve vergi ödeme bilincinin benimsenmesi istenmektedir. Çünkü, vergi kanunları veya vergi dairesi ne kadar kaliteli bir hizmet verse de mükellefler ve toplum içerisinde vergiye karşı bir direnç geliştirilmiş olması, verginin tehdit ve baskı unsuru olarak görülmesi ve vergiye karşı gönüllü uyumun bulunmaması, toplumun ilk fırsatta tekrar kayıt dışı faaliyetlere yönelmesinde etkili olacaktır.

Son hedefte ise, kayıt dışı ekonomi ile mücadele aşamasında toplum içerisinde yer alan bütün kesimlerin birlikte ve organize bir şekilde hareket etmesinin önemli olduğu vurgulanmıştır. Kayıt dışı ekonominin ülke ekonomisi için yarattığı yükün ve sorunların ön planda tutulması gerektiği vurgulanmıştır. Bu sebeple, kayıt dışı faaliyetlerin ülkedeki üretimin verimini düşürdüğü, ülkeyi ikili bir durum içerisine sürüklediği ve geleceğe yönelik belirlenen hedeflerinden uzaklaşmasına neden olacağı belirtilmiştir.

Bununla birlikte, kamu kesimi tarafından toplanan vergilerin ülke içerisinde ki herkesin faydalanabileceği toplumun ihtiyaçlarına göre harcandığının gösterilmesi de vergi uyumu ile birlikte vergi bilincinin artması açısından etkili olacaktır. Toplanan vergi miktarının, belirli bir gruba çıkar amaçlı olarak ve israf

niteliğinde kullanılmadığına yönelik çalışmalar yapılması sonucunda vergi uyumu ve vergi bilincinin artacağına yönelik olarak savunulmuştur.

ii. (2011-2013)

Bu eylem planı ile açıklanmış olan kayıt dışı ekonomi ile mücadelenin kararlılıkla devam edeceğidir, kayıt dışı ile mücadeleye gereken önemin verildiği ve kayıt dışı ekonominin boyutunun ortadan kaldırılması açısından kararlı olduğunun göstergesidir. 2010 yılı sonunda yürürlük dönemi biten eylem planına, 2012 yılı içerisinde yayınlanmış olan Başbakanlık Genelgesi ile 2011-2013 yılları arasında kapsayan süreç içerisinde uygulanacak olan yeni bir eylem planı ile yola devam edilmesinin şart olduğu kararlaştırılmıştır. Bu plan içerisinde bir önceki plan içerisinde bulunan hedeflerin gerçekleşme sonuçları, plan içerisinde eksik kalan önemli noktalar ve kamu kurumlarından gelen yeni önerilerin değerlendirilmesi konularının da göz önünde bulundurulacağı açıklanmıştır. Bu kapsamda 2008-2010 seneleri arasında yürütülmüş olan eylem planı içerisinde bulunmayan yasa dışı ekonomi ile mücadele hususu, 2011-2013 seneleri arasında yürürlüğe giren eylem planı içerisinde hazırlanan 47 eylem, aşağıda belirtilen 5 amaç çerçevesinde şekillenmiştir.

- Gönüllü Uyumun Artırılması,
- Denetim Kapasitesinin artırılması ve güçlendirilmesi,
- Yaptırımların sağlayacağı caydırıcılığın artırılması,
- Vergi Tabanının Genişletilmesi,
- Toplumsal Farkındalığın Kayıt Dışı Ekonomi üzerinde geliştirilmesi.

Buna göre, eylem planı ile ilgili sonuçların değerlendirilmesi ve hedeflerin ne kadarının gerçekleştirildiği veya ne kadarının gerçekleştirilemediğine ilişkin sonuçlarını saptamak için, "Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Yüksek Kurulu, İzleme ve Yönlendirme Kurulu ile Yürütme Kurulu oluşturulmuştur." Bu kurullar arasında en önemlisi, eylem planına ilişkin gelişmeleri yıl içerisinde en az bir defa değerlendirmek, gerekli olması halinde plan içerisinde güncellemeler yapmak ve bu konu ile ilgili kararlar almak; Başbakanın başkanlığında ve ilgili planı yürütme aşamasında bulunacak bakanlardan oluşan "Kayıt Dışı Ekonomiyle

Mücadele Yüksek Kurulu” dur. Gelir İdaresi Başkanlığı ise bu kurulun sekreteryaya yürütme görevini üstlenmiştir.

iii. (2015-2017)

Kayıt dışı ekonomi ile ilgili mücadelenin etkin bir şekilde devam edebilmesi için 2015-2017 yıllarının boyutlarının azaltılması Türkiye’ nin ekonomik dengesinin sağlanması noktasında yararlı olacağı belirtilmiştir. Öyle ki, hem orta vadeli ekonomik planların hem de uzun vadeli ekonomik planların tutturulması için istikrar ortamının oluşması, gelir dağılımı adaletinin sağlanmış olması, emek piyasasının içerisinde işlevsel bir hal alması ile verimliliğinin yüksek olması, ekonomik sistemin rekabetçi bir seviyede olması ve kamu gelirlerinde artış sağlanması konularında başarılı olunabilmesi için kayıt dışı ekonomi konusu ile mücadelenin önemi belirtilmiştir.

c. Orta vadeli planlarda kayıt dışı ekonomi ile mücadele

Orta Vadeli Program, bütçeleme sürecinin başlamasını sağlayarak stratejik amaçlar kapsamında kamu politikaları ile birlikte politikaların uygulamalarını şekillendirerek kaynak tahsisini yönlendirici niteliktedir. İlk orta vadeli plan ise 5018 sayılı “Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu” kapsamında 2006-2008 yıllarını içerisine alan süreci kapsayacak şekilde hazırlanmıştır. Hem özel kesim hem de kamu kesimi açısından öngörülebilirliğin artırılabilmesine yönelik bir yol haritası niteliğini taşımaktadır ve orta vadeli programlar sosyal, ekonomik ve mali alanda gerçekleştirilecek reformlar ve iyileştirmelerin kararlı ve tutarlı bir şekilde sürdürülmesi imkanını sağlayarak istikrarın sağlanabilmesi için önemli katkıları bulunmaktadır.

2006-2008 yılları arasındaki dönemi kapsayan Orta Vadeli Program içerisinde kayıt dışı ekonomi konusu da ele alınmıştır. Bununla ilgili olarak, vergilere ilişkin belirlenecek politikaların en önemli amaçlarından bir tanesini de kayıt dışı ekonominin azaltılması olduğu açıkça ifade edilmiştir. Program içerisinde kayıt dışı ekonomi konusu vergi politikaları’ nın içerisinde bahsedilmektedir. Özel olarak, vergi kanunlarının basit ve sade bir hale ulaşması, etkinliğin artırılması, kurumlar vergisinin yapısının Avrupa Birliği uyumuna ilişkin olarak yeniden bir düzenlemeden geçirilmesi gibi kayıt dışı ekonominin büyümesine neden olan unsurların azaltılması ya da ortadan kaldırılması beyan edilmiştir.

2007-2009 seneleri arasında uygulanmış olan Orta Vadeli Program' da kayıt dışı ekonomi ile ilgili uygulanacak politikalara kamu gelirleri bölümü içerisinde yer verilmiştir. Buna ilişkin kayıt dışı ekonomi ile mücadele kapsamında uygulanacak politikalara şu şekilde belirtilmiştir:

- Kararlı bir siyasi irade ile toplumun bilinçlendirilmesi, toplumun bütün kesimlerinin dahil edildiği bir mütabakat sağlanması gerekmektedir. Bunun ilk adımı olarak da iş yaşamını kapsayan bütün mevzuatlar sade ve basit bir hale getirilecektir.
- Borç ve aflar gibi kayıt dışı ekonomiye neden olan düzenlemelere ilişkin beklentilerin minimum seviyeye inmesi sağlanacaktır.
- Kayıt dışı ekonominin azalması ile sağlanacak olan kaynaklar, kayıtlı ekonomide kullanılacak, vergi ve sosyal güvenlik primlerinde indirimle gidilecektir.

2008-2010 seneleri arasında uygulanan Orta Vadeli Program' dan başlayarak kayıt dışı ekonomi konusunun önemi giderek artmaktadır. Bu program kapsamında, kayıtlı sistemin etkinliğinin sağlanması, kayıt dışı ekonomi ile mücadele aşamasında aktif bir şekilde rol alan kurumların teknolojik altyapılarının güçlendirilmesi gibi konulara temas edilmiştir.

2009-2011 yılları arasında uygulanan Orta Vadeli Program içerisinde ekonomik yapının rekabetçi bir hale gelmesi, kamusal finansmanın sürdürülebilir bir şekilde uygulanabilmesi için kayıt dışı ekonominin boyutlarının artmasının önlenmesinin en önemli nokta olduğu belirtilmiştir. Bahsi geçen amaçları gerçekleştirebilmek için kayıt dışı ekonomi ile mücadele aşamasında yapılması gerekenler aşağıda sıralanmıştır:

- Çalışma ve iş yaşamına dair önceki planda belirtilen hususlar aynı şekilde uygulanacaktır.
- Kayıt dışıyla mücadele aşamasında vergi kayıpları ve kaçaklarının tespiti için çalışmalar yapılacak ve elde edilen sonuçların etkinliği kontrol edilecektir.
- Kayıt dışı ile mücadele belirlenen stratejiler kapsamında kararlılıkla devam edilecektir.

- Kayıtlı sisteme hiç girmeyen ya da yarı kayıtlı bir şekilde faaliyet gerçekleştiren kişileri ve firmaları kayıtlı sisteme alabilmek için kayıtlı sistem güçlendirilecektir.

2010-2012 yıllarını kapsayan Orta Vadeli Program' da özel olarak çalışma yaşamını ilgilendiren esnekliğin artırılmasına yönelik düzenlemeler planlanmıştır. Bunun sonucunda kayıt dışı istihdamın azaltılmasına yönelik bir politikanın benimsendiği görülmüştür. Yine bu plan içerisinde yürürlüğe girmiş olan “Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı” na bir atıf yapılmış ve yapılan denetimlerin etkinliğinin artırılmasına yönelik “çapraz kontrol” mekanizması belirlenmiştir.

2011-2013 yıllarındaki Orta Vadeli Program' da kayıt dışı ekonomi ile mücadelenin etkin bir şekilde devam etmesi için, ekonomik sistemin rekabetçi bir hale getirilmesi, ekonomi içerisinde ki kuruluşların arasındaki haksız rekabetin en aza indirilmesi ve kamu kesiminin gelir-gider dengesine katkı sağlayabilmesi için kayıt dışı ekonominin boyutunun azaltılması temel amaç olarak belirtilmiştir. Buna ilişkin politikalar ise şu şekilde açıklanmıştır:

- “Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı” üzerinde revize çalışmalara yapılacaktır. Bu plan dahilinde, kayıt dışı ekonomi ile toplumsal ve kurumsal birliktelik tesis edilecek, kayıtlı sistem içerisinde ki faaliyetler teşvik edilecek, kamu kesiminin yaptığı denetimler artırılacak ve kayıt dışı faaliyet içerisinde bulunanlara yönelik cezai yaptırımlar artırılacaktır.
- Özellikle vergi ile ilgili denetimler başta olmak üzere, denetim aşamasında çapraz kontrollerin yapılabilmesine yönelik çalışmalar yürütülecektir.

2012-2014 seneleri arasında uygulanan Orta Vadeli Program içerisinde kayıt dışı ekonomiyle ilgili mücadele kapsamında uygulanması kararlaştırılan politika ve düzenlemeler ise şu şekildedir.

- Kayıtlı istihdamın teşvik edilmesi ve kayıt dışı istihdamın azaltılmasına yönelik tedbirlerin alınması.

- Çalışan kesimin belirli şartlar dahilinde kazanmış olduğu bir hak olan kıdem tazminatı, ilgili tarafların çalışması ile bir çözüme kavuşturulması ve kıdem tazminatına ilişkin bir fon oluşturulması ile sorunun çözüme kavuşturulacağı belirtilmiştir.
- İş sağlığı ve güvenliği ile sendikal haklar hususunda Avrupa Birliği ve Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından belirlenen standart ve norm' lara ulaşılması için gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

2013-2015 seneleri arasında uygulanan Orta Vadeli Program içerisinde kayıt dışı ekonomi ile mücadele kapsamında, bundan önce açıklanan planlar dahilinde kamu tarafından yapılan denetimlerin sıklığı ve kalitesinin artırılması, kamu idarelerinin teknolojik alt yapısının güçlendirilmesi, kurumlar arasındaki iş birliğinin artırılması gibi çeşitli amaçlar belirlenmiştir.

2014-2016 seneleri arasında yürütülen Orta Vadeli Program' da içerik ve değişim biçiminde farklılığa gidilmiştir. Bu kapsam dahilinde “bazı makro ekonomik amaç, hedef ve politikalara atıf yapılmıştır”. Ekonomik olmayan ve sektörel bazlı hususlar, makro ekonomiyi direkt etkileyen noktaları var ise değinilmiştir. Bu program dahilinde kayıt dışı ekonomiyle mücadele “Makro Ekonomik Politikalar” ana başlığının, “Kamu Gelir Politikası”, “İstihdam Politikaları” alt başlıklarında değinilmiştir. Uygulanması belirlenen hususlar aşağıdaki biçimde belirtilmiştir.

- Kamu gelirlerini sağlıklı ve sürdürülebilir bir seviyede olabilmesi için vergi politikalarında sık sık değişiklik yapılmayacak ve istikrarlı bir vergi politikası uygulanacaktır.
- Vergi kanunları sade ve anlaşılabilir bir yapıya ulaştırılacaktır.
- Kayıt dışı ekonomik koşulların önlenmesi için gerekli olan mücadeleye kararlılıkla devam edilecektir.
- Düşük gelirli grupların istihdam ettirilebilmesi için ekonomik hayat içerisinde yer alabilmesi için sosyal transfer ile istihdam ilişkisi artırılacaktır.
- E-ticaret içerisinde ki yasal vergi boşluğunu giderici düzenlemeler yapılacaktır.

2015-2017 ve 2016-2018 seneleri arasında uygulanan Orta Vadeli Program kapsamında kayıt dışı ekonomi ile mücadele konusu önceki programlarda açıklanan şekilde, denetimin güçlendirilmesi, çapraz kontrol sisteminin güçlendirilmesi, kurumlar arasında iletişimin artırılması, idarelerin teknolojik alt yapılarının güçlendirilmesi gibi politikaların kararlılıkla sürdürüleceği belirtilmiştir.

E. Kayıt Dışı Ekonominin Makro Ekonomik Göstergelere Etkileri

1. İşsizlik

Kayıt dışı ekonominin çalışma yaşantısı içerisinde etkisini arttırması ile ortaya çıkan en büyük problem; sosyal güvenlik sistemini ve çalışma yaşamını düzenleyen hukuk kurallarına uyulmaksızın, kayıt ve beyan dışı kaçak işçi çalıştırılması veya kendi nam ve hesabına kayıt dışı olarak çalışılması şeklinde ortaya çıkan kayıt dışı istihdamdır. (Türkey,2009:15)

Kayıt dışı çalışmanın ortaya çıkmasındaki etkili faktörler ise; işçi ve işverenlerin sigorta primi, damga vergisi, vergi gibi devlete karşı sahip olduğu mali yükümlülüklerden kaçınarak yani bürokratik işlemleri yerine getirmeyerek kendi namına avantaj sağlamak istemesidir.

2006/28 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile duyurulan Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Projesi (KADİM) de, kayıt dışı istihdam şu şekilde tanımlanmaktadır. Kayıt dışı istihdam; kendi adına ya da bağımlı çalışanların çalışmalarının ve/veya elde ettikleri ücret ve kazançların ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına (vergi dairesi, sosyal güvenlik kurumları vb.) hiç bildirilmemiş olması ya da gün veya ücret olarak eksik bir şekilde bildirilmesini ifade eder. (Erdinç, 2016:43)

Ekonomide istikrarsızlık veya belirsizlik dönemlerinde yaşanan ekonomik krizler ise ülke ekonomisinde en çok küçük işletmeler ile birlikte vasıfsız işçileri etkilemektedir. Bu durum işini kaybetmiş olan vasıfsız işçinin kayıt dışı sektörde işe girmesi veya ikinci bir iş aramasını sağlayarak kayıt dışı istihdam' ı arttırır. İşveren tarafı ise kriz ortamında devlete ödemesi gereken vergileri ödemediği için çalıştırmaya devam ederek daha düşük ücret ile üretimini devam ettirme yolunu tercih etmektedir.

İşsizlik oranı ile kayıt dışı ekonomi arasında pozitif yönlü bir ilişki söz konusudur, işsizlik oranının düşük olduğu ülkelerde kayıt dışı ekonominin görece düşük olması bu durumun kanıtı olarak gösterilmektedir. (TÜİK,2006)

Türkiye’ de istihdamın mevcut yapısı ele alındığında işgücüne katılım ve istihdam oranlarının, gelişmiş ülkelere kıyasla düşük olduğu görülmektedir. Ülkemizdeki işgücü ve istihdam oranlarının düşük olmasının nedenleri, yüksek nüfus artış hızı, sermaye birikiminin yetersiz oluşu, kamu ve özel sektör yatırımlarının yeterince arttırılmaması, işgücünün niteliğinin sanayi ve hizmetler sektörlerinin ihtiyaçlarına uygun olmaması, meslek eğitimi ile işgücü piyasası arasındaki uyumsuzluk, hızla değişen ve gelişen teknoloji ve giderek artan uluslararası rekabet koşullarında daha nitelikli işgücüne ihtiyaç duyulması olarak sıralamak mümkündür(İŞKUR,2005:7)

2017 yılında TÜİK tarafından açıklanan verilere göre Türkiye’ de kayıt dışı istihdam oranı %34 olarak gerçekleşmiştir. Sektör bazında bakıldığında ise en yüksek kayıt dışı istihdam oranı % 83 oranında tarım sektöründe görülmüştür bu sektörü %35.8 ile inşaat sektörü izlemiştir; sanayi, tarım dışı ve hizmetler sektöründe bu oran ortalama olarak %21 seviyelerindedir. (TÜİK,2018). Ancak TÜİK tarafından yapılan anket çalışmalarında kayıt dışı istihdam oranı 2002 yılında %52 olduğu halde günümüze kadar süreç içerisinde düşüş göstermiştir. Yalnızca dünyada etkisini gösteren 2009 finansal krizin gerçekleştiği yılda önceki yıla göre azda olsa bir artış gerçekleşmiştir.

Çizelge 29. Türkiye' de Kayıt Dışı İstihdam Oranları (%)

Yıl	Tarım(%)	Tarım Dışı(%)	Sanayi(%)	Hizmet(%)	İnşaat(%)	Genel(%)
2002	90.1	31.7	36.4	29.2	-	52.1
2003	91.15	31.5	36.43	29.0	-	51.7
2004	89.9	33.8	37.2	31.9	-	50.1
2005	88.2	34.3	38.1	32.2	-	48.1
2006	87.7	34.0	38.1	31.8	-	46.9
2007	88.1	32.3	35.5	30.6	-	45.4
2008	87.8	29.7	31.6	28.8	-	43.5
2009	85.8	30.1	33.4	28.4	-	43.8
2010	85.4	29.1	32.7	27.1	-	43.3

Çizelge 1 (devamı) Türkiye' de Kayıt Dışı İstihdam Oranları (%)

Yıl	Tarım(%)	Tarım Dışı(%)	Sanayi(%)	Hizmet(%)	İnşaat(%)	Genel(%)
2011	83.8	31.5	31.5	25.7	-	42.0
2012	83.6	27.8	27.8	22.7	-	39.0
2013	83.2	25.2	25.2	20.9	-	36.7
2014	82.2	20.2	20.2	21.0	36.5	34.9
2015	81.1	21.2	19.1	20.1	35.6	33.6
2016	82.1	21.7	20.2	20.4	35.8	33.5
2017	83.3	22.1	20.0	21	35.8	34.0

Kaynak: SGK, 2018

2. Türkiye' de Vergi Denetim Sonuçları

Ülkemiz de yapılan vergi denetimleri yoklamalar ile işe başlama, adres değişikliği kayıt dışı faaliyet yoklaması, işi bırakma, re' sen terk gibi mükellefiyetleri ilgilendiren maddi olaylar ile ilgili kayıtlar araştırılarak tespit edilmiştir.

01.01.2018-31.12.2018 tarihleri arasında Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından yapılan neticeler sonucunda 2.158.528 adet yoklama yapılmıştır. Bu yoklamalara ilişkin bilgiler aşağıdaki gibidir.

Çizelge 30. 01.01.2018-31.12.2018 Dönemi Elektronik Yoklama İstatistikleri

Görev Türü	Yoklama Sayısı (Adet)
İlk Defa İşe Başlama Yoklaması	431.184
Nakil İşe Başlama Yoklaması	85.719
Adres Değişikliği Yoklaması	167.844
Faal Mükellef Kontrol Yoklaması	137.408
İşi Bırakma Yoklaması	341.952
Nakil İşi Bırakma Yoklaması	31.122
Nakil Vasıtaları Yoklaması	13.355
Diğer Ücretli Çalışan Yoklaması	20.147
Kayıt Dışı Faaliyet Yoklaması	3.187
e-Tüzel Kişilik İşe Başlama Yoklaması	117.016
Ek İşi Bırakma Yoklaması	7.245
Serbest Yoklaması	155.376
Şube Açılış Yoklaması	137.382
Ek İşe Başlama Yoklaması	57.231
Şube Kapanış Yoklaması	102.530
Nakil Vasıta Terk Yoklaması	5.744
KDV İade (İmalatçı) Yoklaması	5.812
Kdv İade (İmalatçı Olmayan) Yoklaması	10.677
Kdv İade (İmalatçıların İhraç Kaydıyla Mal Teslimi) Yoklaması	1.314
MTY-1 Yoklaması	428
MTY-2 Yoklaması	91

Çizelge 29 (devamı) 01.01.2018-31.12.2018 Dönemi Elektronik Yoklama İstatistikleri

Görev Türü	Yoklama Sayısı (Adet)
Resen Terk Yoklaması(İşyeri Nezdinde)	109.419
Resen Terk Yoklaması (Şirket Yetkilisi Nezdinde/Mükellef İkametgahında)	64.478
GMSİ Yoklaması(Mülk Sahibi Nezdinde)	67.491
GMSİ Yoklaması (Kiracı Nezdinde)	13.552
Diğer Ücretli Terk Yoklaması	12.434
Özel Esas Yoklaması	15.997
Anlaşmalı Matbaa Yoklaması	2.393
Toplam	2.118.528

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı, 2018;95

E- yoklama sistemi dahilinde GİB personelinin elinde bulunan bilgisayar sistemi ile yoklama faaliyeti yapılan iş yerinde yoklamaya dayanak noktası teşkil eden unsurlar dijital sistem aracılığı ile merkeze ulaştırılmaktadır. Bu otomasyon sistemi ile birlikte önceki yıllarda vergi dairesi ile yapılan denetimler sırasında mükellefler tarafından yanlış veya hatalı verilen bilgilerin önüne geçilerek daha sağlıklı ve daha verimli bir sistem ortaya çıkmıştır.

Çizelge 31. 31.12.2018 İtibariyle Faal Mükellef Türleri ile Sayıları

MÜKELLEF TÜRÜ	MÜKELLEF SAYISI	TOPLAM MÜKELLEF İÇİNDEKİ PAYI
Gerçek Kişi	4.746.214	82,70782%
Limited Şirket	658.773	11,47982%
Anonim Şirket	126.546	2,20520%
Adi Ortaklık	43.606	0,75988%
Kooperatif	34.802	0,60646%
Banka Şubesi	11.621	0,20251%
İş Ortaklığı	4.633	0,08073%
Kollektif Şirket	1.581	0,02755%
Adi Komandit Şirket	121	0,00211%
Avukatlık Ortaklığı	61	0,00106%
Eshamlı Komandit Şirket	1	0,00002%
KDV 3 Mükellefi	146	0,00254%
Diğer	110.426	1,92429%
TOPLAM	5.738.531	%100

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı,2018:150

Bu tabloya göre 2018 yılı sonu itibariyle genel toplamı 5.738.531 kayıtlı sistem içerisinde mükellef bulunurken bunların 4.746.214' ü gerçek kişilerden oluşmaktadır. Gerçek kişilerin mükelleflerin içindeki oranı ise %82,7 olarak teyit edilmektedir.

2015 yılı içerisinde yürürlüğe giren 456 Seri No.lu Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği ve kurumlar vergisi mükellefleri ile elde ettikleri kazançları basit usul yöntemi ile tespit edilen ve gerçek usul yöntemi ile vergiye tabi olmayan çiftçiler hariç, ticari, zirai ve mesleki kazanç sahibi olan gelir vergisi mükelleflerine elektronik tebligat yapma zorunluluğu getirilmiştir, isteğe bağlı olarak da talep edenlerin bu sistem içerisinde olması mümkün hale getirilmiştir. Elektronik tebligat sisteminin faaliyete geçtiği ilk günden 2018 yılı sonuna kadar olan süreç içerisinde toplam 482.774.836 TL tasarruf sağlanmıştır.

GİB personeli tarafından 2018 yılı içerisinde gerçekleştirilmiş olan vergi incelemelerinin detayları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Çizelge 32. Vergi Türleri İtibariyle 2018 Yılı İnceleme Sonuçları (GİB)

Vergi Türü	İncelenen Mükellef Sayısı	Rapor Sayısı	Bildirilen Matrah (TL)	Bulunan Matrah Farkı (TL)	Bulunan Vergi Farkı	Tarh Edilen Vergi	Kesilen Usulsüzlük Cezası (TL)	Özel Usulsüzlük (TL)	Vergi Ziyası Cezası (TL)
Gelir Ver.	1.186	1.568	361.120.012	58.145.509	13.172.340	13.634.601	4.120	2.979.456	13.635.234
Kurumlar Ver.	214	225	16.815.117	8.644.401	1.782.245	1.792.854	24.806	2.179.720	2.203.846
KDV	928	1.144	2.944.090.432	128.881.947	57.271.984	55.271.984	34.395	8.571.335	143.233.022
ÖTV	136	159	1.335.893	1.617.974	2.410.290	2.308.818	2.285	102.739	3.861.671
Bank. Sig. Mua. Ver.	3	3	20.218.650	3.039	152	397	-	16.424	397
Veraset ve İnt. V.	6	7	321.000	655.986	57.766	57.766	-	-	5.369
Damga V.	39	36	60.157.756	9.188.723	2.343.331	2.343.638	-	350	2.420.401
Geçici Vergi	221	370	78.992.565	27.441.570	2.531.185	3.140.358	924	735.602	3.904.391
Diğerleri	1352	1.552	484.006.302	904.817.358	21.424.287	21.384.139	22.363	4.609.413	8.275.331
Toplam	4.085	5.064	3.967.057.728	1.139.396.507	100.993.579	100.384.007	88.983	19.195.039	177.539.661

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı, 2018:104

Yukarıda verilen bilgiler incelendiğinde mükellefler tarafından vergi idaresine beyan edilen gelir vergisi matrahlarının toplam rakamı 58.145.509. TL olarak kayıtlara geçmiştir yapılan vergi incelemeleri sonucunda ise 13.172.340 TL matrah farkı olduğu tespit edilmiştir. Bulunan matrah farkları oranı beyan edilen matrah farkına oranı ise, farklı bir deyimle kayıt dışı bırakılan gelirlerin oranı bir önceki sene %96 olarak tespit edilmişken, 2018 yılı sonunda %22 olarak

kayıtlara geçmiştir. Kurumlar vergisi rakamlarına bakıldığında bu rakam 2018 yılında beyan edilmiş olan gelirin %50 sine yakını kayıt dışı olarak bırakılmıştır.

Vergi Denetim Kuru (VDK) sistemine göre 2018 yılı sonunda 2.727.208 adet gelir vergisi ve kurumlar vergisi mükellefi faal olarak bulunurken 2018 yılı içerisinde 44.376' sını vergi denetimine tabi tutulmuştur. Son beş yıl içerisinde incelemeyen geçen mükellefler ve inceleme oranları aşağıda belirtilmiştir

Çizelge 33. Türkiye Genelindeki Mükelleflerin Sayısı ve İnceleme Oranları

Yıllar	Mükellef Sayısı	İncelenen Mükellef Sayısı	İnceleme Oranı
2014	2.472.658	55.284	2,24%
2015	2.527.084	58.676	2,32%
2016	2.541.016	49.817	1,96%
2017	2.636.370	44.182	1,68%
2018	2.727.208	44.376	1,63%

Kaynak: Vergi Denetim Kurulu 2018 Yılı Faaliyet Raporu, s.43

Tabloda yer alan rakamlara göre Kurumlar ve Gelir Vergisi mükelleflerinin 2016 yılı içerisinde %1,96' lık bölümü, 2017 yılında %1,68'lik bölümü incelemeye tabi olurken bu rakam 2018 yılında %1,63 olarak gerçekleşmiştir. Son yıllar içerisinde kamu kesimi tarafından getirilen yapılandırma (af) kanunları sonucunda matrah artışı ve yapılandırma yapan mükelleflerin incelemeyen geçirilmesinin önüne geçilmesi ile yapılan inceleme rakamının düşüşünün olması söz konusudur.

Çizelge 34. Yıllar İtibariyle Mükellef Başına İnceleme Sonuçları

Yıllar	Mükellef Başına Tarhı Vergi Tutarı (TL)	Başına İstenilen Ceza (TL)	Mükellef Kesilmesi Başına Önerilen Ceza (TL)	Mükellef Toplam Ceza ve Vergi (TL)
2014	143.610	299.953	443.563	443.563
2015	167.087	321.138	488.225	488.225
2016	145.229	319.258	464.487	464.487
2017	133.052	325.259	458.311	458.311
2018	196.566	447.598	644.164	644.164

Kaynak: Vergi Denetim Kurulu 2018 Yılı Faaliyet Raporu:45

VDK' nın 2018 yılındaki verilerine göre mükellef başına tarhı istenen vergi miktarı 196.566 TL iken toplam ceza rakamı da 644.164 TL olmuştur. Son 5 yıl içerisinde yapılan inceleme sonuçlarına göre mükellef başına tarh vergi miktarında azalmalar olmasına karşılık artan bir seyir içerisinde bulunmaktadır.

Vergi müfettişlerinin 2018 yılında yürüttüğü vergi türleri itibariyle sonuçları, aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Çizelge 35. Vergi Türleri İtibariyle 2018 Yılı İnceleme Sonuçları (VDK)

Vergi Türü	Bulunan Farkı (TL)	Matrah	Tarhı Vergi Tutarı (TL)	İstenilen Kesilmesi Ceza(TL)	Önerilen
Kurumlar Vergisi	4.201.464.344		763.592.687		1.498.653.986
Kurumlar Vergisi Geçici	6.761.631.738		662.711.930		1.690.623.542
Gelir Vergisi	4.046.792.399		186.366.600		386.900.095
Gelir Vergisi Geçici	842.774.855		65.779.043		130.735.633
KDV	12.104.078.223		4.917.247.676		12.267.600.968
BSMV	409.584.788		19.454.243		34.136.511
ÖTV	253.268.886		1.523.633.851		3.135.567.088
Damga Vergisi	5.449.583.992		46.431.224		48.649.216
Gelir Vergisi Stopaj	1.686.880.618		305.411.382		401.463.056
Kurumlar Vergisi Stopaj	700.620.298		80.062.537		81.517.349
Diğer Vergiler	1.254.704.133		152.109.045		186.766.082
TOPLAM	37.711.654.275		8.722.800.218		19.862.613.528

Kaynak: Vergi Denetim Kurulu 2018 Yılı Faaliyet Raporu;46

3. Kayıt Dışı Ekonominin Olumlu ve Olumsuz Etkisi

Kayıt Dışı faaliyetlerin ekonomi içerisindeki rolü ile ilgili farklı yaklaşımlar vardır. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin mikro ekonomik, makro ekonomik, kamu maliyesi ile sosyal bakımdan etkileri üzerine yapılmış olan ampirik çalışmalar yapılmıştır ve bu çalışmalar sonucunda kayıt dışı ekonominin etkilerini olumlu ve olumsuz olarak iki temel gruba ayırmamız mümkündür. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin ülke ekonomisi içerisindeki rolüne olumlu yaklaşanlar, kayıt dışı sektörün olumlu etkileri üzerinde durmaktadır. Bu yaklaşıma destek verenlerin büyük bir çoğunluğu modern kayıt dışı ekonomi teorisi çerçevesinde ortaya çıkan düalist, neoliberal ekonomistler ve yapısalcı ve legalist ekollerin temsilcileridir. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin ekonomi içerisinde olumsuz yaklaşanlar ise normal olarak sosyal güvenlik, kamu maliyesi ve kayıt dışı istihdam vb. olumsuz etkileri üzerinde durmaktadır. Önemli destekçileri ise kamu maliyecileri ile birlikte, Keynesci ve nekeynesci ekonomistlerdir. Ekonomi içerisinde kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin olumlu ve olumsuz analizini yapan yazarlar ise bu sektördeki faaliyetlerin sonucunun olumlu olan etkilerini kısa vadeli olarak kendisini gösterdiğini uzun vadede ise olumsuz etkilerinin daha ağır bastığı görüşünde hem fikirdirler. Bu tabloda ise her ülke kendi içerisinde kayıt

dışı ekonomi ile mücadele etmek için gerekli olan devlet politikalarını oluşturmak zorunda kalmaktadır. Oluşturulan bu politikaların temelinde ise kayıt dışı sektör içerisinde suç olarak kabul edilen unsurların tamamen ortadan kaldırılması ve suç teşkil etmeyen unsurların ise kayıt altına alınarak kayıtlı sektöre entegrasyonunun sağlanması gerektiğidir.

Kayıt dışı ekonominin kendi içerisinde olumlu ve olumsuz etkileri ile birlikte, bunların etkilerinin ön plana çıkması kayıt dışı ekonominin ulaştığı boyutlar ile yakından ilgilidir. Eğer kayıt dışı ekonominin boyutları GSMH' nın %5-%10' u gibi bir seviyede ise olumlu etkilerinin ağır bastığı söylenebilir ancak GSMH' nın %30-%40' ı gibi ciddi oranlara ulaştığı koşullarda ise olumsuz tarafı daha ağır basmaktadır.

Kayıt dışı ekonomi konusuna makroekonomik açıdan bakılacak olursa, ekonomi içerisinde ki herhangi bir olgu ülkenin refah kaybına uğramasına neden olmuyorsa, hatta refah artışına neden oluyor ise bu olgunun takdir edilmesi hatta bu olgunun özendirilmesi gerekmektedir. Bu olgudan hareket ederek kayıt dışı ekonominin, ekonomi içerisindeki rolüne sorulması gereken iki tane temel soru vardır:

- İlki, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin ekonomi içerisinde ulaşmış olduğu boyutlar hangi sınıra kadar olumlu etkilerinin devam etmesini sağlar?
- İkincisi, kayıt dışı sektöre mikro ekonomi açısından yaklaştığımızda sektör içerisindeki temel olumlu etkilerin ortaya çıkmasını sağlayan bu sektör içerisindeki hangi ekonomik faaliyetlerdir?

İlk sorulan soruya modern kayıt dışı ekonomi teorisi tarafından getirilen yanıt, kayıt dışı faaliyetlerin büyüklüğü resmi GSMH' nın %10' a kadar olabileceğini ifade etmektedir.

İkinci soruya verilen yanıt ise randımanlı olmaları kayıt dışılıklarına bağlı olan suç teşkil etmeyen kayıt dışı sektör faaliyetleridir. Farklı bir ifadeyle, kayıt altına alınacakları takdirde randımanlı bir performans sahibi olamayacak faaliyetlerdir ki, bunlara bazen resmi sektörün tamamlayıcısı olan kayıt dışı faaliyetler olarak isimlendirilmektedir. Bu faaliyetler kamu kesimi tarafından

kayıt altına alındığında belli bir süre sonra kendiliğinden yok olacak ve bu da ekonomi içerisinde toplam refah kaybına neden olacaktır. (Bağırzade, 2015: 49)

Kayıt dışı ekonomik faaliyetleri tamamen olumsuz bir şekilde değerlendirmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır, ekonomik faktörlerin gelirlerini arttırması, düşük bir risk içermesi, talep ve arz fiyat arasındaki elastikiyetin yüksek olması ile bu sektör kayıtlı sektörün tamamlayıcısı rolünü oynayabilecektir. Ekonomik literatürde genel olarak enformel sektör olarak lanse edilen bu tür kayıt dışı faaliyetlerin ortaya çıkardığı olumlu yanlar farklı uluslararası kuruluşlar tarafından zaman zaman belirtilmektedir.

Farklı bir yaklaşıma göre ise, kayıt dışı ekonomi olgusu ülke ekonomisine olan etkileri konusunda birbirinden çok farklı ve zıt görüşlerin öne sürülmesidir. Konu ile ilgili çalışma yürüten bütün uzmanlar ve ekonomistler yer altı ekonomisi olgusu üzerinde hem fikir olmalarına rağmen konu enformel ekonomi olduğu zaman birbirinden farklı görüşlere hakimdirler. Özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülke ekonomileri için enformel ekonomi konusunda radikal söylemler de mevcuttur. Örneğin, Dünya Bankası tarafından açıklanan son raporlara göre gündeme gelen ‘yoksulluk’ konusu hakkında enformel ekonominin, yoksulluk konusu hakkında uzun vadeli olmasa bile kısa vadede bir çözüm olarak kullanılabileceğini vurgulamaktadır. Bir başka açıklamaya göre Uluslar arası Çalışma Örgütü (İLO) tarafından yapılan açıklamaya göre, enformel ekonomi konusu üzerinde durarak gelişmekte olan ülke ekonomileri için kalkınma politikaları içerisinde enformel sektör girişimciliğinin önemine vurgu yapmaktadır.

Ayrıca, kayıt dışı ekonominin olumlu etkilerine rağmen kayıt dışı ekonomi, ekonomik gelişmişliğin de bir göstergesidir. Kısa vadede olumlu etkileri hissedilmesine rağmen uzun vadede ülke ekonomisini olumsuz bir şekilde etkileye bir unsurdur.

- **Kayıt Dışı Ekonominin Olumlu Etkisi**

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin, ekonomik kriz yaşanan dönemlerde yarattığı olumlu etkiler vardır, işgücüne istihdam olanakları yaratmak, ekonomi içerisindeki mal ve hizmet arzını arttırarak ekonomik hayatın canlanması ile birlikte bireylerin refahına kattığı olumlu etkiler göz önünde bulundurulduğunda,

kayıt dışı faaliyetlerin olumsuz etkilerinin yanı sıra olumlu etkilerinin de olduğu varsayılmaktadır.

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin ekonomi üzerinde yarattığı olumlu etkiler ise; istihdam olanakları yaratması, atıl kalmış üretim faktörlerinin tekrar üretime katılması ve düşük fiyat üzerinden mal üretimi yaratmasıdır.

Kayıt dışı ekonominin enformal sektör içerisinde ek istihdam yaratarak işsizlik sorunu üzerinde çözüme katkı sağladığı ve bu sonuçla ülke içerisindeki düşük gelirli grupların gelirlerini arttırarak gelir dağılımının iyileştirilmesinde hem de bireysel olarak ekonomik refahın artmasında etkili olduğu ileri sürülmektedir. Bunlara ek olarak, kayıt dışı ekonominin kriz dönemleri ile resesyon dönemlerinde yaşanan konjonktür dalgalanmaların etkisini önemli ölçüde etkilediği ileri sürülmektedir.

Kayıt dışı ekonominin istihdam üzerinde yarattığı olumlu sonuçları doğru bir şekilde açıklayabilmek için asgari ücret uygulamasından da yararlanmak faydalı olacaktır. Asgari ücret politikasının uygulandığı bir ülke ekonomisi içerisinde, yüksek oranda gelir vergileri, göç ve istihdam üzerindeki kontroller ve çalışma saatleri üzerinde yapılan kısıtlamalara gibi farklı uygulamalar vardır. Bu nedenle; resmi kayıtlar da çalışma imkanı olmayan insanlar, ek gelir elde edebilmek için ikinci bir işte çalışmak isteyenler, bu isteklerini gerçekleştirme fırsatı bulamazlar. Ancak; kayıt dışı istihdam ile birlikte, söz konusu olan insanların çalışmalarına ve gelirlerini arttırma yolunda onlara imkan ve olanaklar sunmaktadır. Bu tür faaliyetler sonucunda hem ekonomik yapıya ek bir dinamizm kazandırılır hem de bazı sektörler içerisinde rekabetin arttırılması gibi olanaklar da sağlar.

Kayıt dışı ekonominin istihdam üzerindeki bir diğer önemli etkisi ise iş yaratma imkanının fazla olmasıdır. Kayıt altında çalışmanın getirdiği ek maliyetler, kapasitenin tam olarak kullanılamaması ve kullanılan kaynakların bir sınırı olması gibi farklı nedenlerle ülke içerisindeki herkese iş yaratma imkanı çok düşüktür. Kayıt dışı ekonomi ile birlikte iş bulamayan bu kitlelere iş olanakları ile birlikte onlara geçim kaynağı olma özelliği katmaktadır. Kayıt altında çalışan insanların eğitim düzeyleri yüksek ve kalifiye eleman olma özelliğini taşıyan bireylerdir. Kayıt dışı ekonomi ise, hem her seviyeden insana iş

olanakları sunması hem de işsizliği azaltması ile ülke ekonomisinde işsizliğin azaltılmasında etkili olmaktadır.

Çeşitli sebeplerle kayıtlı ekonomiden kayıt dışı ekonomi içerisine kayan gelirler, tasarruflar üzerinde bir çarpan etkisi oluşturarak ekonomiye ciddi bir canlılık getirir ve rekabet gücünü artırır. Kayıt dışı ekonomik faaliyetler sonucunda elde edilen gelirler kayıtlı ekonomide yer alan mal ve hizmetlere olan talebi arttırmaktadır. Dolayısıyla, kayıt dışı ekonomik faaliyetler sonucunda elde edilen gelirler tüketim aşamasında kayıt altına alınma ihtimali bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, elde edilmesi aşamasında kayıt altına alınamayan gelirler harcanması aşamasında kayıt altına alınabilir. Yine kayıt dışı ekonomik faaliyetler, ekonomide katma değer yaratması bakımından da ekonomik büyüme oranının yüksek çıkmasına yardımcı olur. (Sarılı, 2002: 41)

Gelişmekte olan ülke ekonomileri ile geçiş ekonomilerinde yer alan ülkelerin ekonomilerinde kayıt dışı ekonominin GSMH' yı arttırıcı bir etkisi olduğu gözlenmektedir. Kayıt dışı faaliyetler sonucunda yüksek oranlarda bir katma değer yaratılarak zaman ile harcanmakta bu durum da GSMH' yı olumlu yönde etkilemektedir. Bu durum gelişmiş ülke ekonomileri için ise tam tersi bir sonucu ortaya çıkarmaktadır. Artan kayıt dışı ekonomik faaliyetler sonucunda, kamu gelirlerinde azalma ve yolsuzluk gibi farklı faktörlerin etkisiyle kayıt altındaki ekonomiyi olumsuz yönde etkilemektedir. Gelişmiş ülke ekonomilerinde ki hükümetler kayıt dışı sektörün oluşturduğu olumlu etkileri de göz önünde tutarak kayıt dışı faaliyetlerin azaltılmasına aşağıda yer alan faktörlerden dolayı fazla ilgi göstermemektedirler.

- Kayıt dışı faaliyetlerden kazanılan gelirlerin 2/3 kısmı kayıt altındaki sektörlerde harcandığından kamunun vergi gelirlerinde oluşan kayıplar büyük rakamlara ulaşmayabilir;
- Kayıt dışı faaliyetler sonucunda kazanılan gelirler sayesinde çalışmakta olan nüfusun en az 1/3 kısmının hayat standartlarının iyileşmesine katkı sağlamaktadır;
- Kayıt dışı faaliyetler %40-50' i kayıtlı sektörü tamamlayıcı bir etkisi olduğu için katma değer yaratmaktadır bu da GSYİH rakamlarını yükseltmektedir;

- Kayıt dışı faaliyetler de çalışanların önemli bir bölümü bununla ikinci bir işi gibi uğraştığından dolayı politik gösterilere katılmak için gerekli olan zamanı bulamamaktadır.

Kayıt dışı ekonominin oluşturduğu diğer olumlu yanları ise, bu sektör içerisinde faaliyet gösteren şirketlere rekabet gücü kazandırır, ekonomiye hareketlilik kazandırarak istihdamı artırıcı etkisi artar, ekonomiye ivme kazandırarak sermaye artışı ile birlikte büyümeyi hızlandırır, ekonomi içerisinde subap görevi görerek yaşanabilecek sosyal patlamaları engelleyici bir denge görevi görmektedir.

Kayıt dışı ekonomi içerisinde yaratılan gelir ve karlar, bankalar ve borsa kanalı ile kayıt altındaki alanlara aktararak kayıtlı ekonomi için gerekli olan kaynağı sağlama görevini görür. Kayıt dışı faaliyetler ekonomi içerisinde ek talep nedeniyle işsizlik ve yoksulluğun azaltılmasında önemli bir görev üstlenir ve gelir dağılımında adaletin sağlanması için de olumlu yönde fayda sağlar. Kayıt dışı ekonomik faaliyet, kayıtlı ekonominin müşterisi olarak da görülmektedir. Kayıt dışı faaliyetler sonucu elde edilen gelir, fonlar, menkul kıymetler bankacılık kanalı ile ekonomiye kaynak sağlar.

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin büyüme rakamları üzerinde pozitif veya negatif yönde etki ettiğine dair bir mutabakat bulunmamaktadır. Bazı araştırmacılar kayıt dışılığın ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki meydana geldiğine dair sonuçlar elde ederken bazıları negatif bir etki olduğuna dair sonuçlar elde etmiştir. Gelişmekte olan ülke ekonomileri içerisinde kayıt dışılık rakamının %1 artması ile kayıt içerisindeki ekonominin %5 civarında bir küçülme olacağını öne sürmektedir, gelişmiş ülke ekonomilerinde ise kayıt dışılık %1 arttığında kayıt içerisindeki ekonominin %8-10 gibi bir oranda büyümeye olumlu etki yapacağını öne sürmektedirler.

Ekonomi içerisindeki ağır vergi yükü ve kanuni düzenlemeler neticesinde sendeleyeni özel sektör, faaliyetlerini yarı kayıtlı bir şekilde sürdürerek bir yerde kan tazelediği söylenebilir. Kamu tarafından aktarılan ve özel sektör içerisinde oluşan tasarrufların yatırımlara kayma hızı daha yüksek bir seviyededir. Çünkü kayıt dışı faaliyet yürütüldüğü için ekonomik konjonktür içerisinde oluşan ani değişimlere daha çabuk ayak uydurmaktadır. Çoğaltan etkisi ile bakıldığında

ekonomik büyüme rakamları hızlanır. Bu durum sektörün ekonomik büyümeye olumlu anlamda etki etkisine olanak sağlamaktadır. Devlet içerisindeki bürokrasinin yavaş işlemesi, kanuni düzenlemelerin olması ve kurumlar arasındaki iletişim kopukluğu ile devletler gelişen değişimlere karşı hantal kalabilmektedir ve ekonomik kaynaklarını gerekli yerlere gerektiği zamanda empoze edemediği için kaynak israfını ortaya çıkarmaktadır. Bu şartlar da özel sektör devlete daha az vergi ödeyerek sağlamış olduğu tasarruf ile daha fazla iş ve aş üretebilir.

Kayıt dışı ekonomi ile tamamlayıcılık veya ikame etkisi arasında bir ilişkide bulunabilir. Bazı firmalar kanuni düzenlemelerden kaçınmak veya kaçmak için bürokrasi içerisindeki görevlilere rüşvet verebilir, faaliyetlerin kayıt dışına çıkması rüşvetin ikame etkisidir. Bazı ekonomistler ise ikisi arasında birbirini tamamlayan bir ilişki kurarlar: Yolsuzluk rakamlarının yüksek olduğu ülkelerde kayıt dışı ekonomi rakamları da yüksektir. Ayrıca, kayıt dışı faaliyetler kayıtlı sektörden önemli bir ölçüde ayrı şartlara ve dinamiklere sahipse ülke içerisinde veya küresel düzeyde yaşanan finansal krizlerin kayıtlı ekonomi üzerindeki olumsuz yansımaları azaltıcı bir etkisi olur ve bu durum ekonomik küçülmenin etkisini azaltabilir. Sosyal şartlar açısından bakıldığında zaman ise bireylere geçinmeleri için bir gelir sunarak dar gelire sahip ailelerin ihtiyaçlarının karşılanmasında etkileri olur bu durumda politik açıdan incelendiğinde ülke içerisindeki ekonomik sisteme ve politik sisteme duyulan tepkinin azalmasında bir işlev sağlar.

- **Kayıt Dışı Ekonominin Olumsuz Etkisi**

Kayıt dışı ekonominin ekonomi içerisinde yer alması ile birlikte, milli gelir hesaplamaları ile istihdam gibi makroekonominin değişkenleri doğru ve eksizsiz ölçülemeyeceği için bu değişkenler ile ilgili veriler baz alınarak ekonominin içinde bulunduğu duruma ilişkin yanlış değerlendirmeler ile birlikte yanlış politikalar belirlenecektir. Kaynakların etkin ve verimli dağılımı bozulacak, aynı sektör içerisinde faaliyet gösteren iki işletme içerisinde vergi kaçırmanın katlandığı maliyetler kanuni olmayan yollardan düşürme imkanı tanınacak diğeri aleyhinde çalışmadan elde edeceği haksız rekabet üstünlüğü elde edeceğinden kanunlara uyararak faaliyetlerine devam eden firma ise maliyetleri yüzünden piyasa içerisindeki yerini kaybedebilecektir.

Kayıt dışı ekonomik kazançlar sonucunda vergi ödenmeyeceği için ülke içerisindeki vergi yükünü vergisini düzenli ödeyen dürüst mükelleflerin aleyhine bozulacaktır. Vergisini ödemeyen vergi mükellefleri, vergisini ödeyen mükellefler tarafından finanse edilen kamu hizmetlerinden rahatça yararlanacaklardır. Toplumun belirli bir bölümü elde ettiği gelirlerinin bir kısmını devlete vergi olarak ödeyerek kazançlarından feragat ederek yaşam standartları ile birlikte yapmış oldukları tüketimleri de azalmakta, fakat diğer bir bölüm ise aynı koşullarda gelir elde etmesine karşın bu gelirleri üzerinden vergi ödemeyerek elde ettikleri gelirlerinin tamamını kullanılabilir bir tutar olarak kullanmaktadırlar.

Kayıt dışı ekonomi ile vergiden kaçırma arasında bir geri- besleme ilişkisi bulunduğu ekonomi alanında geniş kabul gören bir görüştür. Yüksek vergi oranları ile birlikte etkin bir şekilde yapılamayan vergi tahsilatının kayıt dışı ekonominin artışına en fazla katkıda bulunan faktörlerden bir tanesi olduğu söylenebilir. İktisatçılar vergilendirme düzeyi artış gösterdikçe kayıt dışı ekonomik faaliyetlere katılma ve vergi kaçırma isteğinin de artış göstereceği düşüncesiyle vergi oranları ile kaçırılan vergi miktarı ve kayıt dışı ekonominin boyutu arasında bir ilişki olduğunu belirtmektedirler. Bir ülke ekonomisi içerisinde kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin artması hükümetin vergi gelirinin azalmasına neden olur; bunun üzerine hükümetin daha önceki vergi gelirine ulaşabilmek için vergi oranlarında bir artışa gitmesi ile kayıt dışı ekonominin yarattığı olumsuz etkilerini daha da büyütebilir. (Fırat, 2010; 174)

Kayıt dışı sektörün olumsuz etkisi en çok kamu gelirleri üzerinde görülmektedir. Kayıt dışı ekonominin boyutlarının artması ile devletin gelirleri azalacaktır, devlet de azalan vergi gelirini eski haline getirmek içinde resmi sektör üzerindeki vergi yükünü artırma yolunu tercih etmektedir, bu durum da kayıt içerisinde faaliyet gösterenlerin kayıt dışı sektöre yönelmesini daha da teşvik etmektedir bu da sonuç olarak kayıt dışı ekonominin boyutlarının artırır bu durum tekrar vergi gelirlerinin azalması ile bir döngü haline gelmektedir.

Ekonomi içerisinde kalan bazı faaliyetlerin kayıt dışında kalması, ödenmesi gereken vergilerin eksik veya hiç ödenmemesine sebep olmakta ve sonuç olarak devletin vergi gelirlerinin azalması kaçınılmaz olmaktadır. Ayrıca sahip olunan kaynakların kontrol alanının dışına çıkarılması ile vergi tabanının aşınmasına

sebepler olarak bu durumun vergi üzerindeki adalet ve eşitlik gibi temel ilkelerine aykırılık düşmesine, kayıt altındaki kesime de çok önemli bir dezavantaj oluşmasına olanak sağlamaktadır.

Kayıt dışı ekonomi sebebiyle tahsilatı yapılamayan vergi tutarları kaynak dağılımının verimliliği ve etkinliğini bozmakta ve sahip olunan kaynakların verimsiz alanlara kanalize edilmesine neden olmaktadır. Kayıt dışılık prim kaybı ve vergi gelirlerinin azalmasına neden olduğundan bütçe açığına neden olmaktadır ve daha fazla vergi alma ihtiyacını doğurmaktadır.

Bilgilerin kayıtlı olmaması, istatistiki açıdan GSMH, fiyatlar genel seviyesi ve istihdam gibi ekonomideki temel göstergelerle ilgili, toplanan bilgilerin eksik ve yanlış olmasına sebep olmaktadır, bu bilgiler ışığında hazırlanan raporlar ve ekonomik göstergeler temel alarak belirlenecek olan ekonomik politikalar etkin ve doğru olmayacağı için ekonomi için gerekli olan önlemlerin belirlenip alınamamasına yol açmaktadır.

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin ekonomik ve mali sistem üzerinde yol açtığı sorunların yanında, sosyal yaşantı üzerinde de olumsuz etkileri bulunmaktadır. Kayıt dışı ekonominin boyutlarının artması ile toplumun moral ve ahlaki değerlerinin bozulmasına veya yok olmasına, anti-sosyal davranışların yayılarak toplum içerisinde benimsenmesine sebep olmaktadır. Yasadışı faaliyetler, toplum tarafından benimsenmiş değerler ve kanunlar tarafından yasaklanmış olan fuhuş ve kumar gibi çeşitli faaliyetler ile kaçakçılık ile uyuşturucu üretimi veya satışının artışı gibi faaliyetlerdir. Bu tarz faaliyetlerin anlamı içerisinde kayıt dışılık olgusunun toplum içerisinde benimsenmesi ve vergi kaçırmanın toplum tarafından kanıksanmış olması aile ve toplum yapısının bozulmasına ve sağlıksız ve bilinçsiz nesillerin ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Sonuç olarak toplum, telafi ihtimali çok düşük olan sosyal sorunlar ile birlikte ciddi maliyetlere katlanmak durumunda kalır.

Kayıt dışı ekonominin toplum içerisinde yaratmış olduğu maliyeti ise; nüfus hareketleri, kadın işçiliği, çocuk işçiliği, işsiz kalma korkusu, çarpık yerleşme, yolsuzluk, organize suçların ortaya çıkması, toplum üzerinde kültürel ve psikolojik değişimin başlatılması, vatandaşlık bilinci ve ahlakının yitirilmesi (yozlaşma), anti-sosyal davranışların toplum içerisinde benimsenmesi ile birlikte

bu davranışların artış göstermesinde, aile birliğinin tehdit edilmesi, toplumsal refahın düşmesi, demokrasinin yozlaşması, yaşanabilir çevrenin tehlikeye girmesi olarak görülmektedir. (Karatay, 2009: 94-108)

Kayıt dışı faaliyetlerin bir başka olumsuz etkisi de etik değerler üzerinde görülmektedir. Kayıtlı ekonomini içerisinde bulunanların mağdur olduğu bir ekonomik sistem içerisinde, devletin sahip olduğu otoritesine olan inanç sürekli azalacaktır; kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin kanunlar çerçevesinde yürütülmesi neticesinde, hukuk ve adalet sistemi etkinliğini kaybetmektedir. Buna ilaveten, kayıt dışı olarak üretilmiş olan mal ve hizmetlerin insan sağlığı ile beraber çevre sağlığına ilişkin belirlenen standartlara yönelik kanuni düzenlemelere uymaması sebebiyle, üretilmiş olan mal ve hizmetlerden faydalanan tüketicilerin, tüketici haklarını korumak amacıyla belirlenen kanunlardan faydalanması mümkün değildir.

Kayıt dışı olarak çalıştırılan bireylerin sosyal güvence haklarından mahrum kalması, kayıt dışı ekonominin bir başka olumsuz etkisidir. Kayıt dışı istihdamın artması ile birlikte büyük boyutlara ulaşması sonucunda sosyal güvenlik kurumu tarafından toplanması gereken prim tutarları toplanamayacak ve bu durum sosyal güvenlik kuruluşunun kaynak yetersizliği sorunu ile karşılaşmasına sebep olacaktır. Kayıt dışı çalışanlar kanunlarca belirlenen sendikalar haklardan faydalanamayacağı için, işyeri ve iş güvenliğinin sağlanması için belirlenen standartların ciddiye alınmaması ile çalışanların her türlü istismara açık şartlarda çalışması söz konusu olmaktadır.

Ekonomi içerisinde kayıt dışı faaliyetlerin olumlu ve olumsuz yönlerini tespit etmek ve bunları karşılaştırmalı analizini yapan ekonomistler ve yazarlar kayıt dışı faaliyetlerin kısa vadeli süre içerisinde olumlu yönlerini gösterdiğini ancak uzun vadeli süre içerisinde ise olumsuz yönlerinin fazla olduğu yönünde görüşlerini belirtmişlerdir.

4. Türkiye' de Kayıt Dışı İstihdam

Ekonomi literatüründe kayıt dışı istihdam sonucunda olumsuz ve olumlu olmak üzere iki başlık olarak ayrıldığı görülmektedir. Refah ve milli gelirin artışı, rekabet üstünlüğü getirmesi ve işsizliğin azalması gibi nedenler olumlu özellikler olumlu yanlarına örnek olarak verilebilir. Bu çalışmada kayıt dışı istihdam

olgusunun işverenler, çalışanlar ve devlet açısından yarattığı olumsuz sonuçlar üzerinde durulacaktır.

5. İşveren Açısından

Sigortasız bir şekilde istihdam yaratan işverenler, öncelikle istihdam ettikleri kişiler adına sigorta primlerini ödemedikleri ve sahip oldukları birçok yükümlülüğü de yapmadıkları için de, bu yükümlülükleri yerine getirmiş olan rakiplerine karşı rekabet avantajı kazanmış olurlar. Bu durum da haksız rekabetin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Sık sık gündeme gelen ve uygulamaya geçirilen prim affı çalışmaları sonucunda, primleri düzenli bir şekilde ödeyen işverenler cezalandırılmakta ve firmaları bir bakıma primlerini zamanında ödememeye yöneltmektedir. Bu durum da işlerin daha da içinden çıkılmaz bir hal almasına sebep olacaktır.

6. Çalışanlar Açısından

Kayıt dışı istihdam' ın yarattığı olumsuz etkilerden en çok etkilenen kesim ise çalışanlardır. Sosyal güvenceleri bulunmadığı için hasta olmaları halinde ihtiyaç duyacakları sağlık hizmetinin masrafı sigorta sistemi tarafından karşılanmayacağı için bu bireyler sağlık hizmetlerinden faydalanamamaktadır. Bu durum sonucunda, sigortasız çalışanların hasta olmalarına veya hastalıklarının daha ciddi bir hale gelmesine sebep olabilmektedir.

SGK verilerine bakıldığı zaman 2017 yılı içerisinde Türkiye' de 359.663 sigortalı iş kazası olmuştur. Bu rakamların içerisine sigortasız çalışanların rakamları dahil edilmemesine rağmen bir sene içerisinde hemen hemen her yüz çalışandan birinin iş kazası yaşadığı görülmektedir. Bu sonuçlara rağmen insanlar sigortasız olarak istihdam edilmeye devam etmektedir. İş kazasının yaygın olarak görüldüğü imalat ve inşaat sektörlerinde kayıt dışılık rakamları da yaygındır.

Kayıt dışı çalışan bireyler iş kazası geçirdikleri zaman, iş kazası sigortası kapsamı dahilinde sağlanan iş göremezlik ödeneği, sürekli iş göremezlik ödeneği, sağlık hizmetlerinin maliyeti ve ölüm gibi farklı birçok haklarından faydalanamamaktadır.

Analık durumunda ise analık sebebiyle çalışmadığı zamanlarda verilen iş göremezlik ödeneğinden yararlanamamakta; analık öncesi, doğum ve analık sonrası ortaya çıkan tedavi ücreti sigorta tarafından karşılanmamaktadır.

Bunların yanında kayıt dışı istihdam edilenler, yaşlılık aylığını alabilmek için gerekli şartları yerine getiremediklerinden dolayı emeklilik hakkında yararlanamamaktadır. Yaşlandıkları için düzenli bir işe sahip olamadıkları için de düzenli bir gelirleri olamamaktadır. Ayrıca bu vatandaşların vefat etmesi halinde hak sahiplerine aylık da bağlanamamaktadır.

7. Devlet Açısından

Türkiye’ de sosyal sigorta kapsamı dahilinde yapılan, ölüm aylığı, ölüm geliri, yaşlılık aylığı, geçici/sürekli iş göremezlik ödeneği, cenaze ödeneği ve sağlık hizmetlerinin finansmanı ile ilgili işler sigortaların kazançları üzerinden alınan primler ile sağlanmaktadır

Kişilerin kayıt dışı istihdam edilmeleri, primlerinin ödenmesi gereken gerçek tutarının altında bir birim üzerinden bildirilmesine, öncelikle kamu kesiminin prim kaybı yaşamasına sebep olmaktadır. Bu durum da sosyal güvenlik sisteminin açık vermesine sebep olmaktadır. Ortaya çıkan bu açıklar Hazine tarafından finanse edilmektedir ve bütçe açığı rakamları artmaktadır. Sadece 2018 yılı içerisinde devletin kayıt dışı istihdam sebebiyle uğramış olduğu zarar (Kayıtlı istihdam’ ın devlete yıllık getirisinin 2 milyar TL olduğu düşünüldüğünde) 67 milyar TL’ dir. Türkiye bütçesinin 2018 yılı içerisinde beklentilere uygun şekilde 72.6 milyar TL açık verdiği göz önünde bulundurulursa bu durumun acilen kontrol altına alınabilmesinin gerekli olduğu görülecektir. (Dönmez,2019,61).

Bunun yanında, sigortasız istihdam edilenlerin muhtaç duruma düşmesi halinde sosyal hizmetlere ve sosyal yardımlara yapılacak başvurular sonucunda bu kişilere bakmakla yükümlü olan kamu kesimi tarafından karşılıksız yardım ve hizmet sunulmakta, sosyal yardım ve sosyal hizmet harcamalarında artışlar meydana gelmektedir. Yapılan bu yardımlardan yararlanamayan veya yeterince yararlanamayan bireyler bir süre sonra suça yönelim gösterme ihtimalleri de artmaktadır.

F. Dünya' da Kayıt Dışı Ekonomiye Önemli Çözüm Önerileri

Günümüz dünyasında kayıt dışı ekonomi konusu; gelişmekte olan ülkelerin çözmek için uğraştığı bir sorun olmasının yanında gelişmiş ülke ekonomileri açısından da çözülmesi gereken önemli ekonomik problemlerden bir tanesidir. Gelişmekte olan ülkeler açısından olaya yaklaşıldığı zaman; kayıtlı ekonomiye önemli bir destek unsuru, sübvansiyon desteği gibi gerekçelerle mazur görünen kayıt dışı ekonomik faaliyetler, uzun dönem de bakıldığında zaman ülke ekonomisi için geri dönülmesinin zor olduğu sorunlara neden olmaktadır.

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler sonucunda ortaya çıkan olumlu neticelerin yanında olumsuz etkilerinin bulunması sebebiyle dünya üzerindeki birçok ülke bu konu ile ilgili gerekli tedbirleri almak için çalışmalar yürütmektedir.

Ulusal ve uluslararası ekonomi literatüründe kayıt dışı ekonomi ile mücadelenin etkin bir şekilde yapılabilmesi için birçok yöntem önerilmekle beraber çözüm için önerilen yöntemlerin aşağıda ifade edilen başlıklar üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. (Bozkurt ve Özbey, 2015;82)

- Kayıt dışı ekonomi ile mücadele bir devlet politikası olarak belirlenmelidir
- Vergi sistemi üzerinde düzenlemeler yapılmalıdır
- Yapılan denetimlerin sıklığı ve verimi artırılmalıdır
- Vergi oranları düşürülmelidir
- Toplum içerisinde vergi bilincinin yerleştirilmesi gerekmektedir
- Stratejik eylem planları hazırlanarak uygulanmalıdır
- Kanuni cezalar ile caydırıcılık sağlanmalıdır
- Kurumlar arasındaki iletişim ve koordinasyon sağlanmalıdır
- Uygulanan politikalara kararlılıkla devam edilmeli ve sürekliliği sağlanmalıdır

G. Kayıt Dışı Ekonomiye Karşı Alınması Gereken Tedbirler ve Çözüm Önerileri

1. Sık Sık Vergi Affı Çıkarılmamalı

Cumhuriyet tarihimiz içerisinde 1924 yılından, 6736 sayılı Bazı Alacakların Yapılandırılmasına ilişkin Kanun ile öngörülen düzenlemeye kadar 92 yıl içerisinde 33 adet vergi affı kanunu çıkartılmıştır. (Kumkale,2016)

Bu tarihten sonraki süreçte 7020 ve 7143 sayılı af kanunları çıkartılmıştır.

Vergi affı sağlanması sonucunda; vergi aflarının kısa vadeli süreç içerisinde vergi gelirlerinde artış sağladığı, vergi idaresinin vergi tahsili için harcadığı paranın azalmasını sağladığı ve bu yolla tasarruf ettiği, vergi tabanının genişlemesine olanak tanıdığı, suçluların sistem içerisine daha yumuşak bir geçiş yapmasına olanak tanıdığı, ekonomik, siyasi ve mali krizler sonucunda ortaya çıkan olumsuz etkilerin yatıştırılmasında olumlu etkilerinin bulunduğu ileri sürülmektedir. (Kargı, 2012;101)

Kamu kesiminin vergi aflarını çıkarmasının nedenleri ise, kriz sürecinde ülkedeki gelirlerin azalması sonucu mali çıkmaza düşülmesiyle tahsili sağlanamamış gelirlerin ve vergi alacaklarının tahsilatının sağlanması, Gelir İdaresi Başkanlığında ve yargı organlarında vergi ihlallerine bağlı olarak büyüyen dava ve inceleme dosyalarının yoğunluğunun temizlenmesine olanak tanıdığı, kayıtlı sistem içerisinde olmayan gelirlerin kayıtlı sistem içerisine entegre edilmesine imkan vermesi, vergi cezaları nedeniyle mükelleflerin yaptıkları faaliyetlerinin sona ermesinin engellenmesi olarak sıralamak mümkündür. (Demir, 2018;44)

Yukarıda söylenenlere karşılık vergi affı uygulamalarının olumsuz yönleri de bulunmaktadır; vergi gelirlerindeki artış beklentisinin abartı olduğu, uzun vadeli süreçte vergi aflarının ülke ekonomisine zarar vereceği, sık sık vergi aflarının çıkartılması vergi suçu işleyen mükellefler için haksız bir vergi indirimi sağladığı, vergiye gönüllü uyumun sağlanması noktasında toplum içerisinde olumsuz bir etki yarattığı, gelecek dönemde yeni vergi afları beklentisinden dolayı toplumun vergi ödememeye yönelik yollar aramaya başlayacağı, afların kamu kesimine gelen güveni zedeleyeceği ve buna ilişkin olarak dürüst mükelleflerin kayıtlı sistem içerisinden ayrılmasına neden olacağı, vergileme

aşamasında adalet ve eşitlik ilkelerinin bozulmasına neden olarak haksız rekabetin ortaya çıkmasını sağlayacağı, vergi suçlarının masum olarak görülmesinin yanlış olduğu ve çıkarılan vergi aflarının gereksiz ve kamu kesiminin zararına sebep olacağı savunulmaktadır.

Ülkemizde iktidara gelen partiler vergi düzeni ve ekonomik sistemi olumsuz yönde etkileyecek vergi affı aracına, bazen kısa vadeli gelir kaynağı yaratmak, bazen siyasi propaganda aracı malzemesi olarak kullanarak popülist yaklaşımlar sergileyebilmektedirler. (Aygün, 2012;88)

Toplumun kayıtlı sistem içerisinde kalabilmesini sağlayabilmek için vergisini düzenli bir şekilde ödeyen mükelleflere ayrıcalıklar tanınmalıdır. Örneğin son iki vergi döneminde vergisini düzenli ödeyenler için ödedikleri vergi de belirli bir indirim yapmak onlar için teşvik edici olabilir.

2. Devlete Güvenin Artırılması

Kayıt dışı ekonomi konusu ile ilgili bağlantısı ekonomik literatürde kabul edilen bir diğer nokta ise yolsuzluktur. Kısa bir tanım ile “kamu gücünün kişisel çıkarlar için kötüye kullanımıdır” olarak tanımlanabilecek yolsuzluk, kamu sistemi içerisinde ne kadar yaygın ise bu durum devletin kurumsallaşma noktasında başarısız olduğunun bir göstergesidir. Yapılan farklı çalışmalara göre kamu kesiminin düzenleyici ve denetleyici işlemlerinin yoğunluğu ile yolsuzluk arasında, yolsuzluk konusu ile kayıt dışı ekonomi arasında ise doğru orantılı bir ilişki vardır, yolsuzluğun yaygın olduğu ülkelerde kayıt dışı ekonominin boyutlarının bu duruma bağlı olarak fazla olacağı da bir gerçektir.

Vergisini düzenli bir şekilde ödeyen gerçek kişilerin özelliklerine bakılacak olursa, bu kişilerin ortak özellikleri arasında bilinçli ve inançlı olduğu, milli duygulara sahip olduğu, devlet ve hükümete güven duyduğu görülmektedir. Bu özelliklerden ayrı olarak ülkemiz de az da olsa yasalardan korkma da bulunmaktadır. Bu bahsi geçen özelliklerin aslında mükelleflerin vergiye gönüllü uyumunun sağlanması için üzerinde önemli durulmalı ve bu yönde çalışmalar yapılmalıdır. Vergiyi karşı olan direncin kırılabilmesi için toplum üzerinde olumlu izlenim yaratmak geçmektedir. Eğer toplumunu kucaklayan, milli duygulara önem veren, insanların her türlü inancına saygılı, güven veren, kararlı ve güçlü bir devlet yapısı ortaya çıkarılırsa toplum’ un kamu kesimine olan

güveni artacak bu durum da vergi ahlakı ve vergi bilincinin toplum içerisinde kendiliğinden oluşmasını sağlayacaktır. (Mete, 2014,45)

3. Merdiven Altı Üretimin Önlenmesi

Ülkemizin ekonomik sistemi içerisinde yer alan önemli sorunlardan bir tanesi de merdiven altı işletmelerin yaygın olmasıdır, bu işletmelerin hemen hemen tamamı kayıt dışı olarak faaliyetlerine devam etmektedir. Ancak bir çok işletme (denetimlerin yeterli olmaması nedeniyle) gerekli olan süreçleri takip etmeyerek ve gerekli izinleri almadan üretim yapmaya başlayarak haksız rekabet ortamında yer almaktadır. (Kaya ve Diğerleri, 2015,7)

Merdiven altı üretimlerin artış göstermesi sadece kayıt dışı ekonominin boyutlarını artırmayacak aynı zaman da toplum sağlığı üzerinde de ciddi etkiler yaratacaktır. Rakiplerine göre daha ucuz olduğu için bu malı tüketmeyi tercih eden kişiler sağlıksız bir şekilde ihtiyaçlarını karşılayacak ve hastalanacaktır. Hem devletin hem de vatandaşların sağlık için ödedikleri giderler de artış ortaya çıkacaktır. Hastalanana vatandaşlar bu süreç içerisinde kendi üretimlerini yerine getiremeyecek veya eksik bir şekilde yerine getirecektir. Bu durum üretimin azalması ile milli gelirin azalmasına sebep olacaktır. Aynı zamanda sağlıksız bir şekilde ihtiyaçlarını karşılayan vatandaşlar kamu kesiminin sağlık giderlerinin artmasına neden olacaktır. Artan sağlık giderleri sonucunda ortaya çıkan açığın kapatılabilmesi için ya ek vergi getirilecek veya kamu kesimi borçlanma yolu ile ihtiyaçlarını gidermeye çalışacaktır.

4. Kredi Kartı ve Benzeri Banka Kartı Kullanımı Artırılmalı

Vatandaşların yaptıkları her harcamanın kayıt altına alınmasını sağlayan kredi kartı kullanımının yaygınlaştırılması ve günlük hayat içerisinde nakit para kullanımının yerine kullanılması kayıt dışı yapılan harcamaların önüne geçilmesini sağlayarak daha etkin ve verimli bir şekilde vergilerin toplanmasına yardımcı olacaktır.

Piyasa içerisinde yapılan her harcamanın kayıtlı sistem içerisinde gerçekleştirilmesi kartlı ödeme sistemlerinin hem ekonomik canlanmada etki yaratılmasını sağlayacağı hem de finansal sisteme ve banka ve kredi kartlarına olan güvenin tesis edilmesinde etkili olacaktır.

Örneğin;

İsveç kurallarına göre mağazalar nakit parayı kullanmama hakkına sahip ve ülke içerisinde yer alan bir çok mağazada “nakit para kabul edilmez” levhası asılıdır. Mağazalarda yapılan harcamaların ancak beşte birinde nakit para kullanılmaktadır. Ayrıca otobüsler ile birlikte birçok turistik merkez içerisinde kağıt ve bozuk paranın kullanımına son verilmiştir.

Hindistan’ da ülke içerisinde kara para ile mücadele kapsamı içerisinde nakit ekonomisine dayalı harcama modelinden uzaklaşmaya yönelik çalışmalar yürütmektedir. Nakit para kullanımının yasak olduğu bölgeler oluşturularak bu konu ile etkin bir şekilde mücadele edebilmek için bir bakanlık kurdu. (<https://www.bbc.com/turkce/vert-cap-43961538>)

5. Yoksullukla İşsizlikle Mücadele Edilmeli

Ülkemizde ki vergi oranları gelişmiş ülkelerin vergi oranları ile karşılaştırıldığı zaman düşük olduğu görülmektedir ancak kayıt dışı ekonomi rakamları da yüksek bir seviyede bulunmaktadır. Bunun nedeni devlet otoritesinin güçlü ve etkin bir şekilde tesis edilememiş olması, toplumdaki toplanan vergilerin ihtiyaçlara uygun bir şekilde harcanmaması, toplanan vergi gelirinin düşük gelir grubuna sahip kesimlere geri dönüşünün etkin bir şekilde sağlanamamış olması etkili olmaktadır. Vergi oranlarının yüksek olduğu ülkelerde toplanan vergilerin toplumun ihtiyacı olan noktalara doğru bir şekilde harcanıyor olması sonucunda bu ülkelerin vatandaşları vergiye karşı bir direnç oluşturmamaktadır.

Daha önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere bireyler iki temel nedenden ötürü kayıt dışı faaliyet içerisinde bulunmaktadır. Bu nedenlerden ilki ekonomik olarak zor durumda bulunmaları, ikinci neden olarak da daha fazla kazanma istekleri görülmektedir. İkinci nedenden ötürü kayıt dışı faaliyet de bulunan kesimler cezalar ve sıkı denetimler sonucunda caydırılması mümkündür. Ancak ekonomik koşullarının olmadığı için tamamen veya kısmen vergi kaçırıcı veya kayıt dışı olarak istihdam eden bireylerin cezalar yolu ile kayıtlı sisteme dönüşü zor olacaktır. Çünkü bireylerin kaybedecekleri bir şeyleri fazla yoktur. Kendi ailesinin en temel ihtiyaçlarını dahi karşılamakta zorlanan bireyler üzerinden zorla vergi alınması halinde toplum içerisinde sosyal patlamalar meydana gelebilir. Ayrıca bu vatandaşlar istemedikleri halde sigortasız ve düşük ücretler

ile çalışmayı kabul etmek durumunda kalmaktadır. Bu sorunun çözülebilmesi için Devlet' in KOSGEB vb, kuruluşlar vasıtası ile bu bireylerin iş sahibi olabilmesi için karşılıksız krediler verilmesi sağlanabilir. Bir iş yerinde kayıtlı bir şekilde istihdam edebilmesi için istihdamı artırıcı politikalar belirleyerek uygulamaya başlayabilir. Bir iş yeri açıp işletimini sağlayacak veya bir yerde çalışabilmek için gerekli olan mesleki bilgisinin olması için meslek edindirme kursları vasıtası ile meslek sahibi olabilmeleri sağlanabilir. Düşük bir ücret ile kendi konutlarına sahip olmaları sağlanmalıdır. Bu saydığımız maddeler zaten uygulanmakta olan uygulamalardır. Ancak bunlar yeterli olmamaktadır. Bu sorunun tam anlamı ile çözülebilmesi çok zordur, ancak sorunun başladığı temel nokta burasıdır. Çünkü bu vatandaşlar kayıt dışı mal talep etmeye devam ettiği sürece kayıt dışı arz eden de mutlaka olacaktır. Bu vatandaşların ekonomik durumları düzeldikçe kayıt dışı üretilen malların kalitesinin düşük olduğu ve sağlıklı olmadıklarını bildikleri için bu mallara olan talepleri olmayacak ve talep' in bulunmadığı yerde bu malları arz etmek için uğraşan da kalmayacaktır.

6. Servet Üzerinden Vergi Alınmalı

Ülkemiz içerisindeki vergi sistemi beyan esası üzerine kurulmuştur. Bu açıdan olaya bakıldığı zaman vergi matrahları yani devlete ödenmesi gereken vergi tutarı mükellef tarafından belirlendiği için, ödenmesi gereken verginin gerçek tutarlar üzerinden beyan edilmesinin sağlanmasına yönelik teşvik ve sistemin düzenli çalışabilmesi için gerekli olan tedbirlerin alınması gerekir.

Vergilerin toplanması noktasında yaşanan kayıp ve kaçak durumunun önüne geçilebilmesi için, ekonomik kazançların temel noktasına inilmesi yerine servet üzerinden vergilerin alınması hem vergilerin toplanması noktasında kolaylık sağlayacak hem de kamu kurumları için iş yükünün azaltılmasını sağlayacaktır. Bu şekli ile daha basit bir vergi sistemi ortaya çıkacak, elde edilen kazançların denetimi de daha kolaylaşacaktır. Bu avantajların yanında yolsuzluğun azaltılması noktasında yardımcı olacak, kayıt dışı ekonominin önüne geçilecek, olası suistimallere sebep olan faktörlerin bertaraf edilmesini sağlayarak daha etkin bir sisteme ulaşılmış olacaktır. (Kalmış ve Yılmaz, 2004,11)

Her ne kadar servet üzerinden alınan vergi sisteminin de kendi içerisinde olumsuz noktaları bulursa da servet artışının nasıl sağlandığının araştırıldığı bir

vergi sisteminin ve kanuni düzenlemelerin bir an önce uygulamaya geçirilmesin de faydaları olacaktır.

Bu sistemin uygulama noktasında gelir vergisi mükelleflerinin belirli bir periyot içerisinde kamu kesimine beyan ettiği gelirin bir düşüş ortaya çıksa bile hayat standartları veya tasarruflarındaki artış, gelirin bir kısmının beyan dışı bıraktığının ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Servet ile gelir arasında samimi bir ilişki bulunduğundan elde ettiği gelirini beyan etmese bile, servet beyanı esnasında tüm servetini açıklamak zorunda kalacağından etkili bir yöntemdir. (Seviğ,2009,19)

7. İç ve Dış Ticarete Milli Para Kullanılmalı

Hem ülkemiz içerisindeki gündem de hem de dünya gündemi içerisinde olan doların hegemonyasının ortadan kaldırılmasına yönelik söylemler gün geçtikçe artış göstermektedir. Ancak doların dünyanın her yerinde ve bütün ülkeler de geçerli olan bir para birimi oluşu sebebiyle ABD' nin ekonomi içerisinde önemli bir sahibi olması durumu engellenemeyecektir. Ülke yönetimlerinin hem iç hem de dış ticaretlerinde kendi ülkelerinin milli paralarını kullanılmasının yaygınlaşmasına yönelik Cumhurbaşkanlığı, TC. Merkez Bankası ve ilgili birçok kurum ve kuruluşla birlikte ticaret yapılan ülkelerle görüşmeler sürmesine rağmen uygulanabilirliği noktasında şüpheler bulunmaktadır. Bu konu gazetelerde ve sosyal medyada sürekli olarak yer almasına rağmen tek bir para biriminin etkinliğinin ortadan kaldırılması, milli paranın iç ve dış ticaret noktasında kullanılması ticari konjonktür açısından zor bir konudur. Dış ticaret aşamasında milli paranın kullanılması yerine Avrupa Birliği içerisinde olduğu gibi ülkemiz ile ticaret yapan ülkeler kendi aralarında ortak bir para birimi oluşturmalı ve bu paranın bir altın karşılığının bulunması gerekmektedir. Bu yöntem ile bir tek para biriminin uluslararası ticarete yön vermesinin önüne geçilmiş olacak hem de yapılan ticaretler daha bağımsız bir hale gelecektir.

8. Halkta Vergi Bilinci Oluşturulmalı

Vergi kanunlarınca suç olarak belirlenen fiili uygulamaların hapis cezası dahil olmak üzere vergi kayıp ve kaçakları ile mücadele edilmesi noktasında tek başına yeterli olmamaktadır. Vergi kaçakçılığı suçlarının hapis cezası ile cezalandırılmasına rağmen vergi kaçırma suçunda bir azalış görülmemektedir.

Çünkü vergi kaçakçılığı sadece kanuni bir yaptırım sisteminin olup, olmamasıyla ilgili değildir. Ülkemiz içerisinde tarihi nedenlerden ötürü, vergi ödeme bilincinin ve ahlakının eksik oluşu, kayıt dışı ekonominin varlığı gibi farklı nedenlerle vergi kaçırılmaktadır. Bu sebeple vergi kaçakçılığı ile etkili bir şekilde mücadele edilebilmesi için ekonomik ve toplumsal gerçekler ile uyumlu bir yaptırım sistemi ve diğer nedenler de göz önünde bulundurularak düzenleme ve uygulamalar yapılmalıdır. (Aydoğdu,2009;142)

Vatandaşlara ve firmalara ödedikleri vergilerin kamu hizmeti olarak kendine geri dönüş sağladığı bu nedenle daha iyi kamu hizmetlerinin yerine getirilebilmesi için ödenecek vergilerin zamanında ve eksiksiz bir şekilde ödenmesi gerektiği anlatılmalıdır. (Göksu, 2015,94)

Son yıllarda televizyon kanallarında kamu spotu yayınlanarak bir nebze olsa da etkili olan yayınların yeterli olmadığı vergi bilinci için gerekli olan bilgilerin filmlerin, dizilerin, reklamların içine yerleştirilmeli, vatandaşlara psikolojik noktada “vergi kaçırmanın” ülkemize, dolayısıyla halkın yine kendisine zarar verdiği noktası bellek hafızasına yerleştirilmelidir.

Bu bilinç halkımız üzerinde kültür ve bir ahlaki değer olarak baskı unsuru olması noktasında etkili olacaktır. Vergi kaçırma, sigortasız işçi istihdam etmenin normal bir davranış olmaktan çıkartılması ahlaki, dini, toplumsal bir olgu halini alması sağlanmalıdır.

Her ülkenin kendi geçmişine uygun olarak bir toplumsal hafızası vardır. Bu konu üzerinde başarılı olabilmek için vatandaşlarımızın davranış şekilleri ve gösterdikleri tepkiler dikkat ile incelenmeli ve toplum psikolojisi üzerine bir çalışma yürütülerek ülkemiz içerisinde uygulanabilecek planlar yapılmalı ve bunlar hayata geçirilerek kararlılıkla uzun vadeli sürdürülmelidir. Psikolojik etkenler göz ardı edilerek yapılan planlar uygulama aşamasında başarısız olma ihtimali daha yüksektir.

9. Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadele Okullarda Ders Müfredatı İçinde Yer

Almalı

Ekonomik olarak gelişmiş ülkeler arasında vergi, ekonomi, kayıt dışı çalışmanın yarattığı dezavantajlı durumlar ve bunların kayıtlı sistem içerisine aktarılması üzerine eğitim müfredatı içerisinde öğrencilere ders olarak

öğretilmekte birçok dersin ise içerisinde bahsedilmektedir. Genç nesillere çocukluk yıllarından itibaren bunun bilinci ilköğretim seviyesinden öğretilerek gelecekte vergi mükellefi olacak olan bireylere vergi bilincinin aşılması küçük yaşlardan itibaren yapılmaktadır. (Mete,2014,88)

Ülkemizdeki eğitim müfredatı içerisinde vergi, ekonomi ve istihdam bilinci gibi konular ilköğretim yıllarından başlanarak öğretilmeli ve bazı derslerin ve kitapların içerisinde kendisine yer bulmalıdır. Okuma fişlerinin arasına konu ile ilgili cümleler yerleştirilmeli, vergi ile ilgili kısa hikayeler, kompozisyon çalışmaları yapılmalı, fıkralar gibi birbirinden farklı araçlar kullanılarak kamu hizmetlerinin sağlanması ve vergi arasında olan bağın en doğru bir şekilde çocuklara küçük yaşlardan itibaren anlatılmalıdır. Vergi idaresi kapsamında ise sadece Şubat ayının son haftası olarak kutlanan vergi haftasının Maliye Teşkilatı tarafından verimli ve etkili bir şekilde kullanılması yerine bütün bir yıl içerisinde yayılan projeler ve program çalışmaları ile öğrenciler içerisinde vergi bilincinin oluşturulmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır.

Yapılacak bu çalışmalarının etkisini ise kısa vadede görmek pek mümkün değildir ancak eğitim gören bu kuşakların büyümesi ile bu bilinci taşıyan bir toplum ortaya çıkacağı için daha güçlü bir ekonomik sistemin oluşmasında etkileri görülecektir. Bunun sonucunda kamu kesimi vergi kaçaklarını arayıp, bulmak için harcayacağı zaman ve para maliyetinden kurtulacak ve toplumun ihtiyaçlarının tespiti ve bu ihtiyaçlara uygun çözümler bulmak için harcayacaktır. Günü kurtarmak için yapılan hamleler bugün veya yarını kurtarmak noktasında etkili olabilir ama uzun vadede yine en büyük zararı kendisine olacaktır.

Kayıt dışı ekonomi konusu ders müfredatı içerisinde yer almalı sigortalı istihdam ve vergi bilinci gibi konuların öğrencilere sevdirci bir şekilde anlatılması sağlanmalıdır. Bu konu hususunda öğrencilerin fikirlerine de başvurulabilir. Orta öğretim ve üniversite de okuyan öğrencilere kayıt dışı istihdam ve kayıt dışı ekonominin nasıl azaltılabileceğine yönelik sorular sorularak onların fikir ve görüşlerinden faydalanılmalıdır. Burada çok farklı ve ilgi çekici görüşler bizi çözümün sağlanmasına daha hızlı götürebilir.

10. Vergi Yüğü ve Vergi Oranları Azaltılmalı

Aşğıda verilen tablo incelendiğı zaman vatandaşlar üzerindeki vergi yükünün fazla olduğı ve bu oran içerisinde asıl yükün dolaylı vergi rakamları üzerinde olduğı görülecektir.

Çizelge 36. Gelir, Kurumlar ve Katma Değer Vergilerinin Genel Bütçe Gelirleri İçindeki Payı (2005-2017) (%)

Yıllar	Gelir vergisi içindeki payı (%)	vergiler içindeki payı (%)	Kurumlar vergisi içindeki payı (%)	vergiler içindeki payı (%)	K.D.V. gelirleri içindeki payı (%)	Vergi içindeki payı (%)
2005	19,1		9,6		32,1	
2006	21,0		8,2		33,5	
2007	22,2		9,2		32,4	
2008	23,4		9,8		31,6	
2009	23,4		10,5		30,6	
2010	21,0		9,7		32,1	
2011	21,1		10,3		33,6	
2012	22,0		10,1		32,5	
2013	21,4		8,6		33,7	
2014	22,7		8,8		32,5	
2015	22,7		8,0		33,1	
2016	23,4		8,9		31,9	
2017	23,0		9,3		33,0	

Kaynak: GİB Verilerinden faydalanarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Kamu kesimi elinde bulundurduğu kanun gücüne dayanarak, kamu hizmetlerinin finanse edilebilmesi için ülke içerisinde yaşayanların tüketim, gelir ve diğer ekonomik faaliyetlerinden tek taraflı olarak vergi ve benzeri kavramlar ışığında kendisine kaynak yaratmaktadır. Elde edilen vergi ve benzeri gelirler sonucunda ekonomi içerisinde yer alan birimlerin harcanabilir gelirlerinde veya karlarında gerileme görülecektir. Ekonomik birimler ödedikleri vergiler sonucunda kendilerine bir fayda sağlanmadığı yönünde bir algı oluştuğı zaman vergi ödememe yolunu tercih ederek kayıt dışılığa çıkacaktır. (Aybar ve Eroğlu, 2017,121)

Kayıt dışı ekonominin boyutlarının yüksek olması, bu sebeple ortaya çıkan vergi kayıplarının en önemli sebebi vatandaşların üzerinde yarattığı etkidir. Gelişmiş ülkelerin vergi gelirlerine bakıldığı zaman gelir ve kurumlar vergisi gelirlerinin fazla olduğu gelişmekte olan ülkeler ve ülkemiz içerisinde vergi gelirlerinin ağırlıklı olarak dolaylı vergilerden oluştuğı görülmektedir.

Türkiye’deki vergi sisteminin yaklaşık olarak yirmi yıllık süreç içerisinde dolaylı vergi oranının artış içerisinde olduğu görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında elbette sosyal, iktisadi, mali olarak birden fazla sebebi bulunmaktadır. Ancak en önemli neden olarak vatandaşlar üzerinde ciddi bir etki yaratmamış olması ve insanların bu duruma tepki göstermemesi neden olmuştur. (Güven, 2015,39)

11. Devlet Kurumlarında Gereksiz Harcamaların Önlenmesi

Kamu kesimi tarafından toplanan vergiler vatandaşların ihtiyacına uygun bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Devlet içerisinde yolsuzluğun minimum seviyeye indirilmesi veya engellenmesi, mükelleflerin ve toplumun kamu kesimine olan güvenini ve inancını artırmasında etkili olacaktır. Vatandaşlar üzerinde etkili olan bu psikolojik etkenler, mükelleflerin vergilerini ödeme aşamasında gönüllü uyumun artmasını sağlayacaktır. (Ünal,2014,24)

Vatandaşların çok çalışarak ve zorlukla elde ettikleri gelirlerini, kamu kesimine vergi olarak ödediklerinde bunun karşılığı olarak da kamu kesiminin yaptıkları harcamalardan memnun olmak istemektedirler. Kamu kesiminin gereksiz ve belirli grupların menfaatlerine uygun bir şekilde yapacağı harcamalar vatandaşların vergi ahlakının derinden sarsılmasına ve bu durum karşısında vergi bilinci ve vergi ahlakı ne olursa olsun elde ettikleri gelirlerini kamu kesimine vergi olarak vermek yerine gelirlerini kayıt dışı olarak saklamayı tercih edeceklerdir. (Demir, 2018,47)

Medya organlarında ara sıra belediyelerde yolsuzluk yapıldığına dair haberler yer almaktadır. Belediyeler yerel yönetim noktasında vazgeçilmezlerdir. Orada yaşayan yurttaşların isteklerine ve taleplerine göre hizmet götürmekle yükümlüdürler. Denetleyicisi ise yurttaşlardır.

Belediyelerin bir diğer önemli görevi ise kendi sınırları içerisinde yaşayan ve geliri düşük olan vatandaşlarına yardım götürmesidir. Belediyeler vatandaşların ihtiyacını göz önünde bulundurarak aynı yardımlar yerine nakdi yardımları ön planda tutmalıdır. Aynı yardımlar sonucunda hem israf olabilme ihtimali vardır hem de faturanın yüksek gösterilmesi halinde tespit edilmesi gerçekten çok zordur. Örneğin Ramazan Ayı içerisinde iftar hizmeti sunan bir belediyenin kaç kişiye yemek hizmeti sunduğunun tespit edilmesi imkansızdır.

Ayrıca beklenen rakamın altında bir katılım gösterilmesi halinde pişirilen yemekler israf olacaktır. Aynı şekilde gıda paketi halinde dağıtılan yemekler vatandaş arasında tüketilmiyorsa o ürünler de israf olabilecektir. İhtiyaç sahiplerine aynı yardımlar yerine nakit yardımı yapılması o aileler için daha faydalı olacaktır. Hem kendi ihtiyaçlarına uygun bir şekilde alışverişlerini yapabilecek hem de nakit para yardımının kayıt altına alınabilmesi daha kolay olacaktır.

Bütün resmi kurumlar yapmış oldukları giderleri tek tek ve herkesin anlayabileceği şekilde basit bir dil ile aylık veya üç aylık periyotlar halinde vatandaşlar ile paylaşımları ve yaptıkları büyük yatırımların yatırım ve projenin toplam maliyetinin yapılan projenin yakınında dev bir levha şeklinde vatandaşlara ilan edilmelidir. Bu durum sadece giderler için değil aynı şekilde elde edilen gelirin de resmi bir şekilde ilan edilmesi gerekmektedir. Bu şekilde yapılacak çalışmalar ile şeffaf bir uygulama yöntemi benimsenmiş olacak ve vatandaşların verdikleri vergiler yöneticiler ve idareciler tarafından çar çur edilmediğini görerek vergi bilincinin artmasında etkili olacaktır.

12. Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavirlerin Sorumlulukları, Görev ve Yetkileri Arttırılmalı

Kayıt dışı ekonominin boyutları, muhasebe kayıtlarının düzenli olması ve yapılan denetimlerin artırılması ile önlenebilir. Denetimden geçen işletme veya şirket sayısı arttıkça kamu kesimi de amacına ulaşmış olacaktır. Yapılan vergi denetimlerinin sivil ayağını oluşturmakta olan muhasebeciler, mali müşavirler ve yeminli mali müşavirlik meslekleri, vergi sisteminin düzgün ve sağlıklı bir biçimde ve kayıt dışı ekonomi ile mücadelede çok ciddi görevleri yerine getirmektedirler. Eğitim seviyesi yüksek, vergi mevzuatlarını ve uygulama aşamalarını bilen, kendi mükelleflerini vergi ile ilgili sorunlarda doğru aydınlatan ve yol gösterici konumunda bulunan muhasebeci ve mali müşavirlerin sayısının arttırılmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Bunun yanında bu meslek ile uğraşanların karşılaştıkları sorunları çözebilmek için yasal düzenlemeler yapılmalıdır. (Tunç, 2015,110)

Vergi daireleri muhasebeciler tarafından beyan edilen mali tablolara bakarak işlemlerini yapmakta vergileri tarh ve tahakkuk etmektedir.

Mükelleflerin en önemli ve ciddi sırlarını dahi muhasebeciler bilmektedir. Muhasebeciler bir bakıma kamu görevini yerine getirmektedir.

3568 sayılı Kanununun 12'nci maddesine göre yalnızca Yeminli Mali Müşavir statüsünde olan, ziyaa uğratılan vergiler ve cezalardan yükümlü olarak mükellef ile sorumlu tutulmaktadır. Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Serbest Muhasebecilere ise böyle bir görev ve sorumluluk yüklenmemiştir. (Deniz,2017,85)

Kamu kesimi tarafından kesilen cezalardan muhasebeciler değil mükellefler sorumlu tutulmaktadır. Eğer kesilen cezalardan muhasebecilerde sorumlu tutulursa mali tabloların düzenlenmesi aşamasında daha dikkatli ve sorumlu davranacaklardır. Bunun yanında mükelleflerin yapılması gereken ticari işlemlerini bürokrasi tarafından kaynaklanan gecikmelerin ortadan kaldırılabilmesi için muhasebecilerin görevleri ve yetkilerinin artırılması gerekmektedir.

13. Şehir Planlaması Yapılmalı

Şehir planlaması ile kent içerisinde yapılacak olan düzenlemeler, kent içerisinde yer alan arazilerin nasıl kullanılacağı, kent parçalarının yıllar sonrasında nasıl biçimlendirileceği, sosyal, fiziksel ve ekonomik olarak nasıl bir şekle bürüneceği gibi farklı konuları kapsamakta, bu yapılan düzenlemelerin, kent içerisinde yer alan parçaların ekonomik açıdan nasıl bir yaratacağı gibi konularında göz önünde bulundurulması gerekmektedir. (Gölbaşı, 2015,17)

Elde bulunan kaynakların en etkin bir biçimde kullanılabilmesi için şehir ve mahallelerin kurulum aşamasında altyapı, yol vb. diğer konuların detaylı bir planlama ile belirlenmesi gerekmektedir. Ortaya çıkacak olan planlar ömürlük veya yüz yıl gibi bir süre geçerliliğini koruyacak şekilde olmalıdır. Belediye ile birlikte devletin ilgili kurumları olan sağlık ocağı, park, okul, hastane, yol gibi farklı projeler geleceğe yönelik çizilmelidir. Örneğin ileride ilgili bölgenin okul ihtiyacı olacağına yönelik bir beklenti var ise ilgili alan önceden belirlenmeli okul ihtiyacı ortaya çıkana kadar yeşil alan olarak vatandaşların kullanımına yöneltilmelidir. Başka bir örnek ise yapılan yolların nüfus artışı da göz önünde bulundurularak trafik sorununun ortaya çıkmaması için planlama aşamasında yolların dar bir şekilde tasarlanmaması gerekmektedir. Geniş bir şekilde ayrılan

yol ise geniş olan alanın yeşillendirme çalışması yapılarak kullanılması faydalı olacaktır.

Şehir planlaması yapılırken toprak analizi yapılarak toprağın verimli olduğu noktalar ve sulak arazilerin imara açılmaması gerekmektedir. Bu alanlar vatandaşların temel ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için kullanılmalıdır. Ülkemizde ki bir çok ili incelediğimiz zaman şehirlerin ovalara yakın noktalara kurulduğu, geçmiş yıllar da tarım arazisi olarak kullanılan alanların şu anda yerleşim yeri haline getirildiği görülmektedir. İnsanların ikamet edeceği yerleşim noktalarını verimli araziler ve ovaların olduğu noktalara değil tarım için elverişli bulunmayan yerlere kurulması gerekmektedir.

Esnafların en büyük maliyet kalemlerinin başında kira giderleri gelmektedir. Vatandaşlarımız ana cadde üzerinde bulunan noktalardan daha fazla alışveriş yapmakta dükkan sahipleri bu gerçeği bildiği için kira fiyatlarını daha rahat arttırma yolunu tercih etmektedir eğer ana cadde üzerinde dükkanımız yok ise dükkanının batacağını düşündüğümüz için bu fiyatlar kabul edilmek zorunda kalmaktadır. Belediyelerin toplu taşıma araçlarını geçirdiği noktalar ulaşımın daha kolay olması sebebiyle bir süre sonra ana cadde hürriyetine kavuşmaktadır. Belediyelerin toplu taşıma hizmeti için kullandığı araçların ana caddeler yerine yeni rotalar belirleyerek vatandaşların farklı güzergahlar üzerinde dükkan açmasını sağlamalıdır. Bunun sonucunda artan dükkan sayısı ile istihdam' ın azalması için ek bir faydaları olacaktır.

14. Vergi Mevzuatı Sık Sık Değiştirilmemeli Açık, Anlaşılır ve Sade Olmalı

Vergi kanunların üzerinde sürekli yapılacak değişiklikler ile mevzuat karışık ve içinden çıkılmaz bir hale gelmekte, hem vergi mükelleflerinin hem de ilgili uzmanların kafalarının karışmasına sebep olmaktadır. Bunun sonucunda vergiye gönüllü uyum ve vergi bilinci de zarar görmektedir. Vergi kanunları üzerinde sürekli bir değişiklik yapılmaması, sistem için çok gerekli ve önemli etkilerinin olduğuna inanılmadığı takdirde değişiklik yapılmaması doğru olacaktır. Bunların yapılması ile vergiye uyumun artırılmasında önemli olacaktır. (Tunç, 2015,103)

Vergi ile ilgili mevzuatın basit bir hale getirilmesi, aynen “ vergi tabanının genişletilmesi” gibi, konu ile ilgilenen herkesin ortak fikri olarak kabul

edilmektedir. Ancak bu konu ile ilgili görüş birliğine varılmış olmasına karşılık hiçbir yasama içerisinde konu ile ilgili bir çalışma veya düzenleme yapılmamıştır. Bu iddialı hedefin gerçeğe dönüştürülebilmesi için ; ilgili kanun düzenlemelerinin baştan sona gözden geçirilmesi, ülke vergi sisteminin hem usul hem de içerik açısından büyük bir değişikliğe tabi olması gerekmektedir. (Yücel, 2016,225)

Vergi ile ilgili kanunları ve tebliğleri okuyan mükelleflerin konuyu rahatça anlayabilmesi için karışıklıklara neden olmayacak şekilde basit ve anlaşılabilir olmalıdır. Düzenli olarak vergi mevzuatı ile ilgilenen kişiler dahi bir işlem üzerinde farklı görüşlere sahip olabilmektedir. Böyle bir durum da işlerini doğru yapmak için emek harcayan mükellefler ne yapmaları gerektiği hususunda kafası karışacaktır. Aynı işlem farklı vergi daireleri tarafından birbirinden çok ayrı bir şekilde uygulanmaktadır. Hatta bazı konularda aynı konu aynı vergi dairesi içerisinde farklı bir şekilde yorumlanarak işleme tabi tutulmaktadır.

Vergi kanunumuzda ki karışıklık ve dağınıklık ortadan kaldırılarak tek bir kanun içerisinde sade ve anlaşılabilir bir şekle büründürülmelidir. Bir kanun ile alakalı birden fazla tebliğ yayınlanması mükelleflerin kafasının karışmasına sebep olmaktadır. Fakat ülke sistemi içerisinde bir tebliğ olması ve bu tebliğ içerisinde konu ile alakalı her şeyin bulunması bu kargaşanın son bulmasını sağlayacaktır. Katma Değer Vergisi Genel Uygulama Tebliği sayesinde KDV de yaşanan karışıklık ortadan kaldırılmıştır.

15. Sigortasız İşçi Çalıştıran İşletmelere Yaptırımlar Getirilmeli

5510 Sayılı Kanun' un 102. Maddesi ile kayıt dışı istihdam faaliyetinde bulunan firmalara kesilen cezalar asgari ücrete göre orantılanmıştır, bunun yanında bir üst sınır belirlenmiştir. Bu yapılan uygulamadan vazgeçilmeli, cezai yaptırımın sadece idari para cezası ile sınırlı olmaması, her işletmenin faydalanma ihtimali bulunduğu vergi indirimi, teşvik, vergi ödemelerinde kolaylık gibi bazı haklarından yararlanma hakları ellerinden alınmalıdır.

16. Uzlaşma Müessesesi Yeniden Gözden Geçirilmeli

Mükelleflere tanınmış haklardan bir tanesi olan uzlaşma, kamu kesimi tarafından yapılan vergi incelemeleri ve denetimler sonrasında tespit edilen vergi kayıplar ve kaçaklarının ilave vergi ve bu vergi ile ilişkili kesilen cezaların

devlete ödenmesi hususunda idareyle mükellef arasında yapılan bir anlaşma türüdür. Ülkemiz sistemi içerisinde, tarhiyat öncesi ve tarhiyat sonrası olarak iki türlü uzlaşma yöntemi mevcuttur. (Büyükköç, 2017,50)

Uzlaşma sonucunda kayıp verginin tahsil edilmesi noktasında kamu kesimine avantajlar sunmasına rağmen vergisini düzenli bir şekilde ödeyen ve vergisini kaçırmayan mükellefler açısından bir vergi adaletsizliğine ilişkin bir kanı oluşmasını sağlamaktadır.

Uzlaşma müessesenin vergi kaçakçılığı hususunu kanunlara uygun bir hale getirdiği ve vergide yasallık ilkesinin üzerine gölge düşürülmesini sağladığı, farklı bir bakış açısıyla eşitlik ilkesi ile zıt olması sebebiyle çokça eleştiri almaktadır.

IV.SONUÇ

1980' li yılların başından itibaren hızla yayılan küreselleşme olgusu ekonomilerde belirlenen serbestleşme politikaları, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerinde çeşitlenmesine sebep olmuştur. Dünya genelinde dışa açılmaya yönelik politikalar, finansal serbestleşmeye yönelik hareketler, bilgi ve teknolojinin hızlı bir şekilde gelişmesi ve dünya ülkeleri arasında ki dış ticaret hacmi rakamlarının artması gibi farklı konular vergi kaçakçılığı, kara para gibi kayıt dışı ekonominin içeriğinde yer alan konuların ekonomi gündemi içerisinde daha üst sıralardan girmesini sağlamıştır.

Dünya üzerinde ki her ülkede görülen kayıt dışı ekonominin ortaya çıkış nedenleri ve boyutları ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılıklar göstermesine neden olmuştur. Hatta ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ile kayıt dışı ekonomi arasında ters orantılı bir ilişki olduğu görülmektedir. Almanya gibi gelişimini tamamlamış, kamu kesimi düzenleyici ve denetleyici rolünü yerine getirmekte, vergi sistemini oturtabilmiş ülkeler arasında kayıt dışı ekonomi boyutları az olarak hesaplanmakta bu durum da ülke içerisinde insanların yaşam kalitelerini de olumlu yönde etkilemektedir. Bunun yanında Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler statüsünde bulunan Şili ülkesinde kayıt dışı ekonomi rakamları Türkiye ile karşılaştırıldığında da daha düşük çıkmasına karşılık her iki ülke içinde kayıt dışı ekonomi rakamının yüksek olduğu söylenebilir. Azerbaycan gibi geçiş ülkeleri arasında ise kayıt dışı ekonominin ulaşmış olduğu boyut ülkemizdeki rakamın iki katı kadar olduğu görülmüştür.

Ülkemiz içerisinde kayıt dışı ekonominin boyutu %30' lar seviyesinde olduğu görülmektedir. Türkiye' nin bütçe gelirleri rakamlarına bakıldığında elde ettiği gelirlerin büyük bir kısmını vatandaşlarından aldığı vergiler üzerinden sağlamaktadır. Kayıt dışı ekonominin azaltılması ve bütçe açığının azaltılabilmesi için vergi yönetimi aşamasında etkinliğin sağlanabilmesi çok önemlidir. Vergi kayıplarının ortaya çıkmasında en önemli faktörlerden birisi de kayıt dışı ekonomik faaliyetler de bulunularak vergi kaçakçılığı işleminin yapılmasıdır.

Ülkemizde vergi gelirlerini artırmak ve sosyal adaletin tesis edilebilmesi için yüksek seyreden dolaylı vergi ve dolaysız vergi oranlarının azaltılması ve vergi tabanının genişletilmesine yönelik bir sistem ortaya çıkartılmalıdır. Bu şartlar altında geçim sıkıntısı içinde bulunan vatandaşların hayatlarını devam ettirebilmek için fazladan efor sarf etmesi gerekirken yüksek vergi oranları da onların omuzlarına ayrı birer yük olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle vergi tabanının genişletilmesi gerekir ve vergilendirilmeyen alanlardan vergi ödemesini gerektirecek bir sistem tahsis edilmelidir.

Ekonomi gündemi içerisinde sık sık giren vergi afları ise mükellefleri vergi ödemekten uzaklaştırmakta aynı zamanda vergisini düzenli bir şekilde ödeyen birey ve firmalarında vergi ödememek için yeni yollar aramasına sebep olmaktadır. Sık sık çıkartılan vergi aflarının önüne geçilmeli, vergisini ödeyen mükellef ile vergisini ödemeyen mükellef arasında bulunan adaletsizlik ortadan kaldırılmalıdır. Popülist yaklaşım olarak özellikle seçim zamanlarında yapılan bu uygulamalar terk edilmelidir. Olaya ülkemiz açısından baktığımız da 1980 yılından sonra toplam olarak 18 adet vergi affının çıktığı bir sistem de vergisini ödeyen mükelleflerin vergi ödememeye başlaması kaçınılmaz bir sonuçtur.

Ülkemiz içerisinde kayıt dışılığın maliyeti, kayıtlı sektöre göre daha az olması nedeniyle bireylerin kayıt dışılığa itilmesindeki etkili faktörlerden bir tanesidir. Kayıt dışı ekonomi faaliyetinin maliyeti artırılarak, kamu kesimi tarafından yapılan denetimlerin etkinliği ve verimliliği, ceza oranlarında yapılacak düzenlemeler ile cezaların caydırıcı bir hürriyete kavuşturulması ile mükelleflerin vergi kaçırmasının önüne geçilmeye çalışılmalıdır. Ülkemizde inceleme yapacak olan eleman sayısının az olması, vergi mükellefi konumunda olanların denetlenme riskinin az olduğuna yönelik bir düşünceye kavuşmasına neden olmakta bu durum da kayıt dışılığa sebep olmaktadır.

Ülkemizin nüfus artışının devam etmesi ve dış göç alması da kayıt dışı istihdam için gerekli şartların oluşmasını sağlamaktadır. 2019 yılı verilerine göre ülkemiz içerisinde ikamet eden 3 Milyon 621 Bin 330 kişi olması, durumun ne kadar ciddi olduğunu bize göstermektedir. Bu göçler sebebiyle ülkemiz içerisine niteliksiz iş gücü sayısında ciddi bir artış yaşanmış, bu durum da kayıt dışı istihdama neden olmuştur.

Ülkemiz vergi sisteme içerisinde işçi ve işverene üzerinde sigorta primi, vergi, işsizlik sigortası primi gibi mali yüklerin düşürülmesi, istihdam üzerinde bulunan maliyetlerin azaltılması, kayıt dışı istihdamın azalmasında etkili olabilecek unsurlardır. Bu yüklerin ağırlığını ciddi bir biçimde hissedenen işveren tarafı, bu yüklerden mümkün olduğu kadar kurtulabilmek için sigortasız işçi istihdam etmekte ve farklı başka yöntemlere başvurabilmektedir ve kayıt dışılığa yönelim göstermektedir.

Ülkemizdeki makroekonomik göstergelerde yaşanan ciddi iniş ve çıkışlarda kayıt dışı ekonominin artmasında etkili olmaktadır. Enflasyon rakamlarının yüksek seyretmesi ülkede yaşanan kriz anlarında geçim sıkıntısı içerisinde olan bireylerin kayıt dışı çalışma şartlarını kabul etmesine izin vermektedir. Enflasyon rakamları ile kayıt dışı ekonomi rakamları arasında doğru orantılı bir ilişki olduğu göz önünde bulundurulursa enflasyon rakamlarının kontrol altında olması kayıt dışı ekonomi boyutunu azalmasında etkili olacaktır. Enflasyon dönemlerinde fiyatlarda yaşanan artışlar vatandaşların günlük yaşamında refah kaybına neden olmakta aynı zamanda gelir dağılımında yaşanan adaletsizlikler etkisini daha çok hissettirmektedir. Bu durumun kontrol altında tutulabilmesi ise, devletin doğru bir maliye ve para politikası belirleyerek uygulaması ile ilgilidir.

Ayrıca ekonomik sistem içerisinde ödeme aracı olarak nakit paranın yaygın kullanıldığı ülkelerde kayıt dışı faaliyetler daha kolay gerçekleşmektedir. Bu nedenle ödeme aracı olarak banka kartı veya kredi kartı gibi ödeme araçlarının yaygın olarak kullanılması vergi kaçakçılığını bir nebze olsa da azalmasını sağlayacaktır.

Genel olarak bakıldığında kayıt dışı ekonominin boyutları göz ardı edilmeyecek bir seviyeye ulaşmıştır. Ülkelerin ve ülkemizin hak ettiği refaha ulaşabilmesi için kayıt dışı ekonominin önlenmesi ve sonrasında azaltılması ciddi bir konudur. Hiçbir ülkenin kayıt dışı ekonomiye sıfıra getirmesi mümkün olmayacağı için bu konuyu ülke ekonomisi için sorun teşkil etmeyecek bir boyuta indirilmesi ülkeleri bir adım daha ileriye götürecek önemli bir husustur. Bunun gerçekleştirilebilmesi için de siyasi karar alıcıların kararlı bir şekilde bu yönde adımlar atması, ülke ekonomisi ile uyumlu ve uygulanabilir politikalar belirlemeli, kısa, orta ve uzun vadeli planlar yaparak bunları uygulamaya geçirmelidir. Bu süreç içerisinde sosyal medya, diziler, seminerler ve eğitimler

gibi araçlardan mümkün olan en iyi Şekilde yararlanılarak kayıt dışı ekonominin yarattıŐı sorunlar vatandaşlara en iyi Şekilde anlatılmalı ve onların desteği alınmalıdır.

Şöyle ki, kayıt dışı ekonominin boyutunun azaltılması, hem kamu kesiminin hem de o ülke vatandaşlarının bu mücadele sırasında yan yana, omuz omuza birlikte ilerlemesi ile mümkün olacaktır.

V.KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- ACAR, İ. (2015). **Türkiye’ de gelir dağılımı**. Emek ve Toplum, 4(8), 42-59
- ALTUĞ, O.,(1994), **Kayıt Dışı Ekonomi**, Cem Ofset Matbaacılık Sanayi A.Ş., İstanbul.78
- AYBAR, S. VE EROĞLU, E. (2017). **Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonomi Ölçümü- Nedenleri- Sonuçları**, Orion Kitabevi, İstanbul.
- AYDEMİR, Ş. (1995). **Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi**, Acar Matbaacılık, İstanbul.
- AYDIN, S. (2006), **Yolsuzluk Nedenleri, Etkileri ve Çözüm Yolları**, Turhan Kitabevi, Ankara
- ÇOLAK, M. (2012), **Kayıtdışı Ekonomi, Türkiye Serüveni**, İstanbul, s.5-20
- ERCAN, M. (2006). **Kayıt Dışı Ekonomi ve Hızlı Tüketim Malları Sektörü**, Comart Uluslararası Organizasyon ve Tanıtım Hizmetleri Yayını, Ankara.
- ENSTE, D.H. (2015). “**The Shadow Economy in Industrial Countries**”, IZA World Of Labor, doi: 10.15185/izavol.127, 1-10.
- ERDİNÇ, Z. (2016), **Kayıt Dışı Ekonomi**, Seçkin Yayıncılık,
- FEİGE, E.L. (1990),**Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institutional Economics Approach**, 18 World Development.
- KIRBAŞ, S. (2012), **Türkiye’ de Kayıtdışı Ekonomi, Yolsuzluk Siyasetin Finansmanı**, Phoenix Yayınevi.
- KUMCU, E.(2016), **Ekonomi Politikası**,Remzi Kitabevi

- MEDINA, L. AND SCHNEIDER, F. (2018). **Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years?**, IMF Working Paper, 17/18, 2-59.
- MULLER, P., CONLON, G., LEWIS, M. AND MANTOVANI, I. (2013). **From Shadow to Formal Economy: Levelling the Playing Field in the Single Market**, Policy Department A: Economic and Scientific Policy, PE. 507.454
- MORALES, A. B. (2015). **Determinants of Micro Firm Informality in Mexican States 2008-2012**, Institut de Recerca en Economia Regional i Public, Universitat de Barcelona, Working Paper, 1-33.
- OVIEDO, A. M., MARK. T.R.& ÖZDEMİR, K.K. (2009), **Economic Formality; Causes, Costs and Policies A Literature Survey**, World Bank Working Paper Ho. 167, 2009, p1.
- ÖĞÜNÇ, F. VE YILMAZ, G.(2000), **Estimating the underground economy in Turkey, Research Department**, Discussion Paper, September, The central bank of the republic of Turkey
- ÖZSOYLU, A. F. (1996). **Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- RUSSEL, B. (2010). **Revenue Administration: Managing the Shadow Economy**, Technial Notes and Manuals 10/14.
- SCHNEIDER, F. (2005), **Shadow Economies Around the World: What do We Really Know?**, European Journal of Political Economy, 21, 598-642
- SCHNEIDER, F. (2007), **The Size of the Shadow Economies of 145 Countries all over the World: First Results over the Peirod 1999 to 2003**, Journal of Population Economics, 2007, 20 (3), 495-526
- SCHNEIDER, F. (2012). **The Shadow Economy and Work in the Shadow Economy: What Do We(Not) Know? Institue of The Study of Labor Discussion Paper Series No: 6423**, s.61-64
- SCHNEDIER, F. (2015), **Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries fram 2003 to 2015**

SUGÖZÜ, H.İ. (2010), **Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye** Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

YILMAZ, G.A. (2004), **Kayıt Dışı Ekonomi; Ulusal ve Küresel Boyutları ve Dinamik Analizleri Yaklaşım** Yayıncılık Ankara

YÜCEL, F. (2016). **Kayıtdışı Ekonomi Bakımından Türk Vergi Sisteminin Analizi**, İstanbul, Legal Yayıncılık.

MAKALELER

ARMAĞAN, RAMAZAN. “Türkiye’ de Gelir ve Kurumlar Vergisi Oranlarında İndirimin Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkileri”. **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. Cilt.12, Sayı.3, Yıl.2007, ss.227-252.

AYGÜN, R. (2012). “Vergi Afları ve Vergi Uyumuna Etkisi”. **Vergi Dünyası Dergisi**, Sayı:369, 88-92.

BAĞIRZADE, E. (2015), “Kayıt Dışı Sektörün Ekonomideki Rolü Tartışmaları Üzerine: Bir Literatür Taraması”

BOZKURT, K., ÖZBEY, Ö. (2015), “Kayıtdışı Ekonomi: Türkiye ekonomisi ve Türk Turizm Sektörü İçin Genel Bir Değerlendirme”, **Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 77.

BULUT M.(2013). “Vergileme ve Kayıt Dışı İstihdam Üzerine Bir Analiz”, **Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, Sayı:37, 1-15.

ÇETİNTAŞ, H. VE VERGİL H. (2003). “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt: 4, Sayı:1, 15-30.

DURA, CİHAN, “Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı, Sebep ve Etkileri, Ölçülmesi, Mücadele Yolları ve Türk Ekonomisindeki Yeri”, **Maliye Dergisi**, Sayı:124, Ocak-Nisan 1997, ss.3-12

KARGI, V. (2012). “Türkiye’ de Vergi Aflarının Vergi Gelirlerine Etkisi”. **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, 7(13), 101-115. **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 13, 2011.

- KALMIŞ, H. VE YILMAZ, B. (2004), ‘‘Vergi Kayıp ve Kaçaklarını Önlemede Bir Çözüm Önerisi: Servetlerin Beyanı ve İzlenmesi’’ , **E-Yaklaşım**, Haziran 2004, Sayı:11.
- KAYA, K. , SEVİNÇ, M. R., & ASOĞLU, V. ‘‘Hazır Yemek İşletmelerinin Sorunları ve Çözüm Önerileri: Şanlıurfa Örneği’’. **Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 5(8), 1-9. Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi C:5 S:8 Yaz 2015 (1-9).
- KIRKULAK, B. (1999). ‘‘Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Vergilendirilmesi’’. **Vergi Sorunları Dergisi**
- ÖZÇELİK, Ö. VE YAŞAR, E.(2006), ‘‘Kayıt Dışı Ekonomi Olgusunu Azaltmaya Yönelik Öneriler’’, **Mali Çözüm Dergisi**, Sayı: 74 (1-2-3), 214-232
- SARILI, MUSTAFA ALİ. ‘‘Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler’’. **Bankacılar Dergisi.**, Sayı 41. Haziran, 2002, ss.32-51
- SAVAŞAN F. (2011). ‘‘Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışılıkla Mücadelenin Serencamı’’, **Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı**, Sayı: 35, 1-38.
- SCHNEİDER, F.(2013), ‘‘Size and Progression of the Shadow Economies of Turkey and Other OECD Countries from 2003 to 2013’’: **Some New Facts, Ekonomi-tek Volume/ Cilt:2 No:2 May/ Mayıs 2013**, 83-116
- SEVİĞ, V. (2009). ‘‘Servet Bildirimi Üzerine’’, **Yaklaşım**, Sayı:198, Haziran 2009.
- TURAN, GÜNGÖR (2007). ‘‘Piyasa Ekonomisine Geçiş Ülkelerinde Yoksulluk ve Gelir Eşitsizliği’’. **Kamu/ İş Dergisi**, 9(2),121-135.
- UĞUR, A. VE SÜTÇÜ, İ. (2009), ‘‘e-Devlet ve Tasarruf Etkisi Kapsamında VEDOP Projesi’’ **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Cilt:1, Sayı: 2, 2009, s.11-15.
- YANIK R. (2016). ‘‘Türkiye’ de Şeffaflık ve Hesap Verebilirliğin Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybı Açısından Ekonomik Kalkınmaya Etkilerinin Değerlendirilmesi’’ **Sayı 18**, s. 353-354.

YAZICI, AYL A (2009). ‘‘Kayıt Dışı Ekonomi ve Geçiş Ülkeleri’’, **SÜ İBBF Dergisi**, 106-130.

YILMAZ, G.A. (2012), ‘‘2000’ li Yıllarda Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonomi, Marmara Üniversitesi’’, **İ.İ.B.D**, S.455-496

TEZLER

Akarsu, Ü. (2015). ‘‘1989 Sonrası Yaşanan Ekonomik Krizlerde ve Kayıt Dışı Ekonomi: Türkiye Değerlendirmesi’’, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

ALTIN, E. (2014). ‘‘Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’ de Vergi Haritası Projesi’’, Yüksek Lisans, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014

AYDOĞDU, F.İ. H. (2009). ‘‘Türkiye’ de Vergi Kaçakçılığı Suçu ve Cezası’’(Doctoral dissertation, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).

BAYRAM, K. (2014). ‘‘Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonominin İktisat Sosyolojisi Açısından Analizi: Yaş Sebze ve Meyve Toptancı Hal Uygulamaları’’, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı

BÜYÜKKOÇ, Ö. M. (2017), ‘‘Türkiye’ de Vergi Denetiminin Kayıt Dışı Ekonomi Üzerindeki Etkisi’’, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Muhasebe Denetim Anabilim Dalı / Muhasebe Denetimi Bilim Dalı.

CAFERLİ, V. (2018). ‘‘Azerbaycan Respublikası Tehsil Nazirliyi’’, Azerbaycan Dövlət İqtisat Üniversitesi Beynelxalq Magistratura ve Doktorantura Merkezi. Bakı.

DEMİR, H. İ. (2007). ‘‘Kayıt Dışı Ekonomi ve Kara Para İlişkisi’’, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Demir H. İ. (2018). ‘‘Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonomi İle Mücadele ve Elektronik Vergi Sistemleri’’, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / İktisat Anabilim Dalı.

- DEMİR, N.Z. (2018). “Türkiye’ nin Kayıt Dışı Ekonomi Büyüklüğünün Ölçülmesi: Tanzi’ nin Nakit Para Talebi Denklemi”, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü/ Ekonometri Anabilim Dalı.
- DENİZ, S. (2017). “Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonominin Önlenmesinde Vergi Denetiminin Rolü”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / İşletme Anabilim Dalı / Muhasebe Denetimi Bilim Dalı.
- DİNÇER, B. (2007), “Kayıt Dışı Ekonomi ve Rekabetçi Piyasalar Üzerine Etkisi”, Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s.75-78
- DÖNMEZ, H. (2019), “Türkiye’ de Kayıt Dışı İstihdam” Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s-61
- GÖKSU, N. (2015) “Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadelede Devlet Politikaları 2000-2001 ve 2008 Krizlerinin Kayıt Dışı Ekonomiye Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Mali İktisat Bilim Dalı,
- GÖLBAŞI, İ. (2015), “Şehir Planlama Süreçlerinin Kentsel Mekan ve Arazi Dinamiklerine Etkileri – İstanbul Örneği”, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi / Fen Bilimler Enstitüsü.
- GÜVEN, M. (2015). “Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadelede Muhasebe Meslek Mensuplarının Rolü: Adıyaman-Gaziantep Örneği” , Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / İşletme Bölümü / İşletme Anabilim Dalı / İşletme Bilim Dalı.
- ILGIN, Y. (1999). “Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’deki Boyutları”, DPT Uzmanlık Tezi, Ankara
- KARABUDAK, Ö. (2015). “Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonomi ve İşsizlik İlişkisi”, Yüksek Lisans Tezi, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı,
- KARATAY, O. (2009), “ Kayıt Dışı Ekonominin Ülke Ekonomisine Etkileri ve Toplumsal Maliyeti”, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler

Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2009,

KIRCI, N. (2006). ‘‘Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini: Ekonometrik Bir Yaklaşım’’, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

METE, S .(2014) ‘‘Kayıt Dışı Ekonomi ve İstihdamın Yönetim Organizasyon Açısından Sorunları’’, Yüksek Lisans Tezi , Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Anabilim Dalı Yönetim Organizasyon Bilim Dalı

ÖNDER, M. (2012), ‘‘Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonomi ve Uluslararası Uygulamaları Işığında Çözüm Önerileri’’, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Mesleki Yeterlilik Tezi, Ankara, s.56-58

ÖZBEK, Z (2016). ‘‘Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonominin Ölçülmesi ve Belirleyicileri: 1970-2014’’, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.

SUGÖZÜ, F.H. (2008), ‘‘Kayıt Dışı Ekonomiye Önlemede Vergi Politikaları: (1980-2004) Türkiye Örneği’’, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, ss.8-237.

TUNÇ, E. (2015). ‘‘Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele ve Türkiye Örneği’’, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, 2015.

ÜNAL, E.K. (2014). ‘‘Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Denetimi’’, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

URL- 1 ‘Kayıtdışı Ekonomi ile Mücadele’

<https://www.dunya.com/kose-yazisi/kayitdisi-ile-mucadele/1062> (Erişim Tarihi: 10.09.2020)

URL- 2 Gizli İktisadiyyatın Lequallaşma Zarureti Ferqli Yanaşmalar ve Kesişen Baxışlar’,

<http://www.erc.az/files/file/gizliiqtyisadiyyat.pdf> (Erişim Tarihi: 11.09.2020)

URL-3 ‘Azerbaycan Ekonomisinin Son 15 Yılı’
https://www.academia.edu/1277137/Azerbaycan_Ekonomisinin_15_Y%C4%B1%C4%B1 (Erişim Tarihi: 15.09.2020)

URL- 4 ‘Eğilmez 2015,’
<http://www.mahfiegilmez.com/2015/> (Erişim Tarihi: 03.10.2020)

URL-5 ‘Cumhuriyet tarihimizde çıkartılan vergi afları’
<https://www.alomaliye.com/2016/08/19/cumhuriyet-tarihimizde-cikartilan-vergiaflari> (Erişim Tarihi: 21.10.2020)

URL- 6 ‘OECD DATA’
<https://data.oecd.org/> (Erişim Tarihi: 15.10.2020)

URL-7 ‘Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Enflasyon+Verileri/Tuketici+Fiyatlari> (Erişim Tarihi: 07.09.2020)

URL-8 ‘Kayıtdışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği’,
<http://www.tek.org.tr,2004> (Erişim Tarihi: 01.11.2020)

URL- 9 ‘Gölgede Kalan İktisat’
http://cumhuriyyet.biz/iqtisadiyyat/7944-kolgede_qalan_iqtisadiyyat (Erişim Tarihi: 18.10.2020)

URL-10 ‘Worldbank’
<https://www.worldbank.org/> (Erişim Tarihi: 29.08.2020)

URL- 11 ‘Kayıt Dışı Ekonomi’
<https://modern.az/az/news/192417> (Erişim Tarihi: 03.09.2020)

URL- 12 ‘Vergi Denetim Kurulu’
<https://www.hmb.gov.tr/vergi-denetim-kurulu-baskanligi> (Erişim Tarihi: 27.09.2020)

URL- 13 ‘Kayıtlı Ekonomiye Geçiş’
<http://kayitliekonomiyegecis.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 03.10.2020)

DİĞER KAYNAKLAR

BESİM, M. MUNGAN, Z., GÜRPINAR, A.,& SAYDAM, G. (2015), Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetin-‘ nde Kayıt Dışı Ekonomi, Boyutlarının Ölçümü, Çözüm Önerileri ve Eylem Planı.

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLAT (2001), ‘‘Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005),

Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT Yayınları, Ankara, ss.18-48.

GİB (2018). Gelir İdaresi Başkanlığı Faaliyet Raporu, Gelir İdaresi Başkanlığı, Ankara.

GİB, 2009-2011 Dönemi Performans Programı

GİB. (2009), Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2008-2010), Ankara.

GÜRSEL, SEYFETTİN; DURMAZ, MİNE. Kayıt Dışı İstihdam Son Sekiz Yılda Azaldı, Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi, Araştırma Notu:14/171, 2014:1-5.

İŞKUR, (2005), Faaliyet Raporu

KEARNEY, A.T. (2010), ‘‘The Shadow Economy in Eurpoe, 2010 Using electronic payment systems to combat the shadow economy, 2010

KIZILOT, Ş. VE ÇOMAKLI, Ş. E. (2004). ‘‘Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi ve Boyutlarının Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi’’, 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Antalya, 127-172.

MASAK, Mali Suçları Araştırma Kurulu Genel Tebliği, 2014

ONUNCU KALKINMA PLANI(2014-2018), Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılması Programı Eylem Planı, Ocak 2015

TSKB, KOBİ Finansmanına Bütüncül Bakış, 2019

TÜRKAY, İ.(2009), Türkiye İstatistik Kurumu, Haziran, 2009

Türkiye İstatistik Kurumu, (2007), 2006 Mali Yılı Faaliyet Raporu. Ankara.

- TÜİK.(2020a). TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirlerine göre sıralı yüzde 20' lik gruplar itibariyle yıllık eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirinin dağılımı, 2006-2018.
- VERGİ DENETİM KURULU (2018). Vergi Denetim Kurulu Faaliyet Raporu, Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı, Ankara
- YETİM, S.(1995), Türkiye'de Vergi Kaçakçılığı ve Kayıt Dışı Ekonomi, Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul, 1999, 48
- YILMAZ, G.A. (2006), Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüm Yolları, 1. Basım, İstanbul: İSMMMİ, s.25.
- WILLIAMS, C. C. VE RENOY, P. (2008), Measures to tackle undeclared work in the European Union. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (Eurofound), Tackling undeclared work in the European Union Project Report

ÖZGEÇMİŞ

Ad-Soyad: Serkan Avcioğlu

Öğrenim Durumu

Yüksek Lisans:: İstanbul Aydın Üniversitesi

İşletme 2019-2021

Lisans:: Beykent Üniversitesi

İktisat 2016-2018

Ön Lisans: İstanbul Aydın Üniversitesi

Muhasebe 2013-2015

Lise:: Yunus Emre Ticaret Meslek Lisesi

2009-2013

Mesleki Deneyim

Schindler Türkeli Asansör San. LTD ŞTİ: Personel

Eylül 2012-Haziran2016

